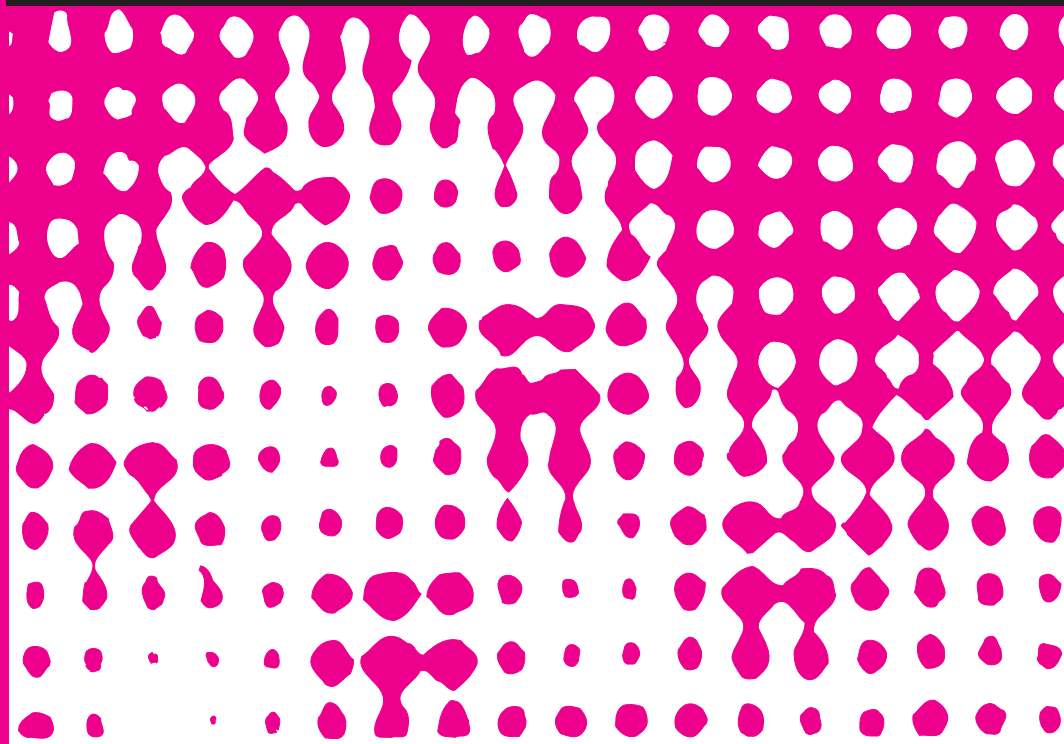

* DEMO 2006 GRAFIE 3

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Kryštof Zeman: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005
● Jitka Rychtaříková: Zdravá délka života v současné české populaci ●
Olga Nešporová: Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené

SČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY

obsah

ČLÁNKY

<i>Kryštof Zeman: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005</i>	153
<i>Jitka Rychtaříková: Zdravá délka života v současné české populaci</i>	166
<i>Olga Nešporová: Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené</i>	179

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Štěpánka Morávková: Zkušenosti ze sčítání 2001 jsou dobrým základem pro přípravu budoucího cenzu</i>	194
---	-----

RECENZE

Statistika – od historie po současnost (<i>Milan Kučera</i>)	197
Jak je to s naším vzděláváním? (<i>Felix Koschin</i>)	197
Národní identita Židů v Čechách za první republiky (<i>Petra Brabcová</i>)	199
Úvod do štúdia demografie (<i>Zuzana Finková</i>)	200
Pohnutá historie úmrtnosti na Ukrajině ve 20. století (<i>Jitka Rychtaříková</i>)	201

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Generations and Gender Programme (GGP) - Survey Instruments – Postoje k migraci v evropských zemích – Demografické výzkumy v zemích třetího světa	203
--	-----

PŘEHLEDY

Úmrtnostní tabulky podle nejvyššího ukončeného vzdělání, Česká republika, 2001 – Akulturace romských komunit v demografické perspektivě – Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2005 podle krajů a okresů – Pohyb obyvatelstva v České republice ve městech nad 20 000 obyvatel v roce 2005	207
---	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Kryštof Zeman</i> : Population Development in the Czech Republic in 2005	153
<i>Jitka Rychtaříková</i> : Healthy Life Expectancy in the Current Czech Population	166
<i>Olga Nešporová</i> : Fathers Caring for Children in the Form of Parental Leave	179

POPULATION CENSUS

<i>Štěpánka Morávková</i> : Experience from the Census 2001 Offers a Good Foundation for the Preparation of Future Censuses	194
---	-----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Statistics – A History up to the Present (<i>Milan Kučera</i>)	197
What's Up with Our Education? (<i>Felix Koschin</i>)	197
The National Identity of the Jewish Population in Bohemia during the First Republic (<i>Petra Brabcová</i>)	199
An Introduction to the Study of Demography (<i>Zuzana Finková</i>)	200
The Turbulent History of Mortality in Ukraine in the 20 th Century (<i>Jitka Rychtaříková</i>)	201

REPORT – SURVEYS

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2006

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek, Ing. Josef Škrabal.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 48 Kč, roční předplatné 192 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 3/2006, ročník 48. Rukopis předán tiskárně 20. 6. 2006. Toto číslo vyšlo v srpnu 2006.

VÝVOJ OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY V ROCE 2005

KRYŠTOF ZEMAN

Population Development in the Czech Republic in 2005

The article describes and explains demographic development in the Czech Republic in 2005 in the context of recent demographic changes since 1990. The article analyses the progress in natality, mortality, nuptiality, divorce, abortions and migration using absolute and relative numbers as well as an array of analytic demographic indicators. Among especially important topics are the decline of fertility below the “lowest-low fertility” level, the postponement of nuptiality and fertility to older age, the sharp increase in extramarital births and the increasing importance of external migration. Unless otherwise stated, all data and calculations are based on databases of Czech Statistical Office, Demographic Statistics Section.

Demografie, 2006, 48: 153–165

Populační vývoj v České republice v posledních letech probíhá bez výraznějších výkyvů a překvapení. Demografická situace je charakterizována nízkou úrovní plodnosti a sňatečností, úbytkem obyvatelstva přirozenou měrou a vysokou rozvodovostí. V souladu s trendy posledních let úroveň plodnosti zvolna roste, zlepšují se též úmrtnostní poměry, roste význam zahraniční migrace a klesá počet potratů.

Nejnápadnějším jevem roku 2005 tak byl především výrazný převis počtu přistěhovalých nad vystěhovalými tvořící kladné migrační saldo ve výši 36,2 tisíce osob. Naopak přirozenou měnou ubylo v České republice 5,7 tisíce osob, když počet zemřelých (107,9 tisíce) převýšil počet živě narozených (102,2 tisíce). I tak byl počet narozených nejvyšší od roku 1994 a poprvé od té doby překročil hranici sta tisíc. Meziroční zvýšení počtu živě narozených o 4,5 tisíce se odrazilo v růstu úrovně úhrnné plodnosti na 1,28 dítěte. Současně rostl též průměrný věk matek. Příznivý vývoj byl i nadále zaznamenán v případě potratovosti. Celkový počet potratů klesl oproti roku 2004 o 1,3 tisíce na čtyřicet tisíc.

Počet manželství uzavřených během roku 2005 byl o 382 vyšší než v roce 2004. Počet sňatků tak dále stagnuje na hodnotách okolo padesáti tisíc a úroveň sňatečnosti zůstává nízká. Z údajů tabulek sňatečnosti vyplývá, že při zachování současné úrovně sňatečnosti by zůstalo ve věku 50 let 31 % žen a 37 % mužů svobodných. Průměrný věk při prvním sňatku přitom dosahoval 30,7 let pro muže a 28,1 roku pro ženy. Během roku 2005 bylo rozvedeno 31,3 tisíce manželství, což byl počet o 1772 nižší než v roce předchozím. Ukazatel úhrnné rozvo-

dovosti dosáhl v roce 2005 hodnoty 47,3 % původních počtů manželství končících rozvodem.

V průběhu roku 2005 zemřelo 107,9 tisíce osob, naděje dožití při narození u mužů tak dosáhla 72,9 let; u žen naděje dožití dosahuje 79,1 roku.

Tab. 1 Pohyb obyvatelstva, 1990-2005 (Population movement, 1990-2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Absolutní počet								
Živě narození	130 564	96 097	90 910	90 715	92 786	93 685	97 664	102 211
Zemřelí	129 166	117 913	109 001	107 755	108 243	111 288	107 177	107 938
z toho do 1 roku věku	1 410	740	373	360	385	365	366	347
Sňatky	90 953	54 956	55 321	52 374	52 732	48 943	51 447	51 829
Rozvody	32 055	31 135	29 704	31 586	31 758	32 824	33 060	31 288
Potraty celkem	126 055	61 590	47 370	45 057	43 743	42 304	41 324	40 023
z toho UPT	111 268	49 531	34 623	32 528	31 142	29 298	27 574	26 453
Přistěhovalí	12 411	10 540	7 802	12 918	44 679	60 015	53 453	60 294
Vystěhovalí	11 787	541	1 263	21 469	32 389	34 226	34 818	24 065
Přirozený přírůstek	1 398	-21 816	-18 091	-17 040	-15 457	-17 603	-9 513	-5 727
Přírůstek stěhováním	624	9 999	6 539	-8 551	12 290	25 789	18 635	36 229
Celkový přírůstek	2 022	-11 817	-11 552	-25 591	-3 167	8 186	9 122	30 502
Počet obyvatel (1. 7.), tis.	10 363	10 331	10 273	10 287	10 189	10 202	10 207	10 234
Na 1000 obyvatel								
Živě narození	12,6	9,3	8,8	8,8	9,1	9,2	9,6	10,0
Zemřelí	12,5	11,4	10,6	10,5	10,6	10,9	10,5	10,5
Sňatky	8,8	5,3	5,4	5,1	5,2	4,8	5,0	5,1
Rozvody	3,1	3,0	2,9	3,1	3,1	3,2	3,2	3,1
Potraty celkem	12,2	6,0	4,6	4,4	4,3	4,1	4,0	3,9
z toho UPT	10,7	4,8	3,4	3,2	3,1	2,9	2,7	2,6
Přistěhovalí	1,2	1,0	0,8	1,3	4,4	5,9	5,2	5,9
Vystěhovalí	1,1	0,1	0,1	2,1	3,2	3,4	3,4	2,4
Přirozený přírůstek	0,1	-2,1	-1,8	-1,7	-1,5	-1,7	-0,9	-0,6
Přírůstek stěhováním	0,1	1,0	0,6	-0,8	1,2	2,5	1,8	3,5
Celkový přírůstek	0,2	-1,1	-1,1	-2,5	-0,3	0,8	0,9	3,0

Tab. 2 Základní intenzitní ukazatele demografického vývoje, 1990-2005 (Basic intensity indicators of demographic development, 1990-2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Prvosňatečnost žen (%)	96,2	80,0	74,4	72,5	72,4	68,7	69,8	69,1
Průměrný věk žen při 1. sňatku	21,4	24,6	26,4	26,9	27,2	27,7	28,0	28,1
Úhrnná rozvodovost (%)	38,0	38,5	41,3	44,6	45,7	47,9	49,3	47,3
Úhrnná plodnost	1,89	1,28	1,14	1,15	1,17	1,18	1,23	1,28
Průměrný věk matek při narození 1. dítěte	22,5	23,3	24,9	25,3	25,6	25,9	26,3	26,6
Podíl narozených mimo manželství (%)	8,6	15,6	21,8	23,5	25,3	28,5	30,6	31,7
Čistá míra reprodukce	0,91	0,61	0,55	0,55	0,56	0,57	0,59	0,62
Úhrnná potratovost	1,77	0,84	0,63	0,60	0,58	0,56	0,55	0,53
Naděje dožití mužů při narození	67,6	69,7	71,6	72,1	72,1	72,0	72,5	72,9
Naděje dožití žen při narození	75,4	76,6	78,3	78,4	78,5	78,5	79,0	79,1
Kojenecká úmrtnost (%)	10,8	7,7	4,1	4,0	4,1	3,9	3,7	3,4

Složení obyvatelstva podle věku a rodinného stavu

Strmý pokles porodnosti na hodnoty hluboko pod úroveň 2,1 dětí na ženu, která zajišťuje dlouhodobou početní reprodukci populace, se odráží v rychlém poklesu počtu a podílu dětí

v populaci ČR. Mezi roky 1990 a 2005 se snížil počet obyvatel mladších 15 let věku z 2,2 na 1,5 miliónu a podíl dětské složky v populaci tak klesl z 21,2 % na 14,6 %. Tento pokles vedl prakticky k vyrovnání podílu dětské složky obyvatelstva s podílem osob starších 65 let, který zatím nezačal růst pouze proto, že této věkové hranice se doposud dožívaly početně slabě předválečné ročníky. Důsledkem současného vývoje na základně a na vrcholu věkové pyramidy je pokles ekonomického zatížení obyvatelstva, ovšem pouze dočasný. Výraznější projevy demografického stárnutí se očekávají v nadcházejících letech, kdy do věku 65 let a více začnou naopak vstupovat početně silné ročníky narozených během druhé světové války a těsně po ní.

Tab. 3 Charakteristiky věkového složení, 1990–2005 (31. 12.) (Age distribution characteristics, 1990–2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Počet osob							
Celkem	10 364 124	10 321 344	10 266 546	10 206 436	10 203 269	10 211 455	10 220 577	10 251 079
0–14	2 193 682	1 893 259	1 664 434	1 621 862	1 589 766	1 554 475	1 526 946	1 501 331
15–64	6 867 991	7 055 805	7 179 109	7 170 017	7 195 541	7 233 788	7 259 001	7 293 357
65+	1 302 451	1 372 280	1 423 003	1 414 557	1 417 962	1 423 192	1 434 630	1 456 391
80+	258 954	277 109	249 767	260 302	277 204	292 753	308 332	321 532
Složení (v %)								
0–14	21,2	18,3	16,2	15,9	15,6	15,2	14,9	14,6
15–64	66,3	68,4	69,9	70,2	70,5	70,8	71,0	71,1
65+	12,6	13,3	13,9	13,9	13,9	13,9	14,0	14,2
80+	2,5	2,7	2,4	2,6	2,7	2,9	3,0	3,1
Syntetické ukazatele								
Index stáří ¹⁾	59,4	72,5	85,5	87,2	89,2	91,6	94,0	97,0
Index ekonomického zatížení ²⁾	50,9	46,3	43,0	42,3	41,8	41,2	40,8	40,6
Průměrný věk	36,3	37,3	38,8	39,0	39,3	39,5	39,8	40,0
Věkový medián	35,3	36,4	37,6	37,9	38,2	38,5	38,7	38,9

Pozn.: ¹⁾ Počet osob ve věku 65 a více let na 100 dětí ve věku 0–14 let.

²⁾ Počet dětí ve věku 0–14 let a osob starších 65 let na 100 osob ve věku 15–64 let.

Změny ve vývoji sňatečnosti se odrazily ve složení populace podle věku a rodinného stavu. Odkládáním uzavření manželství či jeho odmítáním a nahrazením nesezdaným soužitím (kohabitací), případně odděleným soužitím (LAT-living appart together), významně přibýlo mladých svobodných mužů a žen do věku 35 let. Podíl vdaných žen v plodném věku 15–49 let tak již klesl pod polovinu a ve věkové skupině 20–24 let nastal pokles mezi roky 1990 a 2005 ze 62,4 na 10,8 %. U mužů podíl ženatých přesáhne polovinu až po třicítce, zatímco v roce 1990 to bylo již ve věku 23 let. Podíl rozvedených mužů v populaci starších patnácti let se stále zvyšuje, v roce 2005 již dosáhl 9,9 % oproti 6,4 % v roce 1990. U žen došlo k nárůstu ze 7,8 na 11,8 %. Podíl ovdovělých je dlouhodobě výrazněji vyšší mezi ženami (okolo 15 %) než u mužů (okolo 3 %).

Tab. 4 Podíl vdaných žen v daném věku (%), 1990–2005 (31. 12.) (Proportion of married woman at given age in %; 1990–2005)

Věk	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
20–24	62,4	43,2	22,5	19,5	17,0	14,5	12,4	10,8
25–29	81,9	75,0	60,8	57,4	54,1	50,2	46,6	43,6
30–34	84,1	80,7	74,9	73,4	71,9	70,1	68,0	66,1
35–39	82,4	80,5	76,9	75,7	74,6	73,3	72,0	70,7
40–44	80,7	78,8	76,3	75,7	74,9	73,8	72,6	71,6
45–49	79,0	77,5	75,2	74,6	74,1	73,5	72,8	72,1
15–49	67,1	61,1	55,1	53,8	52,5	51,1	49,9	48,7

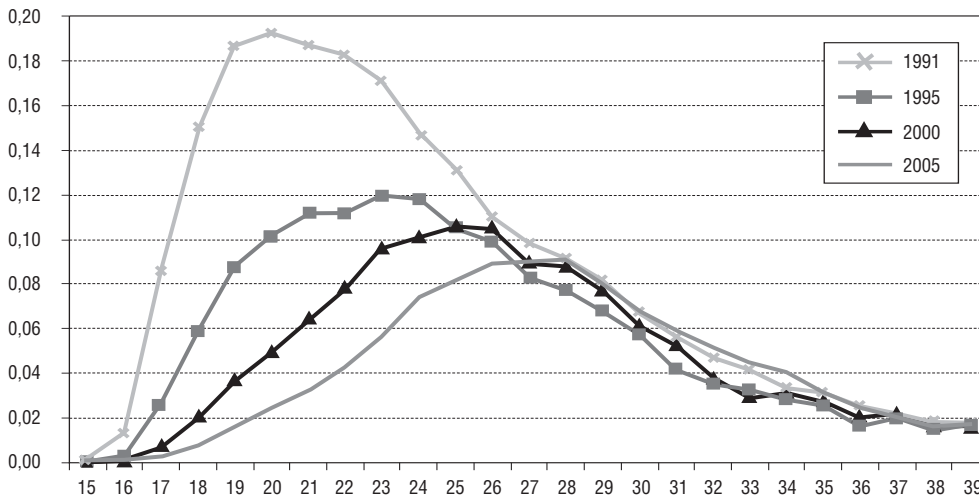
Sňatečnost

Počty uzavřených sňatků stagnují v posledních letech na úrovni okolo padesáti tisíc ročně. Přitom do sňatkového věku přicházejí silné ročníky let sedmdesátých, které však z části sňatek odmítají nebo alespoň odkládají do vyššího věku. Mezi roky 1990 a 2005 klesl tabulkový ukazatel prvosňatečnosti žen z 96,2 % na 69,1 %, naznačuje tak, že přes třicet procent žen by při zachování současné úrovně sňatečnosti zůstalo svobodných. U mužů vychází dokonce podíl 37 % svobodných při dosažení padesátých narozenin. Výrazně též vzrostl průměrný věk při prvním sňatku, a to z 21,4 na 28,1 let u žen a z 24,0 na 30,7 let u mužů. Vedle vlivu tohoto fenoménu na složení věkové struktury podle rodinného stavu je dalším úzce souvisejícím jevem růst počtu a podílu mimomanželsky narozených.

Tab. 5 Tabulkové ukazatele sňatečnosti, 1990–2005 (Nuptiality table indicators, 1990–2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Muži							
Tabulková prvosňatečnost (%)	91,1	73,2	69,5	66,0	66,2	62,5	63,6	62,8
Tabulkový podíl svobodných ve věku 50 (%)	8,9	26,8	30,5	34,0	33,8	37,5	36,4	37,2
Průměrný věk při prvním sňatku	24,0	26,7	28,8	29,2	29,7	30,2	30,5	30,7
Ženy								
Tabulková prvosňatečnost (%)	96,2	80,0	74,4	72,5	72,4	68,7	69,8	69,1
Tabulkový podíl svobodných ve věku 50 (%)	3,8	20,0	25,6	27,5	27,6	31,3	30,2	30,9
Průměrný věk při prvním sňatku	21,4	24,6	26,4	26,9	27,2	27,7	28,0	28,1

Graf 1 Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných žen podle věku, 1991–2005 (Probability of getting married for single women by age, 1991–2005)

Mezi sňatky dále zvolna klesá podíl sňatků protogamních, kde jsou snoubenec i nevěsta svobodní. Těch v roce 2005 bylo 33 446, neboli 65 % ze všech sňatků (počátkem devadesátých let činil tento podíl okolo 70 %). Naopak roste podíl sňatků opakovaných, kdy jsou jeden či oba snoubenci rozvedení. Sňatky, kde je alespoň jeden ze snoubenců ovdovělý, jsou spíše ojedinělé – v roce 2005 jich bylo 1200.

Nejvíce je takových sňatků, kde rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty představuje 0–3 roky. Postupně roste podíl sňatků, ve kterých je starší snoubenka – v roce 2005 to nastalo již více než v pětina případů. Průměrný věkový rozdíl mezi snoubenci přes posun

sňatečnosti do vyššího věku stagnuje, v roce 2005 činil přesně 3 roky; 2,4 roku u protogamních sňatků.

Rozvodovost

V roce 2005 bylo rozvedeno 31,3 tisíce manželství, což bylo 87,6 % z celkového počtu podaných žádostí o rozvod (35 698). Syntetický ukazatel úhrnné rozvodovosti dosáhl v roce 2005 hodnoty 47,3 %, což naznačuje, že při zachování současné úrovně rozvodovosti by byla nakonec rozvedená téměř polovina původního počtu uzavřených manželství. Ukazatel sice klesl oproti roku 2004 (49,3 %), ovšem ve srovnání s rokem 1990 (38,0 %) jde stále o výrazný rozdíl. Kromě poklesu způsobeného legislativní změnou v roce 1999 nic nenasvědčuje snížení intenzity rozvodovosti, která v České republice patří mezi absolutně nejvyšší v Evropě i na světě. Vývoj rozvodovosti však pravděpodobně v roce 2004 kulminoval a následně se intenzita procesu stabilizuje.

Tab. 6 Rozvodovost podle délky trvání manželství (na 100 výchozích sňatků), 1990–2005 (Divorce rates by duration of marriage – per 100 initial marriages, 1990–2005)

Délka trvání manželství (roky)	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
0	0,75	0,37	0,00	0,28	0,31	0,38	0,37	0,36
1	2,69	1,89	2,33	2,10	2,05	2,17	2,16	1,93
2	3,38	2,97	2,88	2,89	2,74	2,83	2,81	2,63
3	3,16	3,46	3,21	3,12	3,12	3,13	3,02	2,84
4	2,83	3,05	3,00	2,97	3,04	3,02	3,00	2,87
5	2,50	2,61	2,66	2,82	3,02	2,97	3,06	2,95
6	2,14	2,34	2,44	2,75	2,62	2,83	2,87	2,63
7	2,00	2,09	2,29	2,50	2,48	2,63	2,60	2,50
8	1,66	1,86	2,14	2,38	2,27	2,24	2,50	2,29
9	1,53	1,69	1,98	2,07	2,16	2,10	2,30	2,07
10–14	1,22	1,30	1,49	1,68	1,74	1,83	1,89	1,79
15–19	0,88	0,87	0,96	1,10	1,18	1,27	1,33	1,33
20–24	0,58	0,60	0,65	0,74	0,77	0,87	0,91	0,89
25+	0,40	0,45	0,29	0,31	0,34	0,38	0,39	0,41
Úhrnná rozvodovost	38,0	38,5	41,3	44,6	45,7	47,9	49,3	47,3
Průměrná délka trvání rozváděných manželství (roky)	10,1	10,4	11,0	11,2	11,4	11,7	11,9	12,2

Navrhovatelem rozvodu jsou tradičně spíše ženy, a to ve dvou třetinách případů. Postupem času roste jednak průměrná délka trvání rozvedeného manželství, která v roce 2005 dosáhla 12,2 roku, jednak klesá podíl manželství rozvedených v krátké době od sňatku. Je to ovšem dáno též klesající sňatečností v posledních letech, roste tak celkově podíl starších manželství. Opakované rozvody tvoří přibližně pětinu všech rozvodů. Snižuje se podíl rozváděných manželství se závislými dětmi, v roce 2005 to bylo 61,4 % ze všech rozvodů. Rozvod rodičů tak v roce 2005 zažilo 28 732 dětí, v současnosti tak je rozvodem rodičů postiženo přibližně každé třetí až čtvrté závislé dítě.

Porodnost¹⁾

Od první poloviny devadesátých let je proces plodnosti v České republice charakteristický poklesem intenzity v mladším věku žen, odkládáním porodů do vyššího věku a poklesem manželské plodnosti při současném růstu podílu mimomanželsky narozených dětí. V roce

¹⁾ Kromě uvedeného počtu narozených se v roce 2005 narodilo třináct dětí v rámci utajených porodů podle zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění zákona č. 422/2004 Sb.

Tab. 7 Ukazatele plodnosti, 1990–2005 (Fertility indicators, 1990–2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Úhrnná plodnost	1,89	1,28	1,14	1,15	1,17	1,18	1,23	1,28
- prvního pořadí	0,90	0,56	0,54	0,54	0,56	0,57	0,60	0,63
- druhého pořadí	0,71	0,51	0,43	0,43	0,43	0,43	0,44	0,46
- v manželství	1,74	1,09	0,89	0,87	0,86	0,83	0,84	0,86
- mimo manželství	0,16	0,19	0,25	0,28	0,31	0,35	0,39	0,42
Hrubá míra reprodukce	0,92	0,62	0,55	0,56	0,57	0,57	0,60	0,62
Čistá míra reprodukce	0,91	0,61	0,55	0,55	0,56	0,57	0,59	0,62
Podíl narozených mimo manželství (%)	8,6	15,6	21,8	23,5	25,3	28,5	30,6	31,7
Předmanželské koncepce (%)	54,4	50,8	41,6	39,5	37,6	33,6	32,2	31,7
Průměrný věk matek	24,76	25,76	27,18	27,55	27,81	28,05	28,33	28,61
- při prvním porodu	22,47	23,32	24,94	25,34	25,63	25,92	26,31	26,61

2005 se poprvé za posledních deset let narodilo přes sto tisíc dětí, což bylo dáno zejména vstupem početně silných ročníků let sedmdesátých do věku maximální plodnosti. Nicméně vzestup nebyl tak velký, aby se výrazně odrazil v relativních a intenzitních ukazatelích. Ukazatel úhrnné plodnosti dosáhl v roce 2005 hodnoty 1,28, což stále patří mezi nejnižší hodnoty na světě. Oproti roku 1990 je takto počet dětí připadajících (při zachování současných poměrů) na jednu ženu stále o 0,6 nižší. Plodnost ovšem neklesala rovnoměrně napříč věkovým spektrem. Pokles byl nejvýraznější v nejmladších věkových skupinách 20–22letých, kde činil až čtyři pětiny, naopak od věku 27 let výše byly v roce 2005 zaznamenány vyšší míry plodnosti než v roce 1990, ve věku 35–39 let až dvojnásobné. Zároveň stoupl průměrný věk matek o čtyři roky, na 26,6 let při narození prvního dítěte a na 28,6 let celkově.

Tab. 8 Plodnost žen podle věku (na 1000 žen), 1990–2005 (Fertility by age of women – rates per 1,000, 1990–2005)

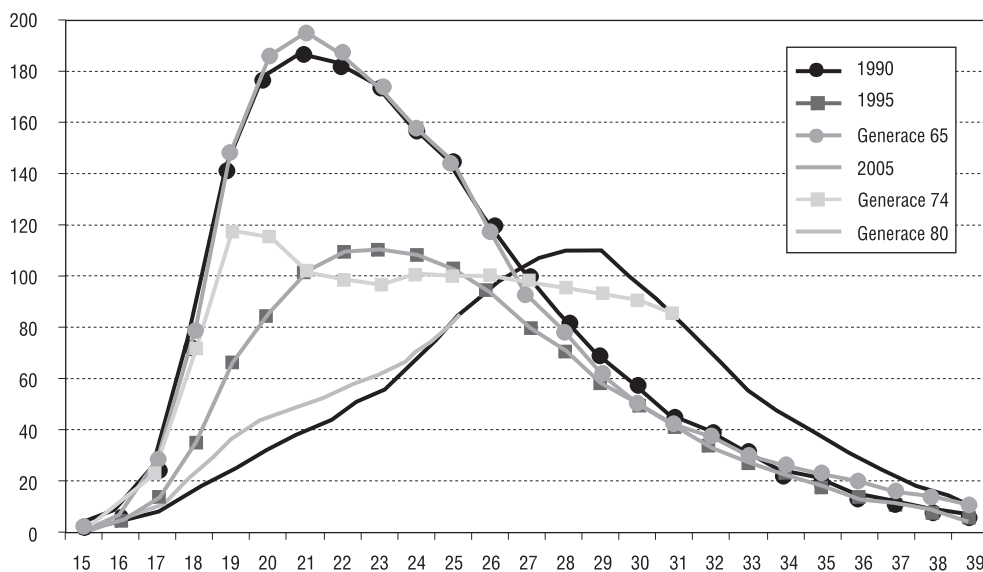
Věk ženy	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
20	176,0	85,3	44,9	39,6	36,9	35,5	34,6	33,4
21	184,9	102,3	53,5	49,4	45,8	42,5	41,4	39,8
22	181,1	109,4	65,0	57,8	56,6	50,1	48,3	47,1
23	173,6	110,7	79,9	69,9	65,8	61,2	56,2	54,5
24	156,6	107,4	91,3	82,2	80,2	74,3	69,6	66,8
25	144,3	102,5	98,2	94,7	91,4	84,6	84,7	82,4
26	121,4	94,6	100,2	98,5	99,3	97,6	96,1	95,4
27	100,4	79,5	91,4	96,5	98,5	100,0	102,6	104,9
28	83,9	70,8	84,3	88,1	95,1	97,2	105,3	109,6
29	68,0	59,0	74,0	77,4	83,6	92,4	98,0	109,7
30	56,9	49,9	61,7	67,9	74,6	81,7	90,1	96,8
31	43,6	40,6	52,4	58,3	61,4	65,6	75,8	84,3
32	38,0	33,3	40,8	45,0	50,0	55,3	59,7	69,3
33	30,1	26,8	32,7	37,1	40,5	42,9	49,1	55,5
34	23,4	22,8	27,0	29,2	33,9	35,8	39,9	45,9
35	19,2	17,5	22,7	23,2	27,0	28,4	32,1	37,2
36	14,0	13,8	17,5	19,3	21,1	22,2	26,1	28,8
37	10,4	10,8	13,1	14,6	16,0	15,8	18,9	21,4
38	7,6	7,2	10,3	9,9	11,7	13,2	14,3	15,5
39	5,6	5,5	7,1	8,4	9,3	9,7	10,5	10,6

Z rozdělení počtu živě narozených podle rodinného stavu matky vyplývá, že manželská plodnost zažila během období 1990–2005 výrazný pokles, a to až o 40 %. Naopak mimomanželská plodnost roste, a to zejména v prvním pořadí, kde se počet živě narozených za uvedené

Tab. 9 Specifická plodnost žen daného rodinného stavu a věku (na 1000), 1990-2005 (Specific fertility by age and family status per 1,000, 1990-2005)

Věk ženy	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Svobodné							
20-24	24,9	22,4	21,7	22,1	23,6	25,2	26,7	27,3
25-29	30,1	31,4	30,9	33,3	34,4	38,1	41,1	43,7
30-34	24,8	26,2	31,6	37,2	39,3	45,0	50,8	54,7
35-39	10,5	9,9	16,5	19,0	19,6	21,2	24,8	29,0
40-44	1,6	2,2	2,7	3,7	4,1	5,8	5,4	5,8
Vdané								
20-24	263,5	194,5	209,6	206,0	210,0	202,7	199,9	207,1
25-29	120,6	95,3	123,7	130,1	138,2	143,0	154,4	167,1
30-34	39,8	37,0	46,7	52,3	58,2	63,0	71,8	81,8
35-39	11,3	10,5	14,0	14,7	16,6	16,7	19,3	21,8
40-44	1,6	1,5	2,0	2,4	2,6	2,8	3,1	3,2
Rozvedené a ovdovělé								
20-24	58,6	61,4	73,5	66,9	75,9	75,1	92,5	87,2
25-29	40,5	46,1	51,3	51,7	55,1	61,8	66,0	70,1
30-34	25,1	28,5	31,9	35,0	38,1	42,3	45,2	48,7
35-39	11,2	11,5	15,7	16,1	17,0	19,6	21,9	23,5
40-44	2,0	2,4	2,5	2,7	3,3	3,9	4,2	4,6

Graf 2 Specifické míry plodnosti žen (na 1000) (Age-specific fertility rates by age, per 1000)

období ztrojnásobil. Úhrnná plodnost narozených v manželství klesla z 1,7 dětí v roce 1990 na polovinu (0,86) v roce 2005. Celkem 31,7 % dětí se narodilo mimo manželství, podíl byl ještě vyšší u prvního pořadí (40 %), u matek se základním vzděláním (68 %), a v některých okresech republiky (Most – 59 %; naopak Uherské Hradiště – 18 %). Není však jasné, jaký podíl mimomanželské plodnosti je zastoupen osamělými ženami a jaký podíl je realizován v nesezdaných soužitích. Neboli jaký podíl dětí narozených neprovdaným matkám je přiváděn

do úplných, funkčních rodin, a jaký podíl připadá na osamělé ženy, což představuje nepříznivý sociální jev a potenciální problém. Demografická statistika České republiky zaznamenává údaje o otci pouze u dětí vdaných žen. Na rozdíl od některých jiných evropských zemí nejsou k dispozici žádné oficiální údaje o otcích mimomanželských dětí, musíme v tomto směru vycházet z údajů Sčítání lidu, bytů a domů 2001 doplněných daty výběrových sociologických šetření. Údaje ze sčítání 2001 říkají, jaký podíl svobodných matek ve věku 18–34 let byl při sčítání označen jako družky. Tento podíl roste s počtem dětí, a to od 20 % u prvního dítěte a 40 % u dítěte druhého až k polovině všech neprovdaných matek se třemi dětmi (*Šalamounová –Nývlt*, 2006). Podobné hodnoty byly zjištěny z výběrového šetření rodiny a reprodukce v roce 1997 (*FFS*, 1997). Je tedy pravděpodobné, že s růstem mimomanželské plodnosti roste též počet a podíl kohabitací, proto klesá podíl osamělých matek na mimomanželské plodnosti, a naopak roste podíl matek žijících v nesezdaném soužití na čtvrtinu až polovinu v závislosti na počtu dětí, vzdělání matky a regionu.

Tab. 10 Živě narozené děti podle pořadí a rodinného stavu matky, 1990–2005 (Live births by order and family status of mother, 1990–2005)

Pořadí	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Živě narození v manželství								
1. pořadí	55 580	35 877	32 209	30 873	30 919	29 282	29 615	29 962
2. pořadí	46 423	33 606	29 127	29 026	28 621	28 262	28 672	30 079
3.+ pořadí	17 394	11 667	9 782	9 540	9 787	9 428	9 538	9 761
Celkem	119 397	81 150	71 118	69 439	69 327	66 972	67 825	69 802
Složení (%)								
1. pořadí	46,6	44,2	45,3	44,5	44,6	43,7	43,7	42,9
2. pořadí	38,9	41,4	41,0	41,8	41,3	42,2	42,3	43,1
3.+ pořadí	14,6	14,4	13,8	13,7	14,1	14,1	14,1	14,0
Živě narození mimo manželství								
1. pořadí	6 794	8 645	11 695	12 464	13 826	16 081	18 451	19 968
2. pořadí	2 123	3 420	4 746	5 190	5 826	6 561	6 997	7 914
3.+ pořadí	2 250	2 882	3 351	3 622	3 807	4 071	4 391	4 527
Celkem	11 167	14 947	19 792	21 276	23 459	26 713	29 839	32 409
Složení (%)								
1. pořadí	60,8	57,8	59,1	58,6	58,9	60,2	61,8	61,6
2. pořadí	19,0	22,9	24,0	24,4	24,8	24,6	23,4	24,4
3.+ pořadí	20,1	19,3	16,9	17,0	16,2	15,2	14,7	14,0
Podíl narozených mimo manželství (v %)								
1. pořadí	10,9	19,4	26,6	28,8	30,9	35,4	38,4	40,0
2. pořadí	4,4	9,2	14,0	15,2	16,9	18,8	19,6	20,8
3.+ pořadí	11,5	19,8	25,5	27,5	28,0	30,2	31,5	31,7
Celkem ze všech dětí	8,6	15,6	21,8	23,5	25,3	28,5	30,6	31,7

Dřívější vysoký podíl předmanželských koncepcí, kdy se až polovina žen vdávala těhotných, od poloviny devadesátých let zvolna klesal s tím, jak kvalitní antikoncepce omezila podíl nechtěných těhotenství, a jak část párů s dítětem zůstávala nesezdaná nebo se brala až po narození dítěte. To souvisí též s celkovou změnou společenského klimatu, kdy na nemanželská těhotenství již není pohlíženo s dřívější animozitou a společensky přijatelná začínají být též nesezdaná soužití s dětmi. V posledních letech klesl podíl předmanželských koncepcí u prvních dětí narozených v manželství na třetinu, v roce 2005 činil 31,7 %. Průměrný interval mezi sňatkem a narozením prvního dítěte se od roku 1990 zvýšil z 1,1 roku na současných 2,1 roku. Průměrný věk matek rodičů v manželství v roce 2005 činil 29,4 roku, průměrný

věk otce činil v manželství 32,6 roku, o pět let více než v roce 1990. Rozdíl mezi věkem otce a matky, jenž dosahuje 3,2 roku, je srovnatelný s věkovým rozdílem mezi snoubenci při sňatku.

Mezi roky 1990 a 2005 výrazněji vzrostl interval mezi narozením prvního a druhého dítěte z 3,7 na 5,1 roku. V souvislosti se socioekonomickými změnami posledních patnácti let se snižuje prorodinná orientace společnosti a dřívější dvoudětný model, kdy žena měla první dítě brzy po sňatku a druhé dítě následovalo do čtyř let, je částečně opuštěn. Otázkou zůstává, zda ženy začnou ve větší míře zůstat pouze u jednoho dítěte či zda se rozdělí na dvě skupiny, na ženy, jež zůstanou bez dětí, a na ženy zachovávající dvoudětný model plodnosti pouze realizovaný ve vyšším věku. Záleží též na tom, do jaké míry ženy „stihnou“ v pozdějším věku porodit dvě děti. Z generačních ukazatelů vyplývá, že zatímco ženy narozené v roce 1940 a 1950 měly ve věku 35 let v úhrnu již dvě děti, ročník 1970 jich má zatím jen 1,7. Ženy narozené v roce 1975 mají ve třiceti letech v průměru 1,1 dítěte, zatímco ročník 1950 jich měl v tomto věku již 1,85. Konečná plodnost a konečná bezdětnost v mladších generacích však záleží pouze na vývoji v příštích letech, který lze odhadovat velmi obtížně.

Pokles plodnosti v České republice od roku 1990 není všeobecným fenoménem a není ani demografickou krizí. Největším negativním důsledkem je deformace věkové struktury. Z důkladnější analýzy vyplývá, že pokles byl zaznamenán především u mladých žen, u kterých byla dříve intenzita plodnosti velmi vysoká, plodnost starších žen naopak roste, i když ne natolik, aby kompenzovala pokles v mladém věku. Přitom plodnost roste i v mladších věkových skupinách neprovdaných žen. Nejvíce klesla plodnost žen vdaných a tento efekt byl ještě posílen rychlým poklesem sňatečnosti a tedy i podílu vdaných žen. Pokles plodnosti žen v mladém věku nebyl okamžitě vyrovnán vzestupem plodnosti ve věku starším, neboť tyto starší ženy již mají „odrozero“. Tato několikiletá časová mezera, kdy starší ženy již nerodí, a mladší ženy porod odkládají do vyššího věku, je charakterizována prudkým poklesem úrovně úhrnné plodnosti pod hladinu tzv. „lowest-low fertility“ o hodnotě 1,3. Při takto výrazných změnách časování porodů je ovšem ukazatel úhrnné plodnosti zkrácený, podhodnocený. Pokud k očištění ukazatele od vlivu posouvání plodnosti do vyššího věku použijeme metodu, kterou navrhli *Bongaarts a Feeney* (1998), průměrný počet dětí na jednu ženu dosahuje v období po roce 2000 hodnot 1,6–1,8 a konečná bezdětnost z transverzálního pohledu dosahuje okolo 10–20 %. Průměrný počet dětí na jednu ženu vypočtený pomocí tabulek plodnosti dosahuje v tomto období okolo 1,3–1,4 při úrovni konečné bezdětnosti 20–25 % (podrobněji o různých typech výpočtu agregovaných ukazatelů plodnosti viz *Sobotka*, 2003).

V následujících letech můžeme očekávat rychlejší růst hodnoty úhrnné plodnosti s tím, jak ženy, které vstoupily do věku dříve obvyklého pro plození dětí již po pádu komunismu a které doposud rození dětí odkládaly, začnou rodit děti v podstatně starším věku, i po třicítce. Vždyť již v roce 2005 se 21 % dětí prvního pořadí a 38 % všech dětí narodilo matkám starším 30 let. Pravděpodobnost, že třicetiletá bezdětná žena ještě před koncem svého reprodukčního období porodí dítě, činí v současnosti okolo 50 %.

Tab. 11 Kumulované míry plodnosti podle věku a generace narození žen (Accumulated fertility rates by age and birth cohort of women)

Věk	1940	1950	1960	1970	1975	1980
25	1,22	1,22	1,10	1,01	0,59	0,34
30	1,74	1,85	1,59	1,43	1,09	
35	1,98	2,07	1,78	1,69		
40	2,06	2,13	1,84			
45	2,07	2,14	1,85			

Potratovost

Vývoj úrovně potratovosti v posledních patnácti letech je jednoznačně klesající. Mezi roky 1990 a 2005 klesla míra úhrnné umělé potratovosti z 1,5 na 0,35 a počet potratů, který byl

Tab. 12 Potratovost, 1990-2005 (Abortion rates, 1990-2005)

Ukazatel	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Úhrnná míra							
Samovolná potratovost	0,21	0,14	0,15	0,14	0,15	0,15	0,16	0,16
Indukovaná potratovost	1,51	0,68	0,47	0,44	0,42	0,39	0,37	0,35
Celková potratovost*	1,75	0,84	0,63	0,60	0,58	0,56	0,55	0,53
Průměrný věk ženy při potratu								
Samovolná potratovost	26,4	27,6	28,9	29,1	29,2	29,7	29,9	30,0
Indukovaná potratovost	28,7	29,3	29,8	29,7	29,7	29,7	29,8	29,6
Celková potratovost*	28,4	29,0	29,6	29,6	29,6	29,7	29,8	29,8

Pozn.: *Včetně ukončení mimoděložních těhotenství a ostatních potratů.

koncem osmdesátých let srovnatelný s počtem narozených dětí (okolo 120 tisíc), klesl na třetinu. V roce 2005 tak bylo evidováno celkem čtyřicet tisíc potratů, přičemž dvě třetiny potratů činily interrupce (umělá přerušeni těhotenství, UPT), kterých bylo vykonáno 26 453. Samovolných potratů bylo registrováno 12 245, ukončených mimoděložních těhotenství 1324, na kategorii „ostatní potraty“ zbyl jeden případ. Potraty cizinek s povolením k pobytu představují 5,6 % ze všech potratů. Plných 78 % umělých přerušeni těhotenství (20 519) byly tzv. miniinterrupce, vykonané metodou vakuové aspirace do osmého týdne těhotenství (do sedmého týdne u prvorodiček). Klesá podíl opakovaných zákroků, 58 % podstupených interrupcí bylo prvního pořadí, avšak stále celých 17 % žen podstoupilo umělý potrat třetího nebo vyššího pořadí. Celkem 4678 interrupcí bylo vykonáno ze zdravotních důvodů a nebyl za ně tedy účtován poplatek, který činí v současnosti okolo 3000 Kč. Naopak počty samovolných potratů v posledních letech spíše stagnují – na jedné straně se zlepšuje reprodukční zdraví žen, na druhé straně však ženy odkládají těhotenství do stále vyššího věku, kdy mohou být těhotenství rizikovější.

Zavedení poplatku za interrupce mohlo přispět k poklesu potratovosti v České republice, tím hlavním důvodem však bylo rychlé rozšíření informací o reprodukčním zdraví, sexualitě, plánovaném těhotenství a prevenci pohlavně přenosných nemocí, a především zlepšení dostupnosti moderní antikoncepce od roku 1990. Podíl žen ve věku 15–49 let, jež užívají lékařem předepsanou hormonální antikoncepci, vzrostl mezi roky 1990 a 2004 více než desetkrát, ze čtyř na 44 % (ÚZIS, 2005a). Další sedm procent žen používá antikoncepci nitroděložní. Změnila se též struktura žen podstupujících umělý potrat. Zatímco koncem osmdesátých let byly interrupce záležitostí především vdaných žen po narození druhého dítěte, pro které byly jakousi „antikoncepcí ex-post“, během devadesátých let klesly míry umělé potratovosti vdaných žen o 85 % a úroveň umělé potratovosti vdaných a nevdaných žen se vyrovnaly. V současnosti tedy podstupují interrupce především dvě skupiny žen. První skupinou jsou tradičně ženy se dvěma dětmi, obvykle vdané nebo rozvedené. Druhou skupinu tvoří mladé svobodné ženy, které se uchylují k interrupcím, pokud selže používaná antikoncepce nebo dojde k neplánovanému početí. Podle analýzy rozložení interrupcí podle počtu živě narozených dětí stále početně vede první skupina žen se dvěma dětmi, na které připadá 35 % všech interrupcí; na bezdětné ženy připadá 27 %. V této souvislosti je třeba zmínit možnost sterilizace (přerušeni vejcovodů), která není v České republice na rozdíl od jiných států západní Evropy a USA příliš využívána. Počet sterilizačních zákroků u žen sice od poloviny devadesátých let vzrostl, činí však pouze okolo čtyř tisíc zákroků ročně (ÚZIS, 2005b). Podle stále platné směrnice z roku 1972 může být žena sterilizována pouze pokud má nejméně tři žijící děti (u žen mladších 35 let čtyři děti). V České republice by však sterilizaci pravděpodobně využilo mnoho žen již po druhém porodu.

Tab. 13 Naděje dožití, 1990–2005 (Life expectancy, 1990–2005)

Věk	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Muži							
0	67,6	69,7	71,6	72,1	72,1	72,0	72,5	72,9
45	25,8	27,6	28,9	29,3	29,3	29,2	29,6	29,9
65	11,6	12,7	13,7	13,9	13,9	13,8	14,2	14,4
80	5,1	5,7	6,1	6,2	6,0	5,9	6,1	6,1
Ženy								
0	75,4	76,6	78,3	78,4	78,5	78,5	79,0	79,1
45	32,3	33,3	34,6	34,6	34,8	34,7	35,2	35,2
65	15,2	16,0	17,1	17,1	17,2	17,1	17,5	17,6
80	6,1	6,6	7,1	7,0	6,9	6,9	7,1	7,1
Rozdíl ženy - muži	7,8	6,9	6,7	6,3	6,5	6,5	6,5	6,2

Úmrtnost

V průběhu roku 2005 zemřelo 107 938 osob, tj. o 761 více než v roce 2004. Počet zemřelých kojenců činil 347, z toho 206 zemřelých do 28 dnů od narození. Úroveň kojenecké úmrtnosti se tak snížila na 3,4 zemřelých kojenců z tisíce živě narozených, úroveň novorozenecké úmrtnosti na 2,0 zemřelých do 28 dnů po narození z tisíce živě narozených. Naděje dožití při narození u mužů vzrostla oproti předchozímu období o třetinu roku na 72,9 let; u žen se naděje dožití téměř nezměnila a dosahuje 79,1 roku.

Ve srovnání s rokem 1990 ovšem zlepšování úmrtnostních poměrů způsobilo prodloužení střední délky života o 5,3 roku u mužů a o 3,7 let u žen, rozdíl mezi oběma pohlavími se tedy snižuje ze 7,8 na současných 6,2 roku. Největší zásluhu na tom má na jedné straně zlepšování zdravotní péče o kojence, jejichž úmrtnost se snížila o více než dvě třetiny z 10,8 na 3,4 %. Na opačné straně věkového spektra se zlepšovaly úmrtnostní poměry starších osob, a to zejména ve věku 55–80 let u mužů a ve věku 65–80 let u žen. Naopak intenzity úmrtnosti mladých lidí po celé období stagnují.

Z hlediska příčin smrti má absolutně největší zásluhu na prodloužení délky života mezi roky 1990 a 2005 zlepšení úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy a částečně též lepší diagnostika a léčitelnost zhoubných novotvarů. Tyto dvě skupiny jsou však stále zodpovědné za přibližně tři čtvrtiny úmrtí. Dále se snižuje úmrtnost na poranění a otravy. Naopak mírně vzrostla úmrtnost na nemoci dýchací soustavy, a to pravděpodobně vinou chřipkové epidemie v měsíci únoru v souvislosti s níž zemřelo řádově tisíc převážně starších lidí.

Vnitřní migrace

V loňském roce bylo v rámci České republiky zaznamenáno 213 688 změn trvalého bydliště²⁾, z toho 96 605 mezi obcemi téhož okresu, 41 414 mezi okresy téhož kraje a 75 669 mezikrajských. Tyto počty však zahrnují faktické migrace bez registrace na ohlašovnicích pobytu, z tohoto hlediska jsou podhodnocené. Ze srovnání okresů je patrný zejména silný migrační tok z venkovských oblastí do velkoměst a naopak z velkoměst do zázemí. Například do Prahy se přistěhovalo 15,3 tisíce osob, vystěhovalo se 17,7 tisíc, z toho však 6,7 tisíce do okresů Praha-východ a Praha-západ. V roce 2005 patřily mezi okresy s nejvyššími přírůstky obyvatel zmíněná zázemí Prahy, Kolín a Brno-venkov, naopak největší ztráty zaznamenala velká města a okresy Moravskoslezského kraje a kraje Karlovarského.

²⁾ U cizinců šlo o změny přechodného či dlouhodobého pobytu.

Tab. 14 Standardizované míry úmrtnosti podle hlavních příčin smrti (na 100 000 obyvatel), 1990–2005 (Standardized mortality rates by main groups of causes of death per 100,000, 1990–2005)

Příčiny smrti	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Muži							
Novotvary	361,1	345,1	326,7	317,5	323,3	321,1	315,2	296,8
Nemoci oběhové soustavy	834,1	708,1	576,9	567,6	560,6	568,5	530,9	508,1
Nemoci dýchací soustavy	81,3	62,5	56,9	55,6	55,6	59,7	55,4	65,9
Nemoci trávicí soustavy	67,6	53,6	48,5	50,7	50,3	50,8	50,4	52,4
Poranění a otravy	117,4	106,2	93,0	90,4	91,4	96,3	89,0	82,8
Ostatní	103,7	60,0	59,6	61,7	65,1	68,5	65,7	70,7
Celkem	1565,3	1335,6	1161,6	1143,6	1146,3	1164,9	1106,6	1076,7
Ženy								
Novotvary	191,6	191,4	178,7	179,3	175,3	177,5	173,0	166,2
Nemoci oběhové soustavy	512,5	455,0	379,0	381,7	379,5	384,4	356,9	351,1
Nemoci dýchací soustavy	29,7	31,6	29,1	26,6	27,2	30,9	25,5	33,5
Nemoci trávicí soustavy	29,7	26,3	25,4	25,8	26,0	27,5	25,7	26,8
Poranění a otravy	54,1	47,9	34,2	33,8	32,8	35,4	34,0	29,3
Ostatní	70,7	46,8	44,2	44,9	45,1	48,0	46,7	50,3
Celkem	888,3	798,9	690,5	692,2	685,9	703,6	661,9	657,2

Tab. 15 Zahraniční stěhování a počet cizinců podle státního občanství, 2005* (International migration and number of foreigners by citizenship)

Státní občanství	Saldo migrace	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Počet cizinců (31. 12. 2005)			
				celkem	trvalý pobyt	přechodný pobyt	podíl s přechodným pobytem (%)
Ukrajina	12 483	23 875	11 392	87 789	15 334	72 455	82,5
Slovensko	8 161	10 107	1 946	49 446	20 227	29 219	59,1
Vietnam	3 489	4 906	1 417	36 833	23 235	13 598	36,9
Ruská federace	1 994	3 300	1 306	16 273	6 012	10 261	63,1
Polsko	1 119	1 259	140	17 810	11 384	6 426	36,1
Německo	1 332	1 431	99	7 187	3 957	3 230	44,9
Bulharsko	392	846	454	4 551	2 337	2 214	48,6
Moldavsko	891	1 672	781	4 674	678	3 996	85,5
USA	628	1 374	746	3 952	2 051	1 901	48,1
Čína	426	833	407	3 580	1 471	2 109	58,9
Srbsko a Černá Hora	137	215	78	3 559	2 306	1 253	35,2
Česká republika**	-551	1 718	2 269	x	x	x	x
Celkem	36 229	60 294	24 065	278 312	110 598	167 714	60,3

Pozn.: *Údaj Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie MV ČR.

**Údaje Informačního systému evidence obyvatel MV ČR.

Zahraniční migrace

Nejvyšší migrační přírůstek od vzniku samostatné České republiky ve výši 36,2 tisíce osob byl způsoben převisem počtu přistěhovalých (60,3 tisíce) nad vystěhovalými (24,1 tisíce). Nutno ovšem zdůraznit, že počty vystěhovalých občanů České republiky, kterých bylo v roce 2005 oficiálně zaregistrováno 2269, jsou podhodnocené o faktické migranty, kteří nezrušili svůj trvalý pobyt v ČR.

Jasně nejaktivnější zemí v obou směrech stěhování je Ukrajina, ze které se přistěhovalo 24,0 tisíce osob a kam se během roku odstěhovalo 11,4 tisíce osob. V menší míře následuje Slovenská republika, Vietnam a Ruská federace.

Nejpočetnější skupinou cizinců s povolením k pobytu v České republice jsou Ukrajinci, následují Slováci, Vietnamci, Poláci a Rusové. Celkový počet cizinců žijících legálně na území ČR k 31. 12. 2005 byl podle údajů Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie Ministerstva vnitra ČR 278,3 tisíce, neboli 2,7 % populace České republiky.

Literatura

- Bongaarts, J. – Feeney, G. 1998. *On the quantum and tempo of fertility*. Population and Development Review, 24, 2, s. 271–291.
- FFS.1997. Fertility and Family Survey. Czech Republic. Population Activities Unit, Economic Commission for Europe, Geneva: United Nations.
- Kretschmerová, T. 2005. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2004*. Demografie, 47, 3, s. 153–168.
- Sobotka, T. 2003. *Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech*. Demografie, 45, 2, s. 77–87.
- Šalamounová, P. – Nývlt, O. 2006. *Mimomanželská plodnost – současné trendy v Evropě a v České republice*. In Hamplová, D. et al. (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 118–140.
- ÚZIS. 2005a. *Potraty 2004*. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.
- ÚZIS. 2005b. *Sterilizace žen v České republice. Aktuální informace č. 2/2005*, Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.
- Pokud není uvedeno jinak, všechna data a výpočty pocházejí z databází Českého statistického úřadu, Oddělení demografické statistiky.

KRYŠTOF ZEMAN (*1974) dokončil doktorské studium na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v roce 2004. V současné době pracuje v Oddělení demografické statistiky ČSÚ. <http://www.natur.cuni.cz/~zeman2>

Summary

While the number of deaths (107.9 thousands) in 2005 outnumbered the number of live births (102.2 thousands) by 5.7 thousands, the net migration of 36.2 thousands resulted in an increase of population of the Czech Republic to 10.251 thousands at the end of 2005. The number of live births was the highest one since 1994, exceeding the level of 100 thousands and leading to the increase of total fertility rate to 1.28. The level of fertility is still affected by sharp decrease of fertility levels of young and/or married mothers since 1989 and by the postponement of nuptiality and fertility to older age. The increase in nonmarital fertility and the spread of nonmarital forms of partnership led to an increase in the proportion of births out of marriage to 31.7%. The mean age of mothers at first birth rose by more than 4 years since 1990, reaching 26.6 in 2005. The nuptiality level constantly declines; according to nuptiality tables the proportion of never married at age 50 was 31% for women and 37% of men. The table age of first marriages of women increased even by 6.7 years since 1990, reaching 28.1 years in 2005; for men the figure was 30.7 years. The level of divorce rates in the Czech Republic is one of the highest in Europe; according to current rates the proportion of marriages that would be finally disrupted is 47.3%. The number of abortions again declined, recently the total abortion rate amounts to 0.53 per woman. The total induced abortion rate declined between 1990 and 2005 from 1.5 to 0.35. The life expectancy at birth was 72.9 for men and 79.1 for women and the infant mortality reached an all-time low (3.4 per thousand live births). Three-fourths of deaths are ascribed to the diseases of the circulatory system and neoplasia. The external net migration from 2002 is positive and growing, reaching the highest number since the 1950s in 2005. Most of immigrants are originated in Ukraine, Slovakia and Vietnam. However, besides 2.269 of official migrants, unknown number of outmigrating Czech citizens is not covered by the official statistics. The number of foreign citizens legally living in the Czech Republic was 278.3 thousand in 2005, amounting to 2.7% of population.

ZDRAVÁ DÉLKA ŽIVOTA V SOUČASNÉ ČESKÉ POPULACI

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ

Healthy Life Expectancy in the Current Czech Population

In this article the author deals with the current state of health of the Czech population, which she analyses using the indicator of disability (disability-free life expectancy) – based on a combination of life tables and the prevalence of health status indicators.

Demografie, 2006, 48: 166–178

Prodlužování střední délky života při narození bylo v minulosti relativně přesným indikátorem zlepšování zdravotního stavu jednotlivých populací. Později, když střední délka života při narození přesáhla 70 let, začaly diskuse o tom, zda prodlužování lidského věku není pouze přidáváním let v nemoci. Síla statistické korelace mezi úrovní úmrtnosti a nemocnosti začala totiž ve vyspělých zemích slábnout. V této souvislosti byly formulovány tři teorie (scénáře) historické relace úmrtnosti a nemocnosti: 1) **teorie komprese morbidity**, která říká, že snižování intenzity úmrtnosti je provázáno i zlepšováním zdravotního stavu (Fries, 1980, 1989, 2002), 2) **teorie expanze morbidity**, podle které roky navíc jsou převážně prožité ve špatném zdravotním stavu (Gruenberg, 1977; Kramer, 1980; Olshansky et al., 1991) a 3) **teorie dynamické rovnováhy**, která předpokládá, že podíl morbidity se v přidávaných letech života ani nezvyšuje ani nesnižuje, resp., že zvýšená prevalence morbidity se týká pouze méně závažných stavů (Manton, 1982).

Po ústupu infekčních chorob se stala nedílnou a nepříjemnou součástí života mnoha lidí chronická onemocnění. Tato onemocnění jsou dlouhodobá, nemusejí omezovat soběstačnost jedince a ani být prvotní příčinou úmrtí. Důležitý je přitom stupeň závažnosti zhoršeného zdravotního stavu. V této souvislosti vyvstala potřeba kvantifikovat novou skutečnost pomocí nějakého konvenčního ukazatele, a proto dnes přichází na scénu, vedle klasických ukazatelů úmrtnosti (úmrtí-*tabulka*) a nemocnosti (prevalence, incidence), další charakteristika – **disabilita**, ukazatel **zdravotního omezení**. Disabilita je indikátorem **jak závažnosti onemocnění, tak kvality života**. Ukazatel disability vlastně vyjadřuje obsahový posun definice zdraví *Světovou zdravotnickou organizací*, která dnes nepovažuje za zdraví pouze absenci nemoci, ale *stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody*, tedy kvalitu života. Počet let zbývajících na dožití **bez disability** popřípadě s disabilitou se stává obecně přijímaným měřítkem zdravotního stavu jednotlivých populací. Ukazatel absence disability DFLE (disability-free life expectancy) je založený na kombinaci úmrtí-*tabulky* a prevalence dobrého zdravotního stavu a česky bychom ho mohli nazvat **zdravá délka života**. Vyjadřuje průměrný počet let, který zbývá na dožití v dobrém zdravotním stavu a obvykle se počítá pro věky 0 a 65 let, odděleně pro muže a ženy. DFLE se má stát strukturálním (rutinním) ukazatelem počítaným a publikovaným Eurostatem v doméne Environment (http://europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/health/hlye_base.htm). Tento ukazatel se v současnosti také začíná nazývat HLY (Healthy Life Years).

Hlavním problémem při výpočtu ukazatele disability, eventuálně dalších indikátorů zdravotního stavu, je zajištění srovnatelnosti vstupních dat. Data o zdravotním stavu mohou být z registrů nebo výběrových šetření, přičemž je třeba, aby se v jednotlivých zemích vycházelo ze stejných definic zdraví a obsahově stejně formulovaných otázek ve vztahu k prevalenci nebo incidenci. Z celoevropských šetření, která v jednom ze svých modulů zjišťovala zdravotní stav v rámci EU, bylo **ECHP** (European Community Household Panel). ECHP bylo panelové

(longitudinální) šetření, každoročně opakované od roku 1994 v zemích EU. Zahrnovalo obyvatelstvo ve věku 16 a více let a sběr dat byl prováděn na základě jednotné metodologie. Dalším zdrojem dat o zdraví může být **Eurobarometr** – výběrové šetření, ve kterém byl v roce 2002 zaveden modul zaměřený na tři oblasti zdravotního stavu: **subjektivně vnímané zdraví, chronickou nemocnost a omezení každodenních aktivit**. Tento modul současně sloužil jako testovací, neboť uvedené tři koncepty zdraví se později staly součástí celoevropského šetření **SILC** (Survey on Income and Living Conditions). SILC v současnosti nahrazuje ECHP.

V České republice uskutečnil *Český statistický úřad* v roce 2001 rozsáhlé reprezentativní šetření o domácnostech (Sociální situace domácností), jehož obsah a metodika vycházely z ECHP. Mezinárodně komparativní šetření SILC v rámci EU bude provedeno v České republice v roce 2006.

Metody výpočtu indikátorů zdravotního stavu a zdrojová data

Ukazatele zdravotního stavu a metody jejich výpočtu byly publikovány řadou odborníků i organizací (*Crimmins et al*, 1997; *Jagger et al*, 2001; *Robine et al*, 2001). Dnes se této problematice věnuje především tým EURO-REVES v rámci projektu EHEMU (European Health Expectancy Unit). Tento projekt má za cíl koordinaci výpočtů, analýzu kvality dat, metodologii a zprostředkování informací o zdravotním stavu evropských populací. Je financován v rámci European Health Programme 2004–2007. Zatím byl tímto týmem vypočítán a analyzován ukazatel DFLE pro období 1995–2003 pro 14 zemí EU (bez Lucemburska), odděleně pro muže a ženy, pro věky 0 a 65 let (EHEMU, Technical report 2, July 2005). Měřítkem prevalence zdravotního stavu byly dvě otázky v rámci ECHP: PH002: *Do you have any chronic physical or mental health problem, illness or disability?* a následně PH003: *Are you hampered in your daily activities by this physical or mental health problem, illness or disability.*

Výpočet DFLE byl založen na kombinaci ukazatelů úmrtnosti (úmrtnostní tabulka) a prevalence dané kategorie zdravotního stavu pomocí nejjednodušší Sullivanovy metody (*Sullivan*, 1971; *Jagger et al*, 2001). Tato metoda není příliš náročná na datovou základnu (další metody, např. http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=107; *Rychtaříková*, 2000). Sullivanův princip spočívá v tom, že počet člověkoroků v daném věku L_x se násobí podílem osob $s_{x,i}$ v daném zdravotním stavu (i) a daném věku (x) a pak se klasickým způsobem vypočítá $e_{x,i}$ aditivně rozdělená podle kategorií zdraví (i).

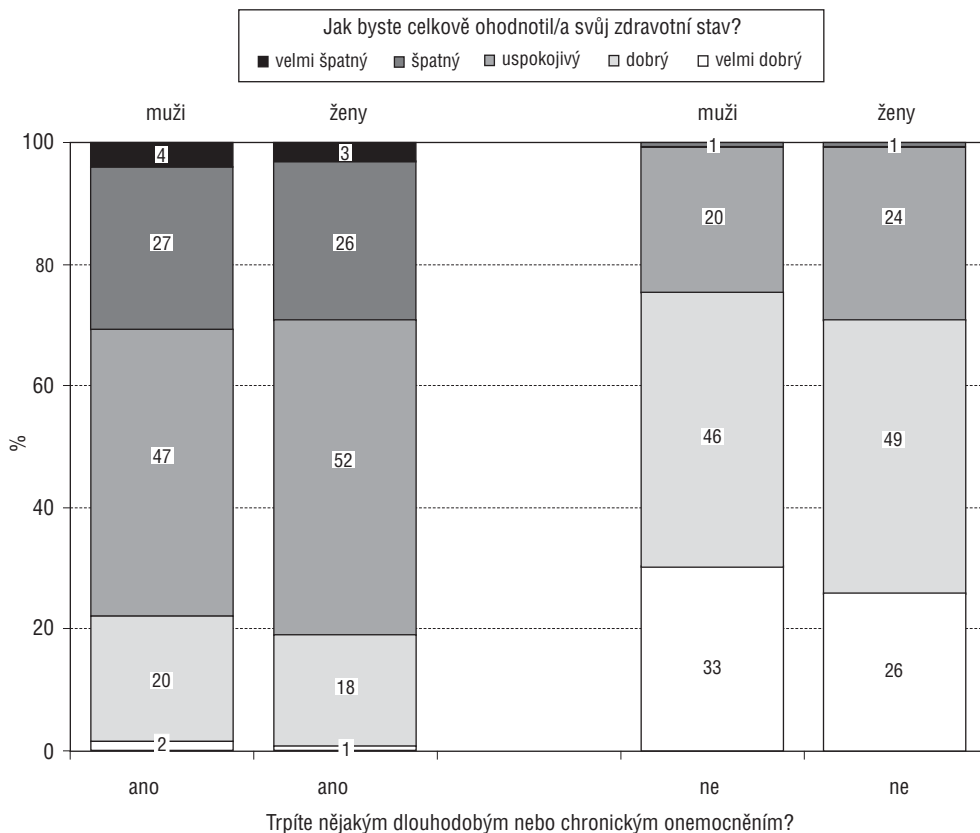
$$e_{x,i} = [\sum(s_{x,i} * L_x)] / l_x$$

Dolní mez v sumě je x a horní mez je obvykle maximální věk.

Tento ukazatel bude počítán, až budou známy výsledky šetření SILC, za všechny země EU 25 a dále za Island, Norsko, USA a Japonsko.

V našem příspěvku jsme použili pro studium zdravotního stavu české populace šetření, **Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender** (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal study) realizované v roce 2005 v České republice a zkráceně nazývané GGS. Toto šetření je mezinárodní a je koordinováno Ekonomickou komisí OSN v Ženevě (<http://www.unecp.org/ead/pau/ggp/Welcome.html>). Umožňuje mimo jiné analýzu zdravotního stavu na základě stejných otázek jako ECHP, SILC nebo Eurobarometr. Hlavním řešitelem projektu GGP (Generations and Gender Programme), jehož GGS (Generations and Gender Survey) je hlavní součástí, je *Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze* (J. Rychtaříková) a spoluřešitelem *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* (V. Kuchařová). Terénní sběr dat provedla agentura SC&C. Soubor zahrnoval 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let dosaženého během roku 2005. Šetření bylo financováno v rámci Národního výzkumu TP–5 „Moderní společnost a její proměny“ (registrační číslo 1J 023/04–DP2). Modul o zdravotním stavu obyvatelstva obsahoval otázky týkající se subjektivně vnímaného zdraví, chronické a dlouhodobé nemocnosti a omezení denních aktivit. Určitým ome-

Graf 1 Asociace chronické nemocnosti a subjektivně vnímaného zdraví (Association between self-perceived health and the incidence of chronic disease)

zením tohoto šetření pro vyhodnocování zdravotního stavu byl věk, jehož horní hranice byla dána dosaženým věkem 79 let a tudíž nelze konstruovat klasické ukazatele definované věkem maximálního přežití. V této souvislosti jsou všechny použité ukazatele omezeny shora 80. narozeninami. Studium zdravotního stavu vycházelo z otázek, které následně uvádíme rovněž v anglickém znění, pro případ, že by čtenář měl zájem porovnat výsledky s jinými šetřeními.

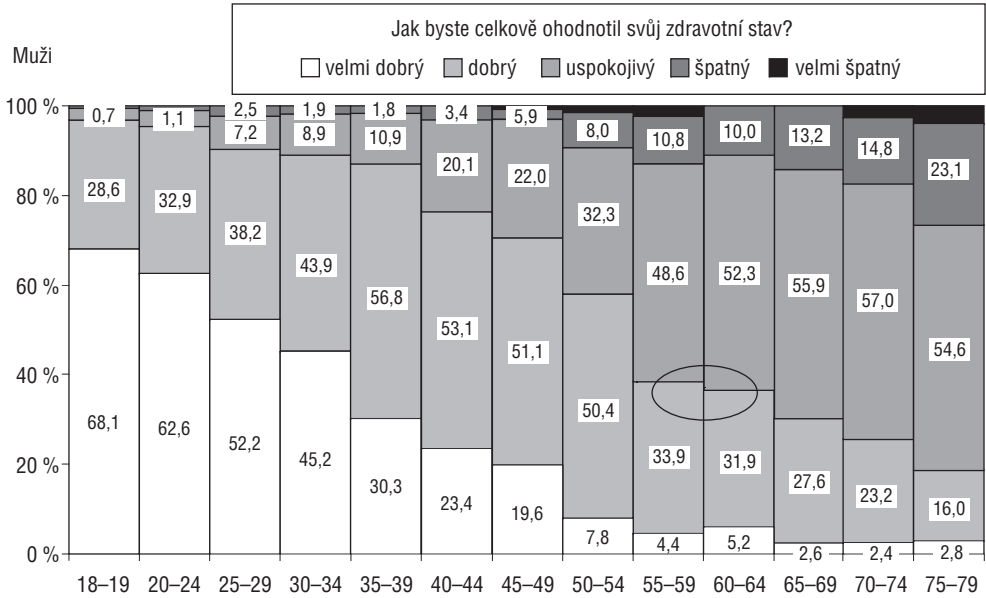
Subjektivně vnímané zdraví (self-perceived health) otázka č. 701 *Jak byste hodnotil/a Váš zdravotní stav? (How is your health in general?)*: 1 – velmi dobrý (very good); 2 – dobrý (good); 3 – uspokojivý (fair); 4 – špatný (bad); 5 – velmi špatný (very bad).

Chronická nemocnost (chronic morbidity) otázka č. 702a *Trpíte nějakými dlouhodobými nebo chronickými onemocněními? (Do you have any long-standing illness or chronic condition?)*: (1 – ano, 2 – ne).

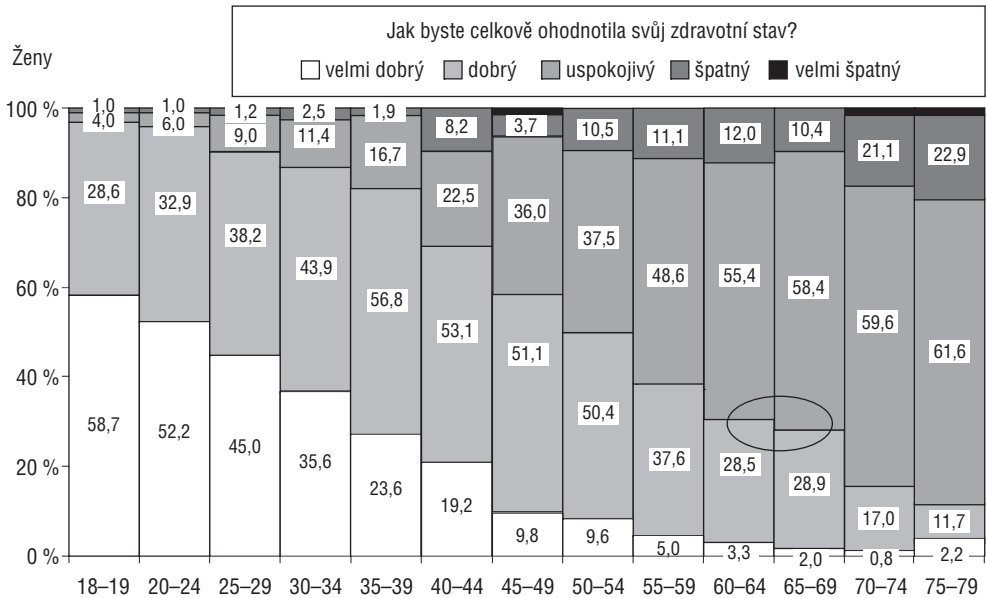
Omezení každodenních aktivit (activities of daily living) otázka č. 703a *Jsou nějakým způsobem omezeny Vaše běžné každodenní aktivity z důvodu fyzických nebo psychických zdravotních problémů nebo invalidity? (Are you limited in your ability to carry out normal everyday activities, because of a physical or mental health problem or a disability?)*: (1 – ano, 2 – ne).

Cílem tohoto příspěvku je: 1) studium zdravotního stavu podle tří výše vymezených okruhů ve věku 18–79 let, 2) analýza rozdílů mezi muži a ženami, 3) analýza vlivu věku, vzdělání a partnerství na stav subjektivně vnímaného zdraví odděleně podle pohlaví.

Graf 2a Zhoršování subjektivně vnímaného zdraví v závislosti na věku mužů (A decrease of good self-perceived health with age for males)

Graf 2b Zhoršování subjektivně vnímaného zdraví v závislosti na věku žen (A decrease of good self-perceived health with age for females)

Analýza vycházela z vážených dat, kde váha byla stanovena na základě struktury české populace ze sčítání 2001 podle pohlaví, věku, rodinného stavu, vzdělání, regionu a velikosti obce. Studovanými proměnnými byly v našem příspěvku: zdravotní stav, pohlaví, věk, vzdělání

a partnerství. Rozložení těchto proměnných pro nevážené případy (respondenty) je uvedeno v Příloze v tabulce 1.

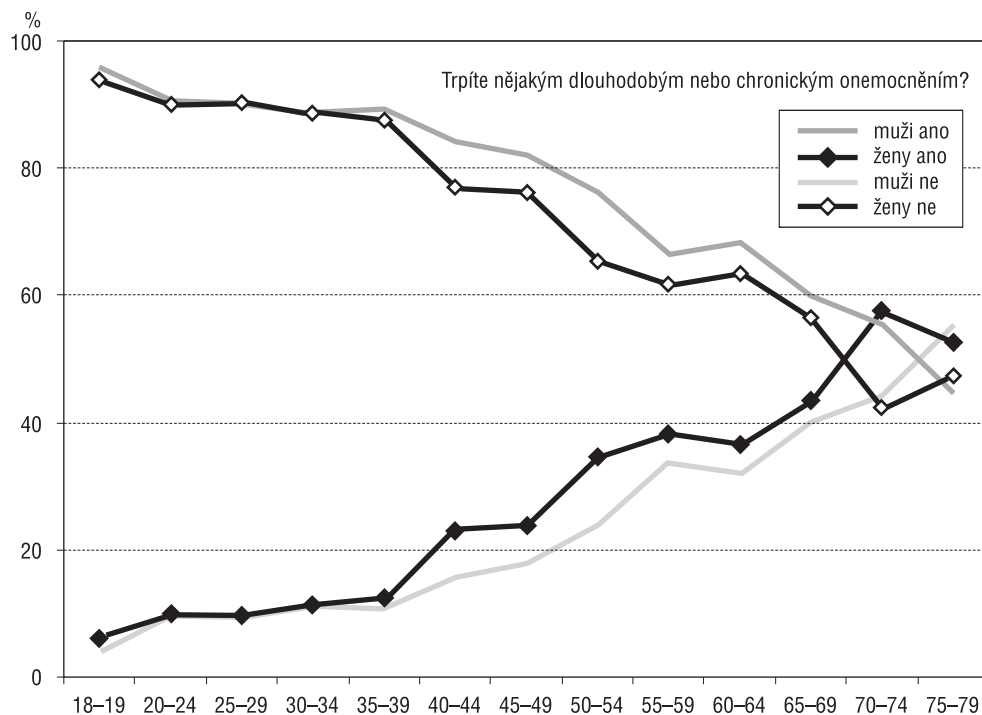
Subjektivní zdraví, chronická nemocnost a omezení aktivit v české populaci 2005

Prvním krokem analýzy bylo posouzení kvality zjištěných dat ve smyslu jejich statistické významnosti a logické souvislosti. Podíl neudáno nepřekročil 2 % v žádném ze zjišťovaných zdravotních stavů, rovněž tak u kategorie vzdělání. Věk, pohlaví a partnerství byly vždy uvedeny. Kombinace (vycházející z vážených případů) proměnné o subjektivně vnímaném zdravotním stavu s proměnou vyjadřující dlouhodobou či chronickou nemocnost ukázala silnou asociaci (graf 1). Ti, kteří netrpěli chronickým onemocněním, udávali v 99 %, že jejich subjektivně vnímaný zdravotní stav byl velmi dobrý, dobrý a uspokojivý (ve 3/4 případů, byl velmi dobrý a dobrý). Nepatrně lépe hodnotili svůj zdravotní stav muži v porovnání se ženami. Naopak jedinci, kteří vypovídali, že trpí nějakým dlouhodobým nebo chronickým onemocněním, označili svůj zdravotní stav jako uspokojivý, špatný až velmi špatný (graf 1). V tomto případě však ženy, které trpěly chronickým či dlouhodobým onemocněním, udávaly o něco méně často, že se cítily špatně a velmi špatně oproti mužům (28,8 % vs. 30,4 %).

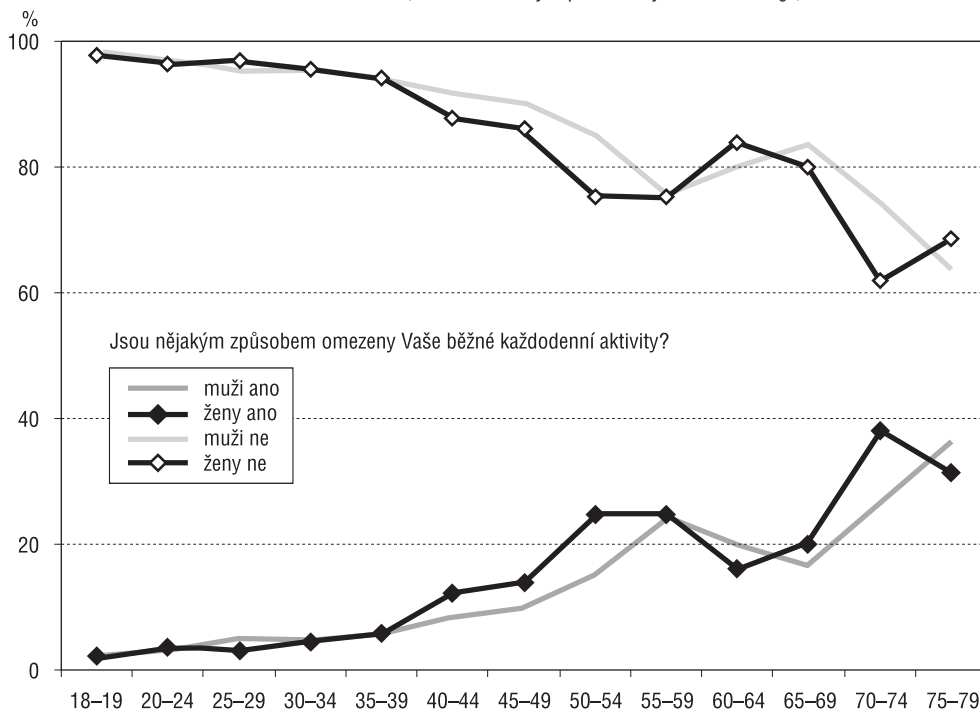
Subjektivně vnímané zdraví

Nejdůležitější determinantou zdravotního stavu je věk a s tím i souvisí ohodnocení vlastního zdraví. S rostoucím věkem přibývají zdravotní potíže a výroky o zdravotním stavu se posouvají od velmi dobrého pocitu k dobrému až uspokojivému a na významu začínají nabývat i respondenti označující své zdraví za špatné až velmi špatné (graf 2a, 2b). Nicméně až do dosažení 80 let hodnotí 3/4 české populace své subjektivní zdraví pozitivně (jako velmi dob-

Graf 3a Nárůst chronické nebo dlouhodobé nemocnosti v závislosti na věku (Increase in the incidence of chronic or long-standing illness with age)

Graf 3b Nárůst omezení každodenních aktivit v závislosti na věku (Decrease in ability to provide daily activities with age)

ré, dobré a uspokojivé) a pouze 27 % mužů a 25 % žen označilo svůj zdravotní stav ve věku 75–79 let jako špatný a velmi špatný. Mladší muži jsou optimističtější a častěji než ženy hodnotí své zdraví jako velmi dobré.

Zajímavou anomálii gradientu změn subjektivně deklarovaného zdraví podle věku představuje věková skupina 60–64letých mužů (generace 1941–1945) a 65–69letých žen (generace 1936–1940) – grafy 2a, 2b. U obou skupin totiž nedochází ke zhoršování pocitu subjektivního zdraví a cítí se stejně dobře, resp. nepatrně lépe než bezprostředně mladší generace. Tito muži i ženy se narodili v období oživení porodnosti v českých zemích a svůj život prožili převážně po druhé světové válce. Hypoteticky můžeme uvažovat o tom, že u mužů se jedná o ty, kteří právě odešli do důchodu a nejsou již ohroženi nezaměstnaností jako jejich mladší vrstevníci v předdůchodovém věku, a proto se subjektivně cítí lépe. U žen je situace komplikovanější, nicméně jestliže spojíme dohromady tři kategorie zdraví: velmi dobré, dobré a uspokojivé, zdá se, že „mladší“ důchodkyně považují svůj zdravotní stav za poměrně příznivý oproti bezprostředně starším i mladším ženám.

Chronická a dlouhodobá nemocnost a omezení každodenních aktivit

Chronická nemocnost či dlouhodobá nemocnost i omezení každodenních aktivit vykazují zhoršování v závislosti na věku (grafy 3a, 3b). Gradient změny je výraznější u chronické a dlouhodobé nemocnosti, přičemž ta lze pozorovat téměř konstantní přírůstek, resp. úbytek (graf 3a), zatímco omezení každodenních aktivit se výrazně zhoršuje až po 70. roce věku u obou pohlaví (graf 3b).

Profil závislosti omezení každodenních aktivit na věku je méně pravidelný oproti chronické nemocnosti. Je zde anomálie podobná té, kterou jsme pozorovali u subjektivně vnímaného

zdraví. Ve věku 50–59 je vykazováno vyšší omezení každodenních aktivit než ve věku 60–69 let. Tato specifická je u obou pohlaví. Opět se zde nabízí spekulace o tom, že v období ekonomické transformace se „mladší“ důchodci nejen cítí lépe, ale jsou zřejmě i spokojenější/zdravější v porovnání s bezprostředně mladšími osobami v ekonomicky aktivním věku. Důvody mohou být různé, a proto by si tento výsledek zasloužil další analýzu, např. podle vzdělání, rodinného zázemí či jiných charakteristik.

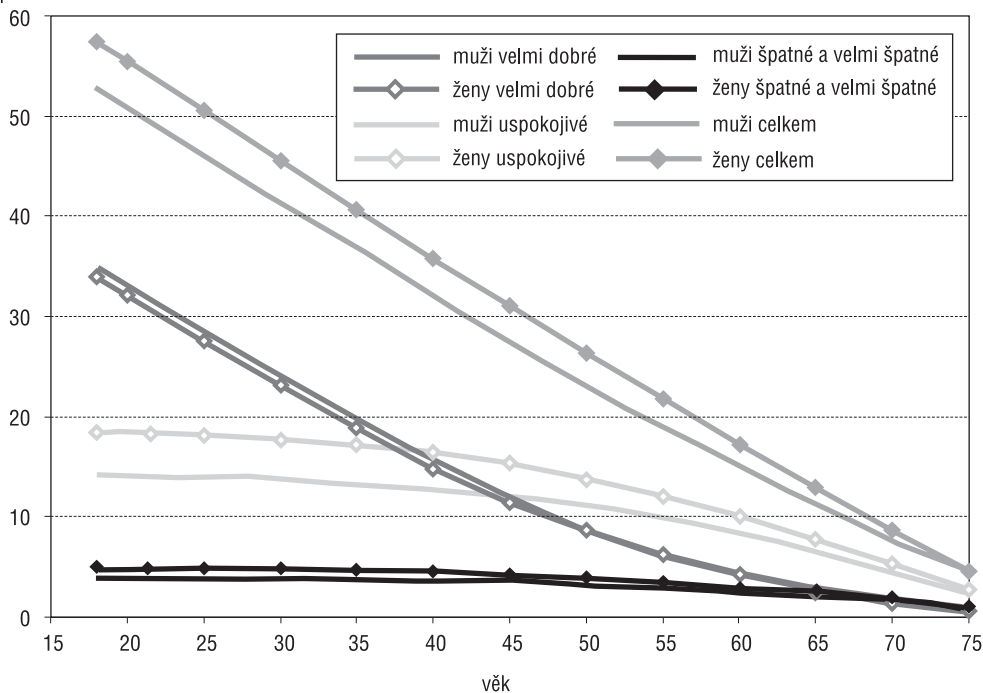
Střední délky života podle zdravotního stavu

Kombinací úmrtnostní tabulky mužů a žen v České republice z roku 2004 a prevalence zdravotního stavu na základě šetření GGS byly Sullivanovou metodou vypočteny roky dožití v jednotlivých zkoumaných kvalitách zdraví. Jedná se o počty prožitých let mezi věkem x a 80. narozeninami (tzv. temporary life expectancy). Výpočet se opírá o klasický vzorec ($\sum [s_{x,i} * L_x / l_x]$), pouze horní mez sumy je 79 dokončených let místo obvyklých 100, resp. 110 let.

Průměrný počet let, které zbývají jedinci na dožití, se s rostoucím věkem postupně snižuje. Nás zajímá především, **jak se mění struktura těchto let, zda se paralelně a plynule také zhoršuje zdravotní stav a zda jsou trendy shodné u mužů a žen.** Uvedené otázky byly zkoumány v rámci tří okruhů zdraví: **subjektivního**, vzhledem k **chronické nemocnosti** a vzhledem k **omezenosti provádění každodenní činnosti**. **Subjektivně vnímané zdraví** bylo posuzováno ve třech kategoriích: 1) velmi dobré + dobré; 2) uspokojivé; 3) špatné + velmi špatné.

Změna v průměrném počtu let zbývajících k dožití osobě xleté do 80. narozenin byla zejména v mladším věku determinována trendy v kategorii roků prožitých v dobrém či velmi dobrém zdravotním stavu, přičemž rozdíl mezi muži a ženami byl u tohoto ukazatele zanedbatelný (graf 4).

Graf 4 Počet let zbývajících do 80. narozenin podle subjektivního zdraví (Temporary life expectancy up to age of 80 by self-perceived health) počet let

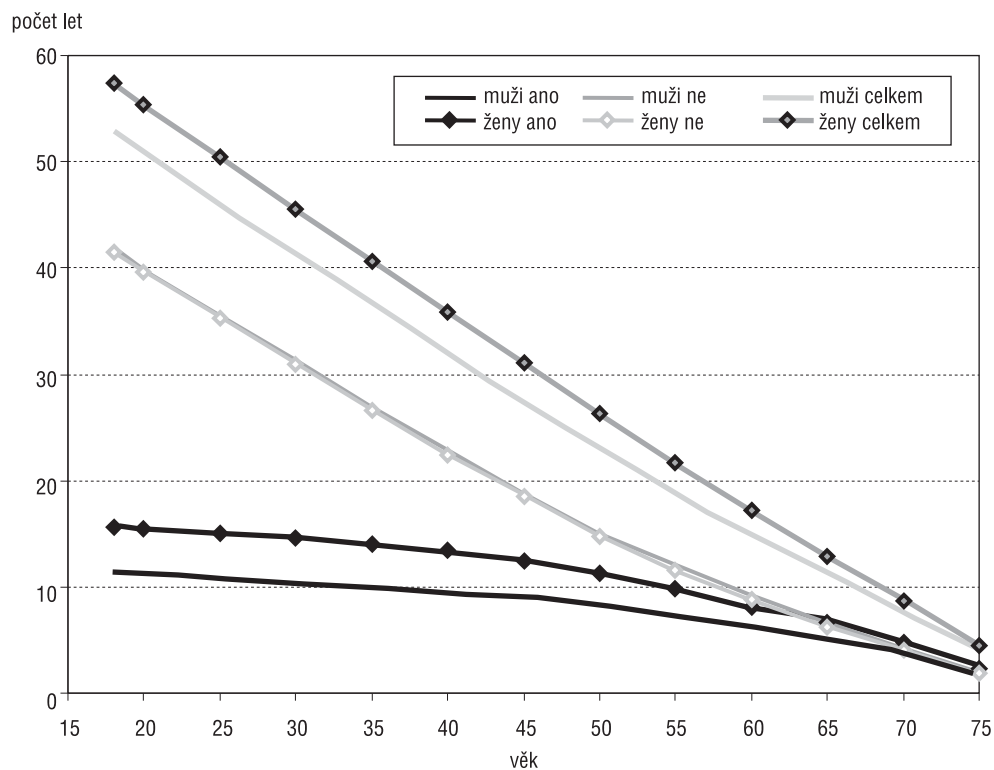

Paralelnost obou dvojic křivek (celkový počet let a počet let v dobrém zdraví), které lineárně klesaly, přetrvávala od 18 let až do věku 50 let. Po tomto věku počet let dožití dále lineárně klesal a roky v subjektivně dobrém zdraví již tento trend nesledovaly, protože jejich rychlost poklesu se zpomalila. Téměř konstantní hodnoty měly roky prožité ve špatném či velmi špatném zdravotním stavu, které se v závislosti na věku příliš neměnily. To ovšem znamená, že se vzrůstajícím věkem, a tím při klesající střední délce života, narůstá váha počtu let prožitých ve špatném zdraví. Zhruba od věku 60 let jsou počty roků zbývajících na dožití v dobrém a špatném zdraví do 80. narozenin stejné. Rozdíl mezi muži a ženami ve špatném zdraví je zanedbatelný podobně jako v dobrém zdraví, tudíž obě pohlaví vnímají dobré a špatné v podobných hodnotách prožitých let. Rozdíl mezi střední délkou života mužů a žen vytváří kategorie uspokojivě zdraví, ve kterém muži prožívají méně let než ženy (graf 4). Mezi 40. a 45. rokem věku začínají převládat ve struktuře let k dožití roky s uspokojivým zdravím, zatímco u mladších mělo největší váhu dobré a velmi dobré zdraví.

Délky života s nebo **bez chronické či dlouhodobé nemoci** (graf 5) jsou principiálně podobné profilům délek života strukturovaných podle kategorií subjektivně vnímaného zdraví. Tento výsledek je ve shodě s předchozím zjištěním, že subjektivně deklarované zdraví poměrně dobře koreluje s výskytem chronické či dlouhodobé nemoci (graf 1).

Zatímco rozdíly mezi muži a ženami byly u subjektivně vnímaného zdraví označeného za dobré a velmi dobré relativně malé (graf 4), tak v **délce života bez chronické či dlouhodobé nemoci nejsou již žádné genderové rozdíly** (graf 5). Právě vývoj hodnot bez chronické či dlouhodobé

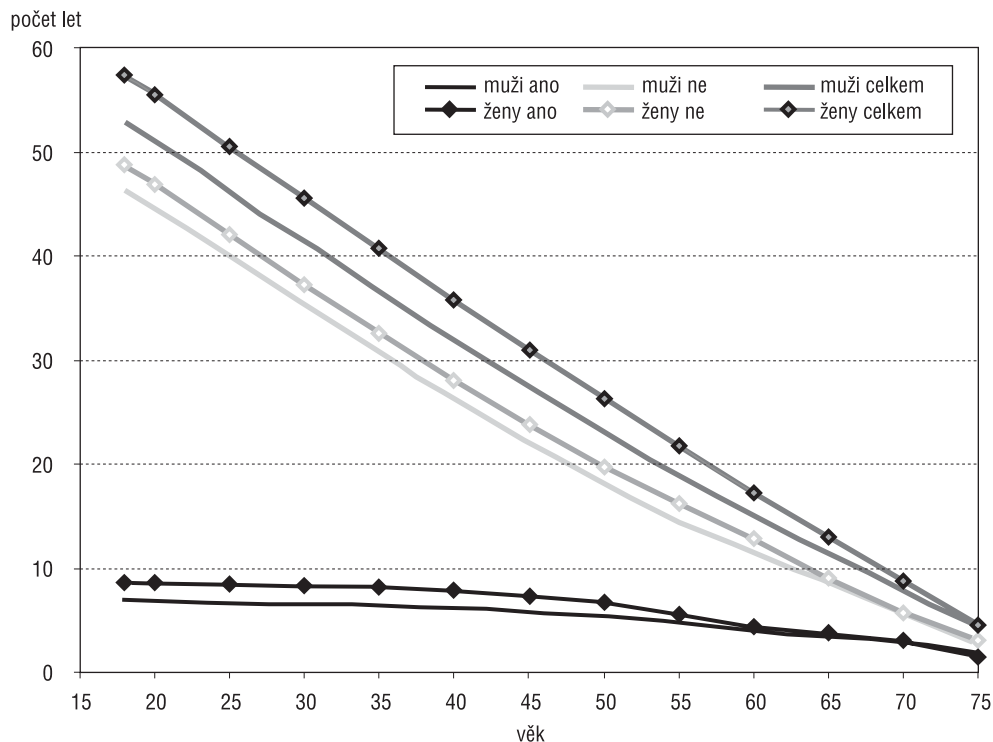
Graf 5 Počet let zbývajících do 80. narozenin podle chronické a dlouhodobé nemoci (Temporary life expectancy up to age of 80 by chronic or long-standing morbidity)

nemocnosti určuje především i trend výsledné délky života. Počet let prožitých s chronickým onemocněním je větší u žen než u mužů, a tato skutečnost ve výsledku znamená, že roky prožité ženami navíc oproti mužům jsou pouze roky v nemoci. Tento fakt vytváří rozdíl mezi střední délkou života mužů a žen. Od věku 60 let je počet let prožitých bez a s chronickou nemocí zhruba stejný.

Dlouhodobá chronická onemocnění ve svém důsledku omezují řadu lidí v každodenním životě. Dopad a závažnost dlouhodobé chronické morbidit vyjadřuje střední délka života rozdělená do dvou kategorií podle toho, zda osoba je či není **omezena ve své každodenní činnosti** (graf 6).

Graf 6 Počet let zbývajících do 80. narozenin podle omezení každodenních aktivit (Temporary life expectancy up to age 80 by limitations of daily activities)

Délka života bez omezení každodenních aktivit je podle věku velmi podobná celkovým počtům let zbývajících na dožití. Na rozdíl od chronické nemocnosti delší střední délka života žen souvisí s větším počtem let prožitých bez omezení i s omezením a podobně muži prožijí kratší počet let bez omezení i proporcijnálně méně let s omezením každodenních aktivit. Po sedmdesátce se počty let zbývajících na dožití v omezení a bez omezení přibližují (graf 6).

Souhrnný přehled počtu let zbývajících k oslavě 80. narozenin 18letými a 65letými osobami strukturovaných podle subjektivního zdraví, chronické nemocnosti a omezení každodenních aktivit je v tabulce 1.

Muži i ženy prožijí mezi 18. a 80. věkem 35, resp. 34 let ve velmi dobrém a dobrém zdravotním stavu, obdobně mezi věkem 65 a 80 let představuje stejná kategorie 2,9 a 2,8 let (tab. 1). Absolutně je tedy zdravá subjektivně vnímaná délka života delší u mužů. Konfrontujeme-li tento výsledek s délkami bez chronické nemocnosti, zjišťujeme podle tabulky 1, že v zásadě genderové rozdíly

Tab. 1 Průměrný počet let, které prožije 18letá, resp. 65letá osoba do 80. narozenin podle různých definic zdraví (Temporary life expectancies between ages 18 and 80 and between ages 65 and 80 according to different health situations)

Ukazatel	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
	18–80				65–80			
Subjektivní zdravotní stav								
velmi dobrý a dobrý	35,0	34,0	66,0	59,3	2,9	2,8	25,8	21,6
uspokojivý	14,1	18,5	26,6	32,1	6,4	7,7	55,9	59,7
špatný a velmi špatný	3,9	4,9	7,3	8,6	2,1	2,4	18,3	18,7
Celkem	52,9	57,4	100,0	100,0	11,4	12,9	100,0	100,0
Dlouhodobé chronické onemocnění								
ano	11,5	15,6	21,7	27,2	5,2	6,6	45,3	50,9
ne	41,4	41,8	78,3	72,8	6,2	6,3	54,7	49,1
Celkem	52,9	57,4	100,0	100,0	11,4	12,9	100,0	100,0
Omezení každodenních aktivit								
ano	6,5	8,7	12,2	15,1	2,8	3,8	24,5	29,4
ne	46,5	48,8	87,8	84,9	8,6	9,1	75,5	70,6
Celkem	52,9	57,4	100,0	100,0	11,4	12,9	100,0	100,0

v počtech let nejsou (18–80: muži = 41,4; ženy = 41,8; 65–80: 6, 2 let vs. 6,3 let), popřípadě u mužů jsou délky k dožití nepatrně kratší. V případě omezení vykonávání denních aktivit mužům zbývá kratší počet let bez omezení než ženám (18–80: muži = 46,5; ženy = 48,8; 65–80: 8,6 let vs. 9,1 let). Muži jsou zřejmě optimističtější nebo častěji charakterizují své zdraví jako dobré a velmi dobré, ačkoliv ukazatele chronické nemocnosti a zejména omezení každodenních aktivit to zcela nepotvrzují. Rozdílné hodnocení subjektivního zdraví mezi muži a ženami spočívá v přesouvání mezi kategoriemi dobré zdraví a uspokojivé zdraví, kdy zřejmě ženy oproti mužům označují častěji své zdraví jako uspokojivé. Počet let zbývajících do 80. narozenin ve špatném a velmi špatném zdravotním stavu, resp. s chronickou (dlouhodobou) nemocností a s omezením každodenních aktivit, je v těchto kategoriích větší u žen než u mužů, platí to i pro procentuální zastoupení (tab. 1). Výsledky potvrzují skutečnost, že roky navíc u žen v České republice jsou oproti mužům obdobím snížené životní kvality.

Faktory subjektivně vnímaného zdraví

Subjektivně vnímané zdraví se mění nejen v závislosti na věku, ale také souvisí s řadou dalších faktorů životního stylu. Může záležet na tom, zda jedinec má či nemá partnera, o životním stylu může zprostředkovaně vypovídat i výše dosaženého vzdělání. Jaký je vztah mezi kategoriemi subjektivně vnímaného zdraví, věkem, partnerstvím a vzděláním, vypovídají výsledky multinomiální logistické regrese. Závisle (vysvětlovanou) proměnou byly čtyři kategorie subjektivně vnímaného zdraví (velmi dobré, dobré, uspokojivé; kategorie špatné a velmi špatné byly spojeny vzhledem k nižšímu počtu případů). Vysvětlujícími (nezávislými) proměnnými (prediktory) byl věk (kategorizovaný), partnerství (žije s partnerem ve společné domácnosti, nežije s partnerem ve společné domácnosti, nemá partnera) a vzdělání (základní, střední bez maturity, střední s maturitou a vysokoškolské). Byly vypočteny dva regresní modely pro muže a ženy. Vzhledem k tomu, že interakce byly statisticky nevýznamné, je ve výsledku uváděn model hlavních efektů.

Vnímání našeho zdraví jako dobré nebo velmi dobré se snižuje statisticky významně s věkem. Gradient poklesu je výraznější u kategorie velmi dobré zdraví. U mužů je tento pokles od věku 60 let již statisticky nevýznamný (tab. 2a). Věk příliš nerozhoduje, vnímáme-li náš zdravotní stav jako špatný, šance jsou velmi podobné a často statisticky nevýznamné. Žít s partnerkou ve společné domácnosti dává u mužů pocit dobrého zdraví, ale pro pocit velmi dobrého zdraví ji ke spolužití ve společné domácnosti nepotřebují. V případě špatného zdravotního stavu se stává partnerka ve společné domácnosti velmi důležitou a výrazným způsobem snižuje (na 46 %)

pocit špatného zdraví. S rostoucím vzděláním je pozitivněji hodnocen i zdravotní stav, gradient je strmější v kategorii velmi dobrého zdraví. Špatný zdravotní stav je statisticky významně dvakrát častější (2,1) u osob se základním vzděláním oproti vysokoškolákům.

Ženy vnímají v zásadě svůj zdravotní stav podobně jako muži vzhledem k věku, tj. strmější gradient při pocitu velmi dobrého zdraví a statistická nevýznamnost a žádný trend podle věku v případě

Tab. 2a Muži: Multinomiální logistická regrese referenční kategorie uspokojivé zdraví; model hlavních efektů bez interakcí (Men: Multinomial logistic regression for the reference category of satisfactory health; model of the main effects without interactions.)

Muži	Subjektivní zdraví (závisle proměnná)					
	velmi dobré		dobré		špatné + velmi špatné	
(nezávisle proměnné)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)
Věk						
18-29	0,000	266,5	0,000	23,7	0,013	0,47
30-39	0,000	83,9	0,000	14,9	0,074	0,62
40-49	0,000	20,0	0,000	6,7	0,060	0,68
50-59	0,000	3,8	0,000	3,3	0,156	0,79
60-69	0,276	1,5	0,001	1,7	0,002	0,59
70-79		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>
Partnerství						
žije s partnerem ve společné domácnosti	0,806	0,97	0,001	1,38	0,000	0,46
nežije s partnerem ve společné domácnosti	0,599	1,12	0,119	1,37	0,197	0,63
nemá partnera		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>
Vzdělání						
základní	0,000	0,39	0,000	0,50	0,001	2,1
střední bez maturity	0,000	0,39	0,000	0,51	0,136	1,4
střední s maturitou	0,000	0,60	0,021	0,74	0,837	1,1
vysokoškolské		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>

Tab. 2b Ženy: Multinomiální logistická regrese referenční kategorie uspokojivé zdraví; model hlavních efektů bez interakcí (Women: Multinomial logistic regression for the reference category of satisfactory health; model of the main effects without interactions.)

Ženy	Subjektivní zdraví (závisle proměnná)					
	velmi dobré		dobré		špatné + velmi špatné	
(nezávisle proměnné)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)
Věk						
18-29	0,000	269,2	0,000	20,4	0,044	0,55
30-39	0,000	88,2	0,000	12,9	0,061	0,62
40-49	0,000	19,4	0,000	5,8	0,128	0,75
50-59	0,000	7,8	0,000	3,3	0,806	0,96
60-69	0,118	1,9	0,000	1,8	0,000	0,58
70-79		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>
Partnerství						
žije s partnerem ve společné domácnosti	0,002	0,71	0,889	0,99	0,035	0,78
nežije s partnerem ve společné domácnosti	0,235	0,80	0,686	1,07	0,247	0,69
nemá partnera		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>
Vzdělání						
základní	0,000	0,41	0,000	0,55	0,000	3,73
střední bez maturity	0,000	0,47	0,002	0,66	0,001	2,69
střední s maturitou	0,015	0,68	0,044	0,77	0,114	1,65
vysokoškolské		<u>1</u>		<u>1</u>		<u>1</u>

špatného až velmi špatného zdravotního stavu. S rostoucím vzděláním roste i pocit kvality života vyjádřený lepším subjektivně vnímaným zdravím. Pro ženu je partner statisticky významný pro pocit velmi dobrého zdraví, ale v opačném směru! Pociť velmi dobrého zdraví je oslabován přítomností partnera ve společné domácnosti. V případě špatného až velmi špatného zdravotního stavu žití v domácnosti s partnerem tento pocit snižuje, leč méně významně než u mužů.

Závěr

Analýza současného zdravotního stavu české populace ukázala podobné skutečnosti jako v jiných zemích, a to zejména pokud jde o diferenciaci počtů let zbývajících na dožití podle jednotlivých kategorií zdravotního stavu. Muži mají kratší život, ale roky žen navíc jsou prožity především v nemoci, resp. v omezením každodenních aktivit. Pociť dobrého zdraví je negativně korelován s věkem a pozitivně se vzděláním, partnerství je důležité zejména u osob se špatným zdravotním stavem.

Tento příspěvek byl řešen v rámci projektu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“ (registrační číslo IJ 023/04-DP2) **Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and gender survey: prospective longitudinal study)** a Výzkumného záměru 0021620831 **Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace** téma 3.4. **Současné trendy demografického chování v retrospektivě demografického vývoje a rizika procesu stárnutí.**

Literatura

- Crimmins, EM. – Saito, Y. – Ingegneri, D. 1997. *Trends in disability-free life expectancy in the United States, 1970–90*. Population and Development Review, 23, s. 555–572.
- Fries, JF. 1980. *Aging, natural death, and the compression of morbidity*. N Engl J Med 303, s. 130–135.
- Fries, JF. 1989. *The compression of morbidity: near or far?* Milbank Memorial Fund Quarterly, 67, s. 208–232.
- Fries, JF. 2002. *Reducing disability in older age*. JAMA, 288, s. 3164–3166.
- Jagger, C. – Hauet, E. – Brouard, N. 2001. *Health Expectancy Calculation by the Sullivan Method: A Practical Guide Europe Concerted*. Action on the Harmonization of Health Expectancy Calculations in Europe (EURO-REVES), REVES, Paper n°408, 29 s.
- Gruenberg, EM. 1977. *The failures of success*. Milbank Memorial Fund Quarterly/Health Society, 55, s. 3–24.
- Kramer, M. 1980. *The rising pandemic of mental disorders and associated chronic diseases and disabilities*. Acta Psychiatrica Scandinavica 62 (Suppl. 285), s. 282–297.
- Manton, KG. 1982. *Changing concepts of morbidity and mortality in the elderly population*. Milbank Memorial Fund Quarterly / Health Society, 60, s. 183–244.
- Olshansky, SJ. – Rudberg, MA. – Carnes, BA. – Cassel, CK – Brody, J. 1991. *Trading off longer for worsening health: the expansion of morbidity hypothesis*. Journal of Aging and Health, 3, 2, s. 194–216.
- Robine, J.M. – Jagger, C. – Romieu, I. 2001. *Disability-free life expectancies in the European Union countries: calculation and comparisons*. Genus, LVII, s. 89–191.
- Rychtaříková, J. 2000. *Naděje dožití ve zdraví*. Demografie, 42, 1, s. 41–48.
- Sullivan, D.F. 1971. *A single index of mortality and morbidity*. HSMHA Health Rep. 86, s. 347–354.
- EHEMU Technical report 1, *Disability-free life expectancy (DFLE) in EU Countries from 1991 to 2003*. EHEMU, Montpellier, August 2004 (revised July 2005), 23 s.
- EHEMU Technical report 2, *Are we living longer, healthier lives in the EU? Disability-free life expectancy (DFLE) in EU Countries from 1991 to 2003 based on the European Community Household Panel (ECHP)*. EHEMU, Montpellier, July 2005, 27 s.
- EHEMU Technical report 3, *Différentes estimations des espérances de santé dans les pays de l'Union européenne en 2002, Calculs réalisés à partir des données d'Eurobaromètre 58*. EHEMU, Montpellier, Juillet 2005, 25 s.
- Eurostat. *The European Community Household Panel (ECHP): Survey methodology and implementation Volume 1*. 96. Eurostat.
- Eurostat. *The EC Household Panel „Newsletter“ (01/02)*. 2003. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities. Methods and Nomenclature.

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ je profesorkou demografie na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se demografickým analýzám populačního vývoje České republiky se zaměřením na změny v devadesátých letech. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných publikací: **Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region** (2001), **České ženy: Vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina** (2003), **Paternal age and child death: The still-birth case** (European Journal of Population, 2004), **The case of the Czech Republic. Determinants of the Recent Favourable Turnover in Mortality**, (Demographic Research, Special Collection, 2004).

Summary

In recent decades the incidence of chronic diseases that are not a primary cause of death has been growing in advanced countries. In this regard, alongside average life expectancy, healthy life expectancy has become an important indicator (the number of years people can expect to live in good health). In the article, life expectancy between a person's 18th and 80 birthdays was calculated and analysed according to the self-perceived health, chronic diseases, and ability to provide daily activities. Using multinomial logistic regression the effect of age, partnership, and education on the category of the self-perceived health was also studied. The data were drawn from the **Family, Partnership, and Population Aging: Generations and Gender Survey**. In the Czech Republic men live shorter lives, but the additional years of a woman's life are primarily spent in a state of illness or disability. A feeling of good health is negatively correlated with age and positively correlated with education, while partnership is particularly important in the case of people in poor health.

Příloha

Tab. 1 Základní rozložení souboru respondentů (nevážené případy) (Appendix: basic distribution of the set of respondents - unweighted cases)

Věk	Muž	Žena	Celkem
18-19	242	231	473
20-24	439	412	851
25-29	525	485	1 010
30-34	467	506	973
35-39	405	446	851
40-44	401	463	864
45-49	384	429	813
50-54	418	432	850
55-59	421	477	898
60-64	332	385	717
65-69	281	361	642
70-74	260	266	526
75-79	222	316	538
Celkem	4 797	5 209	10 006
Vzdělání			
Základní	989	1 292	2 281
Střední bez maturity	1 732	1 548	3 280
Střední s maturitou	1 286	1 752	3 038
Vysokoškolské	717	535	1 252
<i>Neudáno</i>	73	82	155
Celkem	4 797	5 209	10 006
Má respondent partnera?			
Ano, žije s ním v domácnosti	2 724	2 807	5 531
Ano, nežije s ním v domácnosti	375	434	809
Ne	1 698	1 968	3 666
Celkem	4 797	5 209	10 006
Subjektivní zdravotní stav			
Velmi dobrý	1 286	1 068	2 354
Dobrý	1 827	2 013	3 840
Uspokojivý	1 232	1 613	2 845
Špatný	331	406	737
Velmi špatný	42	44	86
<i>Neudáno</i>	79	65	144
Celkem	4 797	5 209	10 006
Dlouhodobé chronické onemocnění			
Ano	1 100	1 402	2 502
Ne	3 610	3 723	7 333
<i>Neudáno</i>	87	84	171
Celkem	4 797	5 209	10 006
Omezení každodenních aktivit			
Ano	631	783	1 414
Ne	4 164	4 421	8 585
<i>Neudáno</i>	2	5	7
Celkem	4 797	5 209	10 006

OTCOVÉ PEČUJÍCÍ O DĚTI FORMOU RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

OLGA NEŠPOROVÁ

Fathers Caring for Children in the Form of Parental Leave

The article provides information on parental leave taken by fathers in the Czech Republic in comparison with the situation in other European countries. It introduces more detailed description about Czech families with fathers using parental leave on the basis of conducted qualitative research. The main stress is put on the actors' point of view, which is presented in relation with broader social context, especially in the field of gender roles and reconciliation of family and work life.

Demografie, 48: 179–193

Problematika mužů na rodičovské dovolené¹⁾ v euroamerické společnosti patří již mnoho let mezi aktuální témata především v souvislosti s nízkou porodností, měnící se rolí otců v rodině, s otázkami rovného postavení žen a mužů, s podmínkami slaďování rodiny a zaměstnání. Cílem následující studie je představit tento u nás nový institut v širším evropském kontextu. Po úvodní části, věnované stručnému uvedení do problematiky otcovství a využívání rodičovské dovolené otci v jiných státech Evropy, je pozornost zaměřena na situaci českých otců pečujících celodenně o malé děti. Přitom jsou zachyceny postoje rodičů k této strategii, některé její základní rysy a její dopad na užší rodinu i společnost jako celek. V České republice bohužel chybí relevantní data o přesných počtech mužů využívajících rodičovskou dovolenou, uvedeny jsou proto údaje MPSV ČR o počtu příjemců rodičovského příspěvku, které jsou v tomto ohledu nejpřesnější. Data ČSÚ z VŠPS jsou v tomto případě, vzhledem k velmi nízkému zastoupení otců pečujících o děti v populaci, bohužel velmi nepřesná, a proto uvedena nejsou. Z důvodu nedostatku dat bylo nutné pro probádání tématu provést další šetření zaměřené přímo na rodiče malých dětí. Jednalo se o dva výzkumy, které autorka prováděla pro *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v Praze* v letech 2004–2005. Pro zjišťování obecnějších postojů rodičů k využívání rodičovské dovolené otci to byl týmový kvantitativní výzkum **Harmonizace rodiny a zaměstnání** (HRZ05; *Kuchařová a kol.*, 2006), založený na standardizovaných rozhovorech s rodiči dětí mladších deseti let. Pro podrobnější zjištění o fungování rodičovské dovolené otců provedla autorka v rodinách s touto zkušeností kvalitativní terénní výzkum sestávající z hloubkových nestandardizovaných rozhovorů s muži, kteří dlouhodobě pečovali o dítě mladší 4 let, a jejich partnerkami (*Nešporová*, 2005).

Evropský kontext

V západní Evropě se již v sedmdesátých letech minulého století začala, rovněž díky feministickému hnutí, dostávat do centra pozornosti problematika otcovství, a to především v souvislosti s proměnami týkajícími se postavení a role otce v rodině. Na příkladu Francie bylo doloženo, jak stát od konce 19. století postupně odnímal otcům „tradiční opory otcovství“

¹⁾ Termín rodičovská dovolená je důležitý především z pracovně-právního hlediska, kdy oba rodiče, pokud jsou zaměstnanci, mají nárok na využití pracovního volna – rodičovské dovolené – po dobu tří let, ovšem maximálně do tří let věku dítěte. Po tuto dobu by měl zaměstnavatel rodiči garantovat návrat na pracovní místo a pečující rodič (pouze jeden) má nárok na pobírání tzv. rodičovského příspěvku ze státní sociální podpory. Vzhledem k tomu, že o malé děti musí pečovat i ti, kteří aktuálně nemají zaměstnavatele, používám v tomto článku termín rodičovská dovolená v širším slova smyslu, tedy v souvislosti se všemi rodiči celodenně pečujícími doma o dítě mladší čtyř let. Pro přesnější legislativní znění viz přílohu na konci textu.

tím, že výrazně oslabil jejich pravomoc v rodině a přesunul ji buď na stát nebo na oba rodiče (Singly, 1999: 42–43, 103–111). Tím došlo k oslabení patriarchální autority otce a jeho roli v rodině bylo nutné oproti té původní, kterou zastával v tradiční rodině, redefinovat. K tomu navíc ve druhé polovině 20. století přispěl vzestup rozvodů, nesezdaných soužití i počet samostatně žijících matek, což jsou další významné faktory, které způsobují, že role otce je často nepřímá (Featherstone, 2003).

Sociodemografické změny, kterými procházela západní Evropa od poloviny šedesátých let, ve svém důsledku roli otců ještě oslabil. Velmi zjednodušeně se dá říci, že tím, jak narůstala práva a postavení žen v rodině i společnosti, role matek se posilovala na úkor role otců. Se vstupem žen na pracovní trh se zároveň zmenšila jejich ekonomická závislost na manželech, což jim umožnilo snadnější rozvod nebo rozchod. Francouzská socioložka E. Sullerot současnou krizi rodiny přímo ztotožnila s krizí otcovství. Poukázala přitom na narůstající individualismus a na zhoubný vliv nesezdaných soužití a rozvodů na přítomnost otců v rodině (Sullerotová, 1998: 46–59).

Sílící individualismus, potřeba volnosti a autonomie jedince se projevovala nejenom u jedinců odmítajících sňatek, ale i v manželských soužitích. Vysoká míra rozvodovosti, společně s nízkou sňatečností a narůstající existencí nesezdaných soužití přinesla, vedle jiných, negativní důsledky právě pro otce. Po rozpadu rodin, v nichž je většinou středem matka, dochází k tomu, že v naprosté většině případů odchází otcové. Děti dostane do péče v 8 až 9 případech z deseti matka²⁾, otec je pak „odsouzen“ k tomu, že se s nimi může stýkat například dvakrát měsíčně. Tento kontakt je však výrazně odlišný od toho, když otec žije s dítětem ve společné domácnosti. V některých případech je odloučení absolutní, například v Německu se 40 % dětí rozvedených rodičů nestýká s „druhým rodičem“ (Sullerotová, 1998: 53). Sullerot poukazuje na to, že při současné vysoké míře rozvodovosti i vysoké míře rozchodů nesezdaných párů mnoho dětí vyrůstá v rodině s matkou a jejím často dočasným milencem. Ten má primární vztah k matce a nestává se většinou plnohodnotným otcem pro dítě, přestože je mnohdy za „náhradního otce“ označován (Sullerotová, 1998: 54).

Na podobné negativní jevy jako je vysoká rozvodovost a existence samostatně žijících rodičů (singles) a rodin s nevlastními rodiči (stepfamilies) poukázal v prostředí Spojených států D. Popenoe (1996). Jeho poukazy směřovaly ke zdůraznění významu role otce v rodině s dvěma rodiči a vysoce pozitivnímu působení přítomnosti otce na vývoj dítěte i jeho budoucí spokojenost. Toto tvrzení autor dokládá jednak odkazy na psychologické výzkumy dokazující, že děti se vyvíjí lépe, pokud se na jejich výchově podílí oba rodiče, jelikož každý z nich má poněkud jiný přístup. Dále Popenoe vyzdvihuje význam manželství, které slouží k upevnění pouta mezi otci a jejich dětmi a manželkami, a v němž autor nalézá účinný prostředek, pomocí kterého lze překonat krizi otcovství. V tomto bodě se shoduje s názory výše uvedené Sullerot. Oba autory lze zařadit do neotradičního či prorodinného tábora (rozdělení podle Berger – Berger, 1984: 33–50), který se snaží vyzdvihnout jedinečnost manželství a rodiny, a tím zároveň posílit roli otce ve společnosti.

Řešení sníženého významu otcovství pro rodiny může dále spočívat v redefinování role otce v rodině a v jeho větším zapojení do rodinného dění. Tím se z otce jako živitele rodiny, který může být při současné ekonomické samostatnosti většiny žen postradatelný, stane otec, jehož přítomnost je v rodině přínosná a vyžadovaná, protože se reálně podílí na domácích povinnostech a zároveň přispívá ke spokojenosti své partnerky i dětí. Redefinování role otce v rodině je přitom dlouhodobým procesem, který v současnosti probíhá. Jeho součástí jsou mimo jiné i proměny v péči o děti, kdy je dnes stále více propagován model **nového otcovství**, jehož náplní je rovnoměrný podíl otce v péči o dítě a domácnost v porovnání s podílem

²⁾ V ČR bylo v devadesátých letech minulého století pouze v 8 % případů svěřeno dítě do porozvodové výchovy otce; Bakalář – Kovařík, 2000: 269.

matky. Přitom se předpokládá, že se otec zapojí do péče o děti a jejich výchovy již od jejich raného věku (*Blankenhorn, 1995*)³⁾; *Burgessová, 2004*; *Chorvát, 1999*). Právě institut rodičovské dovolené otcům výrazně napomáhá uvést v praxi aktivní otcovskou roli. Pozitivním způsobem tak působí na proces zrovnoprávnění mužů a žen, a to nejenom ve sféře domácí, ale i veřejné, především na pracovním trhu. Z těchto důvodů je dnes snahou států usilujících o zavedení rovných příležitostí mužů a žen využívání této instituce otci více rozšířit. Nejdále jsou v tomto postupu skandinávské země, kde má rodičovská dovolená otců historicky nejdelsí tradici, a kde dosáhla společnost nejvyšší rovnosti mezi ženami a muži.

Ve Švédsku a v Norsku bylo otcům umožněno zůstat na rodičovské dovolené již od sedmdesátých let dvacátého století. Přesto k čtenějšímu využívání této možnosti docházelo jen velmi pomalu. I ve skandinávských zemích, které jsou zatím nejdále v procesu transformace tradiční otcovské role, výrazněji vzrostl podíl mužů, kteří opustí na čas zaměstnání, aby pečovali o své malé dítě/děti, až v devadesátých letech. A to v souvislosti se stimulací ze strany státu, provedenou ve společnosti, která byla na tento krok připravená⁴⁾. Konkrétně se jednalo o zavedení tzv. otcovských kvót (*fater quota*), kdy určitá část rodičovské dovolené je vyhrazena otci (*daddy leave*) a pokud ji nevyužije, pak rodina ztrácí na tuto část placeného volna nárok. Tento zásah do rozdělení práce a zodpovědnosti v rodině je považován za jeden z nejmělejších experimentů sociální politiky posledních let a za jistou formu sociálního inženýrství (*Daly, 2004*). Stát prostřednictvím tohoto nástroje výrazně zasahuje do soukromé sféry.

V současné době je otcovská kvóta platnou součástí legislativy ve Švédsku (2 měsíce), Norsku (1 měsíc) a na Islandu (3 měsíce). Muži ji využívají, nebo alespoň její část, ve většině případů. Přesná a vzájemně porovnatelná data bohužel chybí, nicméně následující údaje uváděné v odborné literatuře poskytují alespoň obecný přehled o využívání rodičovské dovolené otci v Evropě. Ve Švédsku ji využilo v roce 1995 (v tehdy plné délce 1 měsíc) 77 % otců (*Pascall, 2004: 384*), v Norsku ji využívá asi 85 % otců, kteří na ni mají nárok (*Einarsdóttir – Pétursdóttir, 2004: 22*)⁵⁾, a na Islandu využívá 82 % otců dva měsíce kvótní rodičovské dovolené a 76 % mužů využívá plné tři měsíce. Delší dobu, než jaká je nařízená kvótou, zůstává doma jen málo otců, např. v Norsku je to 14 % (*ibid.: ii*). Uvedené údaje jsou však poněkud zkrslující, protože udávají celková procenta otců, kteří využili alespoň část rodičovské dovolené. Možnost využít (zhruba roční) rodičovskou dovolenou přitom mají rodiče až do osmi let věku dítěte, proto jsou roční poměry otců a matek využívajících rodičovskou dovolenou výrazně nižší v neprospěch otců. Například ve Švédsku je z osob využívajících rodičovskou dovolenou během jednoho roku pouze 30 % otců, zbytek tvoří matky⁶⁾.

I ve skandinávských zemích tak stále zůstávají většinu doby s malými dětmi doma matky; z celkové délky pracovní absence kvůli mateřské, otcovské a rodičovské dovolené náleží zhruba 90 % ženám a pouze 10 % mužům⁷⁾. Tento stav negativně vnímají feministické autorky, které věří, že sdílená odpovědnost v péči o malé děti je klíčem k vyřešení rovnosti mezi muži a ženami na trhu práce. Faktem zůstává, že samotná čísla o počtu mužů využívajících rodičovskou dovolenou neříkají přesněji nic o rozdělení rodinných rolí, protože je nutné provést podrobnější kvalitativní výzkum. Při jednom z takových výzkumů (*Einarsdóttir – Pétursdóttir, 2004*) bylo například zjištěno, že situace na Islandu je zásadně odlišná od situace v Norsku a Švédsku. Islandané stále poměrně striktně zastávají tradiční genderové role, zatímco Norové

³⁾ Blankenhorn model nového otcovství sice popisuje, nicméně není jeho stoupencem. Sám prosazuje tradiční rozvržení generových rolí a konzervativní model rodiny.

⁴⁾ Již na počátku devadesátých let bylo ročně mezi uživateli rodičovské dovolené alespoň 25 % mužů; Bergman – Hobson, 2002: 113–114.

⁵⁾ Jde o postupný nárůst od jejího zavedení roku 1993. Údaje za rok 1999 byly nižší, využilo ji přibližně 68 % mužů; http://www.likestilling.no/english/fathers_norway.pdf.

⁶⁾ Údaje za rok 1997; Bergman – Hobson, 2002: 113–114.

⁷⁾ <http://www.eurofound.eu.int/cgi-bin/pf/pfewco.cgi>; Bergman – Hobson, 2002: 113.

a Švédové vykazují ženám příznivěji nakloněný rovnostářský model založený na rovném rodičovství a dvoupříjmové rodině (ibid.: 46; podobně *Hantrais*, 2000: 60–61, 67).

I ostatní skandinávské země se snaží více zapojit otce do péče o malé děti, přičemž výsledky nejsou vždy uspokojující. V roce 2001 byla otcovská kvóta dvou týdnů vyhrazených pro otce a přidanych navíc k celkové rodičovské dovolené (vedle dvou týdnů otcovské dovolené čerpané kolem porodu) zavedena i v Dánsku, ale při reformě roku 2002 byla opět zrušena, jelikož ji využívalo pouze 20 % otců (*Babies and Bosses*, 2002: 129, 140, 235). Důvodem byla nově zvolená strategie, opírající se o předpoklad, že zvýšení finančních dávek bude účinněji působit na muže, aby využívali rodičovskou dovolenou. Odborníci jsou však v tomto smyslu spíše skeptičtí a nevěří, že by tato strategie mohla být úspěšná, pokud je kariéra muže negativně ovlivněna jeho odchodem na rodičovskou dovolenou (ibid.: 140). Ve Finsku využilo v roce 2003 otcovskou dovolenou 68 % mužů, kteří na ni měli nárok (většina ve standardní délce 18 dní), avšak z celkového počtu dní rodičovské dovolené čerpali muži pouze 4,3 %⁸⁾. Vyšší podíl mužů na rodičovské dovolené má rovněž Nizozemsko, Slovinsko a po nedávné reformě rodinné politiky i Portugalsko a Rakousko.

Ve všech západoevropských státech může být rodičovská dovolená čerpána oběma rodiči, z legislativního hlediska je tak rovný přístup k ní umožněn jak matce tak i otci. Přesto je její čerpání v praxi téměř výlučnou záležitostí žen. S výjimkou výše uvedených zemí tvoří otcové na rodičovské dovolené nejvýše 1–2 %. Tento stav je nepochybně výsledkem přetrvávání tradičních hodnot etablovaných ve společnosti i souvisejících aktuálních ekonomických faktorů. Ve státech, které neuplatňují explicitní kroky k tomu, aby přiměly muže zůstat doma s malými dětmi, zůstává většina péče o malé děti tradičně na bedrech žen. Ženy zde po dobu péče o nejmenší děti opouští pracovní trh a později, když jsou děti starší, často pracují na zkrácené úvazky, zatímco hlavním živitelem rodiny je otec. Tradiční model, kdy muž zastává roli chlebodáře a úlohou ženy je péče o děti a domácnost, je stále majoritní ve většině západní Evropy. Muži, kteří chtějí výrazněji pečovat o své malé děti, se tak dostávají do střetu s obecným hodnotovým nastavením společnosti, protože pečovatelská práce není považována za maskulinní a za řádné zaměstnání je zároveň považováno zaměstnání na plný úvazek (*McKie*, 2001: 238).

Situace je poněkud odlišná v postkomunistických zemích, kde byl již během totalitního režimu prosazen model dvoupříjmové rodiny a v tomto smyslu je zde rovnost mužů a žen na pracovním trhu zdánlivě větší. Rovnost ve veřejném životě, která byla za socialismu deklarována, však byla v ostrém kontrastu s tradičním rozdělením rolí v soukromém životě (*Pascall*, 2004). Výsledný stav, kdy ženy ve východní Evropě pracují ve vysoké míře na plný úvazek, neznamená, že by se v péči o domácnost a děti dělily rovným dílem s muži. V některých ohledech zde ještě rigidněji přetrvává striktní rozdělení „ženských“ a „mužských“ rolí, které ve větší míře zachovávají zejména starší generace a lidé s nižším vzděláním (*Chaloupková – Šalamounová*, 2004); genderové rozdělení rolí přitom tvoří významnou součást identit těchto jedinců.

Mezi postkomunistickými státy byla nejprogresivnější opatření ze strany státu za účelem motivace otců pro využívání rodičovské dovolené zavedena v Chorvatsku a Slovinsku. V Chorvatsku otcům, kteří využijí alespoň tři měsíce rodičovské dovolené, vzniká navíc individuální nárok na další dva měsíce placené rodičovské dovolené (*Drew*, 2005: 29). Ve Slovinsku byla zavedena instituce otcovské dovolené jako práva vyhrazeného výhradně otci dítěte v celkové délce 90 dní. Z toho 15 dní musí otec využít během mateřské dovolené své partnerky, která trvá celkem 15 týdnů. Zbylých 75 dní může otec využít kdykoliv v období, než dítě dosáhne věku osmi let.

Naproti tomu legislativy některých zemí střední a východní Evropy ještě nedospěly ani k tomu, aby umožnily otcům rovnocenný přístup k péči o malé děti. Tak je tomu například

⁸⁾ <http://www.eurofound.eu.int/cgi-bin/pf/pfewco.cgi>

v Makedonii, kde se legislativa ohledně péče o nejmenší děti od období komunistické diktatury prakticky nezměnila a je tedy v takové podobě, jaká byla uplatňována až do konce 90. let 20. století i v Čechách. V Makedonii existuje pouze mateřská dovolená, kterou může otec čerpat jenom ve zcela výjimečných případech, když matka zemře, opustí dítě nebo není schopna o něj pečovat.

Zkušenosti z České republiky

V České republice byl otcům přístup k rodičovské dovolené legislativně umožněn od roku 2001, tato možnost je však otcům v praxi využívána jen ve výjimečných případech. Otcové celodenně pečující o malé děti tvoří dnes zhruba jedno procento z osob pečujících doma o malé děti⁹⁾. Podle databáze Státní sociální podpory MPSV v posledních letech zvolna přibývá otců, kteří pobírají rodičovský příspěvek (tab. 1). V absolutních číslech se jejich počet za posledních pět let téměř zdvojnásobil. V roce 2005 byl v ČR přiznán nárok na pobírání rodičovského příspěvku 4050 mužům, což bylo zhruba 1,4 % ze všech osob pobírajících tento příspěvek. Ukazatel pobírání rodičovského příspěvku jedním z rodičů je však pouze přibližný, a osoba, která ho pobírá, nemusí o dítě reálně pečovat, nehledě k tomu, že někteří rodiče jej nemusí pobírat vůbec. Od 1. 1. 2004, kdy byl zrušen limit příjvídělků při zachování nároku na vyplácení rodičovského příspěvku¹⁰⁾, je pouze na rozhodnutí rodičů, který z nich o rodičovský příspěvek požádá. Matka tak může i po návratu do práce dál pobírat rodičovský příspěvek, přestože o dítě bude reálně po většinu dne pečovat otec, který například podniká. V případě, že oba rodiče pracují a v péči o dítě se střídají (případně pro ni využívají další osoby), může být těžké posoudit, který z nich se péči o dítě (a domácnost) věnuje více. Obsah a porozumění termínu rodičovská dovolená se tak poněkud komplikuje (Matějková – Paloncycová, 2005: 41–44; Národní zpráva o rodině, 2004: 151–153). V této studii se však nehledě na právní obsah pojmu rodičovská dovolená budu zabývat především situací rodin, ve kterých muž reálně pečuje o dítě většinu času a matka pracuje v zaměstnání nebo podniká.

Tab. 1 Počty mužů a žen pobírajících rodičovský příspěvek (Number of men and women receiving the parental allowance)

Rok	Ženy (abs.)	Muži (abs.)	Muži (%)
2001	263 865	2 131	0,80
2002	261 940	2 297	0,87
2003	259 079	2 425	0,93
2004	274 115	3 234	1,17
2005	287 710	4 050	1,39

Jedná se o celkový počet příjemců rodičovského příspěvku, dávka jim přitom mohla být vyplacena jak v běžném měsíci, tak i v jiném měsíci.

Pramen: MPSV ČR – databáze SSP.

žen a 28 % mužů. Převážná většina respondentů přitom žila v úplné rodině a věkový průměr respondentů byl 31 let.

Byly zjištěny motivy a představy rodičů významné pro rozhodování, který z nich bude celodenně pečovat o malé dítě. Potvrdilo se, že rodičovská dovolená muže je stále mezi rodiči považována za situaci spíše výjimečnou a ne zcela řádnou. S výrokem „*Je v pořádku, když muž pečuje doma o děti a žena chodí do práce*“ nesouhlasilo 67 % mužů a 61 % žen (tab. 2).

Postoje českých rodičů k možnosti využití rodičovské dovolené muži

Kvantitativní výzkum, jehož účelem bylo zjistit potřeby a postoje rodičů ohledně sladování rodiny a zaměstnání, odhalil údaje týkající se postojů rodičů k využívání rodičovské dovolené otců¹¹⁾. Respondenti byli vybíráni kvótním výběrem, přičemž základním kritériem pro zařazení do výzkumu bylo rodičovství a věk alespoň jednoho dítěte do deseti let. Dalšími kritérii pro výběr bylo pohlaví, forma soužití, počet dětí a bydliště. Výzkumný vzorek byl tvořen 1219 respondenty z celé ČR, z nichž bylo 72 %

⁹⁾ Tento odhad se zakládá na evidenci SSP a údajích ČSÚ z VŠPS.

¹⁰⁾ Rodiče mohou pracovat i na plný úvazek, pokud zajistí péči o dítě jinou osobou, více viz přílohu.

¹¹⁾ Jednalo se o výzkum HRZ05; sběr dat provedla pro VÚPSV agentura STEM/MARK v lednu 2005.

Muži tak dokonce o něco častěji než ženy považují využívání rodičovské dovolené otci za situaci, která není v pořádku. K tomu je pravděpodobně vede vyšší míra internalizace role živitele rodiny.

Tab. 2 Vztah zaměstnání a rodičovství (%) (Relationship between profession and parenthood in %)

Je v pořádku, když muž pečuje doma o děti a žena chodí do práce					
Pohlaví	Určitě souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Určitě nesouhlasím	Celkem
muži	10	23*	42	25***	100
ženy	9	30*	46	15***	100
Celkem	9	28	45	18	100

Rozdíl v souhlasu respektive nesouhlasu s uvedeným tvrzením mezi muži a ženami je statisticky významný na hladině * 0,05 a *** 0,001. Pramen: HRZ05; n = 1213 (337 mužů, 876 žen).

Dále bylo zjištěno, že převážná většina žen, plných 63 % respondentek, které žily v době výzkumu s manželem či partnerem, by nesouhlasilo s tím, aby jejich partner zůstal doma a celodenně pečoval o dítě formou rodičovské dovolené. Souhlas by svému partnerovi poskytl pouze 24 % dotázaných žen (tab. 3). Tento výsledek svědčí o tom, že malá četnost mužů pečujících o malé děti není zapříčiněna pouze jejich vlastním rozhodnutím, ale do značné míry se na ní podílí i postoj partnerky. Ženy si většinou samy nepřejí, aby jejich muž zůstal doma a pečoval o dítě. Výsledek je mírně zkreslený tím, že otázka nebyla položena 28 ženám, jejichž partner skutečně někdy přerušil zaměstnání a po dobu alespoň 1 měsíce o dítě mladší čtyř let věku (v případě postiženého dítěte mladší sedmi let) pečoval. U těchto 28 žen můžeme implicitně předpokládat, že by odpověděly kladně. Pak by s odchodem partnera na rodičovskou dovolenou souhlasilo 26 % respondentek, což je však stále málo. Významným faktorem ovlivňujícím míru trvání na tradičním rozdělení rolí nebo naopak vyšší toleranci k novému modelu bylo vzdělání. Zatímco ženy se základním vzděláním nebo středním vzděláním bez maturity volily nejčastěji rozhodný nesouhlas s odchodem muže na rodičovskou dovolenou (36 %), vysokoškolačky byly ze všech tří vzdělanostních skupin nejčastěji ochotné souhlasit s tím, že by jejich partner zůstal doma a pečoval o dítě (35 %).

Tab. 3 Souhlas ženy s rodičovskou dovolenou muže v závislosti na vzdělání (%) (Women who agree with parental leave for men, by education in %)

Pokud by partner projevil zájem zůstat doma a celodenně pečovat o dítě formou rodičovské dovolené, souhlasila byste s tím?					
Vzdělání	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Nevím
základní a střední bez maturity	5	15	29*	36**	15
středoškolské s maturitou	6	17	38*	27	12
vysokoškolské	7	28**	34	16**	15
Celkem	6	18	34	29	13

Rozdíly v odpovědích v závislosti na dosaženém vzdělání respondentek jsou signifikantní na hladině významnosti *0,05 a **0,01. Pramen: HRZ05; n = 733.

Zjišťovány byly i důvody, které rodiče vedly k rozhodnutí, že na rodičovské dovolené nezůstal muž. Respondentům bylo nabídnuto devět důvodů¹²⁾ a měli určit, které důvody hrály při jejich rozhodování roli a v jaké míře (tab. 4 a 5)¹³⁾. Jako výrazně nejdůležitější byly zjištěny dva, první byl ekonomický a druhý se týkal stereotypních představ. Výrazná většina rodičů (91 %) se domnívá, že je pro ně z finančních důvodů méně výhodné, aby doma zůstal s dítě-

¹²⁾ Jeden z nich otevřený.

¹³⁾ V případech, kdy nebyly podrobnější analýze (chí-kvadrát test) zjištěny rozdíly mezi významem těchto důvodů a četností jejich volby mezi matkami a otci, uvádím tyto souhrnné. Kde byl zjištěn významný rozdíl při volbě důvodů závislý na pohlaví, uvádím odpovědi zvlášť pro muže a pro ženy.

tem otec (75 % rodičů udalo jako hlavní důvod rozhodnutí, proč otec nevyužil rodičovskou dovolenou) a 90 % rodičů považuje rodičovskou dovolenou za vhodnější pro ženy (71 % rodičů udalo jako hlavní důvod rozhodnutí, proč otec nevyužil rodičovskou dovolenou). Problém nízkého finančního zabezpečení rodiče na rodičovské dovolené společně s obecně nižšími příjmy žen vytváří vnější podmínky, které nahrávají tomu, aby rodičovskou dovolenou čerpaly především ženy. Tyto podmínky se za posledních deset let prakticky nezměnily, podobně jako i nedůvěra rodičů k čerpání rodičovské dovolené otci (cf. Hašková, 2002: 41–42). Přetrvávání tradičních genderových stereotypů ohledně role matky a otce však tvoří další významnou bariéru, kterou nelze podceňovat, protože znemožňuje rozšíření využití rodičovské dovolené otci rovněž v rodinách, kde mají oba partneři zhruba stejné mzdy.

Tab. 4 Hlavní důvody vedoucí k rozhodnutí, že otec nezůstal na rodičovské dovolené (%) (Primary reasons behind the decision that the father not remain on parental leave in %)

Z finančních důvodů by to bylo méně výhodné, než když je doma s dítětem matka				
	Hlavní důvod	Vedlejší důvod	Nebyl důvod	Celkem
Celkem	75	16	9	100
Rodičovská dovolená je vhodnější pro ženy				
	Hlavní důvod	Vedlejší důvod	Nebyl důvod	Celkem
Celkem	71	19	10	100

Pramen: HRZ05; n = 1021.

Ostatní důvody byly v porovnání s výše uvedenými méně významné, nicméně je volila jako hlavní či vedlejší v součtu více než polovina respondentů (tab. 5). Jako významné pro rozhodování rodičů bylo přesvědčení o negativním dopadu využití rodičovské dovolené otcem na jeho pracovní kariéru. Zhruba třetina respondentů považovala tento důvod za hlavní a další třetina ho uvedla jako vedlejší odůvodnění skutečnosti, že otec nevyužil rodičovskou dovolenou. Nejčastěji udávané vedlejší důvody rozhodnutí, že otec nešel na rodičovskou dovolenou, spočívaly v nedůvěře otců i matek v to, že by byl otec schopný tuto situaci zvládnout. Muži se přitom signifikantně více podceňovali a častěji se domnívali, že by na péči o dítě a domácnost nestačili. Celkem 47 % otců uvedlo jako vedlejší důvod, proč nevyužili rodičovskou dovolenou, své přesvědčení o tom, že by péči o děti a domácnost nezvládali, zatímco inkompetenci otců jako vedlejší důvod volilo pouze 37 % matek. Toto zjištění svědčí o tom, že mnoho otců skutečně pochybuje o svých kompetencích týkajících se péče o dítě a domácnost. Velké procento mužů i žen je tak stále přesvědčeno, že péči o malé dítě a domácnost nejsou otcové schopni uspokojivě zvládnout. Jako další důvod hrál roli zhruba u poloviny respondentů fakt, že by matka dítěte nesouhlasila s rozhodnutím, aby byl na rodičovské dovolené jeho otec. Tuto skutečnost udalo jako vedlejší důvod 37 % mužů a 30 % žen, za hlavní důvod ji považovalo 25 % žen a zhruba 18 % mužů. Tato poměrně vysoká čísla odráží již výše uvedenou skutečnost, že většina žen by s odchodem svého partnera na rodičovskou dovolenou nesouhlasila. Nejsou to tedy pouze muži, kteří by odmítali rodičovskou dovolenou využít; ale do značné míry je malé rozšíření využívání rodičovské dovolené otci způsobeno nezájmem a neochotou jejich partnerek.

Kvalitativní výzkum a výzkumný vzorek¹⁴⁾

Vzhledem ke specifice zkoumané oblasti a malému množství mužů pečujících o malé děti bylo nutné pro zjištění podrobnějších informací o rodinách s otci na rodičovské dovolené použít metody kvalitativního výzkumu. Jeho výhoda navíc oproti kvantitativnímu výzkumu

¹⁴⁾ Pro podrobnější výsledky i údaje o výzkumu viz Nešporová 2005; text je rovněž dostupný na internetových stránkách VÚPSV (<http://www.vupsv.cz/>).

Tab. 5 Vedlejší důvody vedoucí k rozhodnutí, že otec nezůstal na rodičovské dovolené (%) (Secondary reasons behind the decision that the father not remain on parental leave in %)

Podle otce by to negativně ovlivnilo jeho pracovní kariéru				
	Hlavní důvod	Vedlejší důvod	Nebyl důvod	Celkem
Celkem	32,2	35,4	32,4	100,0
Otec si myslel, že by péči o dítě/děti a domácnost nezvládal				
Muži	14,2	46,7**	39,1	100,0
Ženy	17,9	37,0**	45,1	100,0
Matka si myslela, že by otec péči o dítě a domácnost nezvládal				
Celkem	20,0	39,9	40,1	100,0
Matka dítěte s tím nesouhlasila				
Muži	18,5*	36,7	44,8	100,0
Ženy	25,3*	30,4	44,3	100,0

Rozdíl četnosti volby důvodu „otec si myslel, že by péči o dítě/děti a domácnost nezvládal“ je mezi muži a ženami je statisticky významný na hladině **0,01. Rozdíl mezi četností uváděného důvodu „matka dítěte s tím nesouhlasila“ je v závislosti na pohlaví statisticky významný na hladině *0,05.

Pramen: HRZ05; n = 1010 (muži 302, ženy 708).

spočívala v tom, že napomohl přesněji interpretovat sociální realitu rodin s otci na rodičovské dovolené a pomohl odkrýt význam výpovědí respondentů. Výzkum sestával z nestandardizovaných hloubkových interview s 20 muži a dále z 19 rozhovorů s jejich partnery. Tento postup byl velmi důležitý pro zpětnou vazbu, vzájemné porovnání a kontrolu výpovědí jednotlivých partnerů; díky němu se podařilo zachytit komplexní podobu fungování nového modelu v jednotlivých rodinách. Sběr dat probíhal od listopadu 2004 do března 2005. Přepsané rozhovory byly analyzovány pomocí softwaru ATLAS.ti.

Výzkumný vzorek byl vytvořen pomocí kontaktů přes známé a dále technikou sněhové koule. Kritériem k zařazení respondentů do vzorku byl status muže, který musel buď aktuálně nebo v minulosti zůstat doma a pečovat o dítě mladší čtyř let, zatímco žena chodila do práce (školy)¹⁵⁾. Respondenti pocházeli z celé České republiky, nejčastěji však ze Středočeského kraje a Prahy. Podle vzdělání byli zastoupeni 38 % vysokoškoláci, 31 % středoškolsky vzdělaní respondenti a dalšími 31 % respondenti se středním odborným vzděláním bez maturity či základním vzděláním. Zkoumaní otcové pečovali doma o děti v průměru po dobu 21 měsíců¹⁶⁾. Vzorek není reprezentativní, ale zjištěné skutečnosti jsou validní a přináší důležité poznatky o otcích pečujících o malé děti formou „rodičovské dovolené“. Je ovšem nutné mít na zřeteli skutečnost, že vzhledem k postupu výběru respondentů byli kontaktováni a na výzkumu se podíleli spíše respondenti z rodin, ve kterých nová strategie využití rodičovské dovolené otcem fungovala, a kteří svoji situaci vnímali pozitivně. Vzhledem k malému rozšíření zkoumané strategie v české populaci a závislosti výzkumu na ochotě respondentů bylo však prakticky nemožné postupovat jiným způsobem výběru informátorů.

Motivy mužů pečujících o malé děti

Motivy dotazovaných mužů pro to, aby zůstali doma s dětmi, byly ve všech případech do jisté míry spojené s ekonomickou situací rodiny, pro kterou se jevílo toto řešení jako výhod-

¹⁵⁾ Většina dotazovaných mužů (12) přitom plně nevyužila výhody rodičovské dovolené, co se týká závazků ze strany zaměstnavatele, ať už z toho důvodu, že zůstali doma s dítětem před rokem 2001, kdy to ještě nebylo ze zákona možné nebo proto, že žádného zaměstnavatele neměli, jelikož podnikali nebo byli nezaměstnaní. Pouze osm otců ve vztahu k zaměstnavateli čerpalo rodičovskou dovolenou.

¹⁶⁾ Délka pobytu otce na rodičovské dovolené se značně různila, od tří měsíců u těch, kteří aktuálně byli na rodičovské dovolené a plánovali na ní setrvat po delší dobu, až po šest let v případech otce, který postupně pečoval již o třetí dítě.

nější. Pouze v jednom případě, kde žena studovala, byl odchod muže ze zaměstnání ekonomicky nevýhodný¹⁷⁾. Tam, kde ekonomické důvody hrály klíčovou úlohu, se jednalo především o dva možné modely: buď bylo reálně finančně výhodnější, aby zůstal doma muž, protože žena vydělávala podstatně víc peněz nebo muž nebyl schopen najít práci a tak bylo v zásadě nutností, aby se zaměstnala žena. Tyto motivy byly většinou dále doplňovány důvody méně závažnými, které byly nicméně rovněž důležité pro konečné rozhodnutí. Vzhledem k reálnému nízkému využívání rodičovské dovolené otci je zřejmé, že jiní rodiče by při „stejně“ ekonomické situaci volili odlišné řešení a muž by doma s dítětem nezůstal. Ať již proto, že by to z nějakého důvodu sám nepovažoval za vhodné nebo by si to nepřála jeho manželka/partnerka, případně by je tato možnost řešení celé situace vůbec nenapadla.

Dále se na rozhodování respondentů podílely především důvody ekonomicko-pracovního charakteru, ale i přání otce pečovat o dítě a vědomí o pomoci otci v péči o dítě od dalších osob. Například hrálo roli časové vytížení muže ve vztahu k jeho platu, kdy muž s rodinou prakticky nebyl a žena byla schopna vydělat přibližně stejné množství peněz s vynaložením menších časových „ztrát“ (pracovala v místě bydliště na rozdíl od muže), takže se ukázalo pro rodinu jako celek výhodnější, když muž zůstane doma a bude se věnovat péči o dítě/děti, které by jinak viděl velmi málo. Rovněž plány na možnost příjídělku muže či jeho práci na přestavbě domu se podílely na rozhodování. Nebo se žena chtěla vrátit do zaměstnání, aby neztratila výhodnou pozici či proto, že ji celodenní pobyt doma s dítětem příliš neuspokojoval. Ve čtvrtině případů bylo výrazným důvodem skutečné přání muže věnovat se dítěti/dětem, i zde však ke konečnému rozhodnutí přispěly další okolnosti, nespokojenost muže v zaměstnání nebo vyšší plat ženy. Někde hrála roli v rozhodování skutečnost, že žena pracovala ve směnném provozu a předpokládala, že bude mít více času muži pomáhat. Často se na rozhodování rodičů podílelo i vědomí, že jsou otci k dispozici další osoby, prarodiče dítěte, které mu s péčí mohou pomoci. Ve většině případů se samozřejmě rodiče rozhodovali společně a faktorů, které jejich rozhodnutí ovlivnily je více a je těžké je přesně popsat. Ty, které jsem zmínila výše, byly nejvýraznější a ve výpovědích respondentů se vyskytovaly nejčastěji.

Je nepochybné, že existovaly i faktory respondenty neuvědomované, a že při rozhodování hrály roli i osobnostní rysy obou rodičů, jejich vzájemný vztah, jakož i vztah k dětem. Někteří respondenti explicitně deklarovali svoji náklonnost k dětem či uspokojení, které jim péče o ně přináší. Většina respondentů však jako motivy k rozhodnutí uváděla primárně ekonomickou situaci rodiny. Abych se dozvěděla i další důvody, často jsem musela klást doplňující otázky. Na základě poznatků jiných sociologických výzkumů se domnívám, že je tomu tak mimo jiné i proto, že ekonomické vysvětlení je v naší společnosti snadno srozumitelné a jasné. Je to zřejmě například z výsledků výzkumu CVVM, kdy lidé uváděli jako nejčastější důvody pro to, že muž je na rodičovské dovolené, nezaměstnanost muže a dále lépe placenou práci ženy. Zjištěnou situaci vystihuje komentář *H. Maříkové a R. Radimské*: „Lidé při výběru důvodů kladli jednoznačně důraz na vnější, „objektivní“ faktory, nikoli na motivaci či „vnitřní“ potřebu mužů.“ (2003: 57). Tato vysvětlení byla přitom převážně smyšlená, protože většina respondentů ze svého okolí žádného muže na rodičovské dovolené neznala. Korespondují však s kulturním zakotvením společnosti, kde je odchod muže na rodičovskou dovolenou vnímán jako něco výjimečného, k čemu ho mohou donutit jen naléhavé vnější okolnosti.

Pro otce, kteří doma pečují o děti, je v konfrontaci se svým okolím nejsnadnější uvést jako důvod svého jednání ekonomickou situaci rodiny, což se může a nemusí zakládat na pravdě, a navíc většina lidí z okolí to snadno přijme a pochopí. Do vysvětlování dalších důvodů, jako např. touhy otce pečovat o vlastní dítě nebo vhodnějších osobnostních rysů otce (vyrovnanost) oproti matce (nervozita, ambicióznost), se rodiny, kde o malé děti pečují muži, většinou

¹⁷⁾ I v tomto případě lze však v širším kontextu vystopovat ekonomickou výhodu v podobě zvýšení kvalifikace při dokončení školy matkou.

nepouští. Faktem zůstává, že ekonomická stránka hraje významnou úlohu v rozhodování jedinců, a pokud to ekonomická situace rodiny neumožní, pak muž doma s dítětem nezůstane. Výjimkou mohou být pouze případy, kdy matka není schopna se o dítě starat, ať již z jakéhokoliv důvodu.

Celkové rozvržení a role

Základní rozvržení, která lze ve zkoumaných rodinách nalézt, se lišila především ve dvou aspektech. Prvním byla délka období, po které muž zůstal doma a druhým míra, ve které se skutečně jednalo o převrácení tradičních rolí, jinak řečeno míra v jaké se muž podílel na péči o dítě a hlavně o domácnost. Ve většině případů přitom nebylo následkem zvolené strategie dosaženo převrácení tradičních generových rolí mezi otcem a matkou, ale spíše jejich sdílení oběma partnery. Oba aspekty spolu často souvisely a velmi zjednodušeně lze říci, že pokud byl muž doma pouze na kratší, přechodnou dobu, často od něj žena neočekávala výraznější zapojení do péče o domácnost a spokojila se s tím, že muž pohlídá dítě po dobu její nepřítomnosti. Bylo-li však toto období delší, muž se zpravidla podílel na péči o dítě a domácnost ve větší míře. Tato závislost zcela zřejmě vychází z náročnosti celé situace pro ženy, pro které bylo dlouhodobě neúnosné trávit čas v zaměstnání a potom ještě zastat veškerou práci v domácnosti. Muži si tak, často i s postupem času a pozvolně, přivykli na to, že se vedle péče o dítě musí rovněž starat o domácnost. Většinou se tak stalo na popud a naléhání ženy, jak vyplývá například z výroku paní Pavlínky: „*Ale musím opravdu dohlížet, když jdu do práce tak, aby ten den se prostě něco udělalo. Abych prostě jenom nepřišla z práce a nevzala jsem hadr a vařečku a nevím, co mám všechno dělat. To jsou trošku boje (smích).*“ Ve většině případů však žena vykonávala „domácí management“, zatímco muž spíše prováděl úkoly, které mu žena zadala.

Všichni dotazovaní muži se mohli spolehnout na pomoc dalších osob, nejčastěji matky dítěte, ale velmi často i na pomoc prarodičů. Otcové pečující o malé děti mají tu výhodu, že v převážné většině případů se matka v čase, který nevěnuje zaměstnání, výrazně zapojuje do péče o dítě a domácnost. Matky většinou cítí poměrně silnou vnitřní potřebu věnovat se svým dětem, která je navíc doprovázena sociálními stereotypy o povinnostech, které na ně ohledně péče o dítě a rodinu klade jejich okolí. Většina dotazovaných žen se tak snažila omezit dobu strávenou v zaměstnání na minimum. V některých případech docházelo i k tomu, že muž po návratu ženy ze zaměstnání přenechal většinu domácích povinností jí a sám se věnoval svým koníčkům či pracovním povinnostem. Lze říci, že pro muže je situace lehčí v tom, že žena dokáže pochopit potřeby osoby pečující celodenně o malé dítě a snaží se muži pomoci v obecně větší míře, než jak to činí většina mužů, jejichž manželky jsou na rodičovské dovolené. Pouze čtyři z dvaceti partnerek mužů pečujících o malé dítě přitom častěji trávily v zaměstnání více než obvyklých 42,5 hodin týdně. Výpomoc ze strany prarodičů dítěte byla rodičům poskytována ve třech čtvrtinách zkoumaných případů.

Genderové role vykazovaly ve zkoumaných rodinách jistý posun oproti většinovému modelu založenému na představě tradičních ženských a mužských rolí (Šmídová, 2004: 13–17). Předně se ve studovaných rodinách hroubí stereotyp spočívající v přesvědčení, že péče o malé děti je výsadní záležitostí žen. Přitom bylo zjištěno, že dotazovaní muži neměli většinou s jeho porušením problém. Mnozí muži se sice zpočátku obávali, zda budou schopni péči o dítě zvládnout, ale pak byli mile překvapeni a hrdí na to, že jsou velmi dobře schopni ženu v tomto ohledu zastoupit. Vyskytly se i případy, kdy se otec vzhledem ke svým povahových vlastnostem považoval za vhodnějšího v péči o děti než matka, která tuto skutečnost většinou potvrdila. Ženy poukázaly na to, že muži se dětem více věnují a ty jsou pak spokojené. Tuto péči však mnohdy otcové vykonávali na úkor domácích prací, což výstižně vyjádřila například paní Monika: „*Nám to doma nesmírně vyhovuje, protože on patří k tomu druhu mužů, kteří podle mě s těmi dětmi umí pracovat, ty děti to nesmírně oceňují a myslím, že já bych*

fungovala jako devadesát procent žen, a to sice tak, že bych plnila všechny ty povinnosti v domácnosti, které plní žena, i když bych se pak nevěnovala dětem a děti by měly úplně jiný režim než mají teď, kde tatínek je absolutně výborná chůva, ale veškeré domácí práce zůstávají stranou. Takže myslím, že já bych nezabezpečila, takže jakoby pro ty děti, bych řekla, že je to varianta určitě výhodnější“.

Zatímco s převzetím péče o děti muži většinou neměli problémy, veškeré práce v domácnosti vykonávali jen někteří. Nejčastější prací, které se téměř polovina dotazovaných mužů zcela vyhýbala, bylo žehlení. V některých případech nešlo z jejich strany o kategorické odmítnutí tuto práci vykonávat, ale o rozhodnutí ženy tuto práci vykonávat na základě zkušenosti s tím, že muži zabere daleko více času. Tradiční genderové stereotypy ohledně vykonávání domácích prací tak přetrvávají i v rodinách, kde muž pečuje o malé dítě, i když se zde muži většinou podílí na vykonávání domácích prací. Muži jsou tak některých prací ušetřeni, většinou po dohodě s partnerkami, které jsou často přesvědčeny, že muži nejsou v domácích pracích tolik zruční a navíc nevidí nutnost je vykonávat. Jejich partnerky se proto v některých případech spokojí s tím, když muž udělá po dohodě nebo vlastním výběru alespoň něco z domácích prací a zbytek zstanou samy.

Muži byli často překvapeni náročností, jakou péče o děti a domácnost vyžaduje, a v daleko vyšší míře pak ocenili neplacenou „ženskou práci“ v domácnosti. Pouze čtyři otcové přitom vnímali nástup na „rodičovskou dovolenou“ jako výraznou změnu oproti předchozímu období. Byli to muži, kteří se předtím na péči o dítě a domácnost prakticky nepodíleli a u dvou z nich zůstala jejich péče o domácnost omezena i během přechodného období, kdy o děti pečovali. Většina mužů se do jisté míry podílela na péči o dítě a domácnost již před tím, než zůstala doma s dětmi. Po skončení rodičovské dovolené si mnozí muži uchovali získané návyky a pokud to situace vyžaduje, jsou i nadále schopni postarat se o dítě a domácnost. Z hlediska pracovního uplatnění a sladování zaměstnání a rodiny je to výhodné například v případě, kdy je dítě nemocné a někdo musí zůstat doma. Rodiče jsou pak zástupní a mohou se rozhodnout podle aktuálních možností a konkrétní situace, který z nich to bude.

Na závěr se zmíním o stereotypu muže jako živitele rodiny, který je odchodem otce na rodičovskou dovolenou do značné míry narušen. Přestože je v našem prostředí tento stereotyp poněkud oslabený již z období komunismu, kdy byla dvoupříjmová manželství normou, stále zde do určité míry platí¹⁸⁾. Rodičovský příspěvek rozhodně nenahradí plat¹⁹⁾, ale muži si při péči o dítě téměř v polovině případů přivydělávali. Toto zjištění ukazuje, že muži častěji než ženy při rodičovské dovolené zároveň pracují²⁰⁾. Většinou bylo jejich hlavním cílem přispění do rodinného rozpočtu, a jednalo se o ty muže, kteří pečovali pouze o jedno dítě. Jako vysvětlení se nabízí fakt, že muži skutečně pocítují potřebu rodinu živit, a proto se snaží do rodinného rozpočtu přispět, i když se v tomto smyslu žádný z nich přímo nevyslovil. V jednom případě, kdy žena studovala a nepracovala, se ukázalo zaměstnání muže nezbytným východiskem pro užití rodiny. Ve dvou případech muži přijali nabídku ze strany svého zaměstnavatele a pracovali pro něj během rodičovské dovolené alespoň na částečný úvazek. I přes jisté oslabení způsobené relativně častou výdělečnou činností otců během rodičovské dovolené je nepochybné, že využívání rodičovské dovolené otci narušuje stereotyp o otci jako živiteli rodiny.

¹⁸⁾ 91 % respondentů uvedeného výzkumu HRZ05 souhlasilo s výrokem: „Do rodinného rozpočtu by měli přispívat muž i žena“. Plných 77 % otců a 66 % matek však zároveň souhlasilo s výrokem „Muž má vydělávat peníze a žena se starat o domácnost a rodinu“. Jedná se o součet odpovědí „určitě souhlasím“ a „spíše souhlasím“ ze škály čtyř možných odpovědí.

¹⁹⁾ Jeho výše činí v současnosti 3696 Kč.

²⁰⁾ Naproti tomu pouze 23 % respondentek výzkumu HRZ05 uvedlo, že někdy během již ukončené rodičovské dovolené vykonávaly placenou práci. Z žen, které byly v době výzkumu na mateřské nebo rodičovské dovolené, uvedlo pouze 15 %, že pracuje, přitom zhruba polovina z nich pouze příležitostně.

Hodnocení z hlediska aktéra

Muži, kteří pečovali o malé děti, hodnotí svoji zkušenost v zásadě velmi pozitivně nebo alespoň nikoli negativně. V převážné většině případů poukazují na to, že to byla dobrá zkušenost, která jim pomohla zažít něco, co většinou zakouší matky. Mnozí z nich viděli jako největší přínos skutečnost, že si vybudovali velmi těsný vztah ke svému dítěti či dětem, o kterém jsou přesvědčeni, že by byl jiný, pokud by chodili do práce a vidali dítě pouze večer. Svůj vztah k dítěti navíc často vnímají jako odlišný v porovnání s muži, kteří na „mateřské“²¹⁾ nebyli. Vyjádřil se tak například pan Kryštof: „*Myslím si, že to bylo hodně důležité pro můj vztah s Vojtou, protože ho chápu jinak než jako táta, který prostě tam je jenom odpoledne, když přijde z práce a je unavený*“. Mnozí respondenti si pochvalovali skutečnost, že dítě volá: „*tatínku*“, když se něco stane nebo že se k nim s radostí rozběhne, když přijdou domů. Přízeň dítěte a posílení vztahu s ním pro ně byla a je odměnou za nelehkou a mnohdy vyčerpávající péči. Někteří otcové poukazovali i na to, že vztah dítěte k matce je spontánní a vzniká automaticky a zcela přirozeně (již v průběhu těhotenství a následného kojení), zatímco oni si vztah ke svým dětem museli budovat. Rodičovská dovolená, během které trávili s dítětem mnoho času, byla pro ně vhodnou příležitostí k vybudování tohoto vztahu, který následně přetrvával i po té, co ji ukončili a začali opět chodit do práce. Další přínos viděli někteří dotazovaní muži v pozitivním dopadu na smíření celé rodiny. Mnozí muži si uvědomili, jak náročnou práci musí jejich manželka vykonávat a více to pak ocenili – snažili se jí pomáhat nebo si alespoň nestěžovali, pokud nebyla nějaká domácí práce vykonaná tak, jak by si představovali.

Dotazované ženy většinou vnímaly pozitivní přínosy podobně jako muži. Spatřovaly je především v utužení vztahu mezi otcem a dítětem, ve spokojených dětech a ve skutečnosti, že si manžel vyzkoušel, co celá péče o dítě a domácnost vyžaduje, a začal si více vážit jejich neplacené domácí práce. Zajímavý je fakt, že ženy se jen zcela výjimečně zmínily o pozitivním přínosu spočívajícím v tom, že jim muž umožnil vrátit se do zaměstnání.

Negativních aspektů celé záležitosti zmínili respondenti jen velmi málo, a většinou je bylo k jejich vyjmenování nutné pobízet. Více negativ přitom zmínily ženy, zatímco muži byli většinou s celou situací spokojeni a zmiňovali spíše podružné záležitosti a problémy, které mají osoby na rodičovské dovolené obecně. Dva z nich zmínili náročnost péče o děti a obtížnost naplňovat všechny jejich potřeby a zabavit celý den jejich pozornost. Další tři muži zmínili negativní aspekty absence v zaměstnání či podnikání. Tři respondenti zmínili specifické problémy s péčí o děti – dítě nechtělo spát, popálilo se, nechtělo být oblékáno a bráno jako doprovod při cestě do školky se starším dítětem. Problémem specificky mužským, na který upozornili dva respondenti, byla zhoršená možnost zařadit se do kolektivu ostatních osob pečujících o malé děti, což jsou prakticky výhradně matky.

Ženy nejčastěji uváděly skutečnost, že celá situace byla pro ně velmi náročná, jelikož muž se sice výborně postaral o dítě, ale nezastal všechnu potřebnou práci v domácnosti a ta pak zbývala na ně. Dvě ženy zmínily těžkou pozici svého nástupu do práce, kdy si dítě vynucovalo jejich přítomnost a pláčem reagovalo na jejich odchod. Matky trápilo i to, že „*si dítě neuzily*“ a nemohly s ním trávit více času. V tomto případě se jednalo především o vlastní vnitřní pocity respondentek, které nebyly přímo závislé na skutečné délce času stráveného mimo domov. Na tuto skutečnost si paradoxně stěžovaly zejména ženy, které oproti ostatním respondentkám trávily mimo domov kratší dobu (k čemuž je mohlo vést právě jejich vlastní přesvědčení a uvědomování si tohoto nedostatku). Tlak sociálního okolí a matkami osvojené vědomí tradičních genderových rolí, tak mohl někdy těmto ženám působit nesnáze v podobě pocítování výčitek, že jsou „*špatnými matkami*“, pokud se dítěti celodenně nevěnují.

V celkovém hodnocení respondentů však jednoznačně převažovaly klady a to jak mezi muži, tak mezi ženami. Téměř polovina respondentů by využití rodičovské dovolené otcem

²¹⁾ Respondenti běžně používají pro označení „rodičovské dovolené“ zažitý výraz „mateřská“.

dítěte doporučila i ostatním rodičům, alespoň na určité období, neboť věří, že se jedná o zajišťovací a rodině prospěšnou zkušenost.

Závěr

Muži pečující o malé děti jsou v České republice stále poměrně výjimeční, i když se jejich množství velmi zvolna zvyšuje a rovněž stoupá obeznámenost populace s možností využití tohoto modelu. V evropském kontextu se řadíme mezi většinu zemí, kde otec má sice oficiálně v zásadě rovnou možnost využít rodičovskou dovolenou, avšak většinou tak nečiní a v 99 % případů ji využívá matka. Rodiče přitom toto rozhodnutí nevolí především proto, že ho považují za nevhodné, ekonomicky nevýhodné a rovněž se obávají, že by muž péči o dítě a domácnost nezvládal. Kvalitativní výzkum ukázal, že muži jsou velmi schopní v péči o své malé děti, potíže jim však může činit péče o domácnost. V této oblasti se zdají být v souladu se sociálními stereotypy méně schopní než ženy. Jsem přesvědčena, že to je do značné míry způsobeno právě onou předpojatostí aktérů, spíše než reálnými dispozicemi. V rodinách, kde muži pečují o děti většinou dojde ke vzájemnému konsenzu a žena se snaží muži v péči o dítě a domácnost významně pomáhat. Tento model se ukazuje být jako funkční a většinou vede ke stmelení nukleární rodiny; rodiče z řad respondentů jej přitom v převážné většině případů hodnotili kladně. Přínos spatřovali především v upevnění vzájemných vazeb v rodině, především vazby mezi otcem a dítětem, dále v uvědomění si náročnosti ženské role. Při dlouhodobější péči o děti otcem dochází k potlačení tradiční otcovské role živitele rodiny a k tomu, že otec si k dítěti vybuduje velmi silný vztah, zcela rovnocenný (ne-li silnější) jako matka. Stírá se tak rozdíl mezi tradiční otcovskou a mateřskou rolí (Radimská, 2003: 681–682); což někdy může matku i mrzet, protože ztrácí „výsadní“ vztah k dítěti.

Z hlediska harmonizace rodiny a zaměstnání je tento model poměrně přínosný, jelikož zkracuje dobu, po kterou matka opouští pracovní trh a zvyšuje tak její možnost se na něm uplatnit. Rozložení péče o děti a domácnost mezi oba rodiče snižuje absenci matky v pracovním procesu a pokud by se značně rozšířilo, snížilo by diskriminaci žen vůči mužům založenou na jejich absenci v zaměstnání spojenou s rodičovstvím. Na úrovni rodiny vede péče o děti otcem formou rodičovské dovolené k intenzivnějšímu zapojení otce do rodinného života, což přináší více času matce na vlastní realizaci. Výsledkem je i kladný dopad na dítě, které vyrůstá ve stabilním prostředí a může se spolehnout na oba dva rodiče v zásadě rovnocenně. Nicméně tento model není vhodné nutit všem. Jistě existují a budou existovat rodiny, ve kterých si ženy dobrovolně berou muže usilující o kariéru a ony se místo na pracovním trhu realizují tím, že mu vytváří poklidné zázemí a pečují o děti (Možný, 1999: 169). Domnívám se, že je žádoucí, aby se naše společnost stala otevřenou pro různé modely a poskytla tak lidem možnost zvolit si způsob, který jim více vyhovuje.

Literatura

- Babies and Bosses. *Reconciling work and family life, vol. 1–4*. 2002–2005. Paris: OECD.
- Bakalář, Eduard – Kovařík, Jiří. 2000. *Otcové, otcovství v České republice*. Demografie, 42, 4, s. 266–272.
- Berger, Brigitte – Berger, Peter. 1984. *The War Over the Family. Capturing the Middle Ground*. New York: Penguin Books.
- Bergman, Helena – Hobson, Barbara. 2002. *Compulsory Fatherhood: the Coding of Fatherhood in the Swedish Welfare State*. In Hobson, Barbara (ed.). *Making Men into Fathers* (s. 92–124), Cambridge: Cambridge University Press.
- Blankenhorn, David. 1995. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books.
- Burgessová, Adrienne. 2004. *Návrat otcovství. Jak se stát moderním otcem*. Brno: Jota.
- Daly, Mary. 2004. *Rodinná politika v evropských zemích*. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71, 2004. Sborník příspěvků z konference. Praha: MPSV ČR.
- Drew, Eileen. 2005. *Parental Leave in Council of Europe member States*. Strasbourg: Council of Europe.
- Einarsdóttir, Torgerdur – Pétursdóttir, Gyda Margrét. 2004. *Culture, Custom and Caring: Man's and Women's Possibilities to Parental Leave*. Reykjavík: Akureyri.
- Featherstone, Brid. 2003. *Taking Fathers Seriously*. British Journal of Social Work, 33, 2, s. 239–254.

- Hakim, Catherine. 2003. *Models of the Family in Modern Society. Ideals and Realities*. Aldershot: Ashgate.
- Hantrais, Linda (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- Hašková, Hana – Linková, Marcela. 2002. *Podmínky na trhu práce a jejich dopad na fungování rodiny*. In Čermáková Marie (ed.). *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*, s. 27–58, Praha: SOÚ AV ČR.
- Chaloupková, Jana – Šalamounová, Petra. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chorvát, Ivan. 1999. *Muž – otec v současné rodině*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB.
- Kučařová, Věra a kol. 2006. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Současné možnosti a jejich reflexe u mladé rodičovské generace*. Praha: VÚPSV.
- Maříková, Hana – Radimská, Radka. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Matějková, Barbora – Palonciová, Jana. 2005. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nešporová, Olga. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- Možný, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Národní zpráva o rodině. 2004. Praha: MPSV ČR.
- Pascall, Gillian – Lewis, Jane. 2004. *Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe*. *Journal of Social Policy*, 33, 3, s. 373–394.
- Popenoe, David. 1996. *Life without Father. Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society*. Cambridge a London: Harvard University Press.
- Radimská, Radka. 2003. *Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Francoise de Singlyho*. *Sociologický časopis*, 39, s. 667–685.
- Singly, Francois de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Sullerotová, Evelyne. 1998. *Krise rodiny*. Praha: Karolinum.
- Šmídová, Iva. 2004. *Jiní muži. Alternativní dráhy mužů v České republice*. Disertační práce. Brno: FSS MU.

OLGA NEŠPOROVÁ je socioložka a sociální antropoložka. Od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v Praze a externě spolupracuje se Sociologickým ústavem AV ČR. Ve své odborné činnosti se zaměřuje především na sociologii rodiny, rodinnou politiku, problematiku hodnotových orientací a religiozity v současné společnosti.

Summary

This article provides information on the attitudes of Czech parents generally towards parental leave taken by fathers, as well as on a concrete assessment based on the experience of families in which men have already taken advantage of parental leave. In the Czech Republic, as in the majority of European countries, fathers taking parental leave make up only one percent of the total number of people taking such leave. It was found that parents choose not to take up this opportunity usually because of the firm traditional conviction that parental leave is more suitable for women as well as for economic reasons i.e. higher wages earned by men. However, it has been found that families in which fathers have used parental leave for some period of time appreciate the experience on the whole. The actors themselves see the main advantage as being the positive impact on families, particularly the strengthening of bonds between fathers and their children. Moreover, when fathers are more involved in family life it can bring about a shift in gender roles and help to balance work and family life, especially for mothers.

PŘÍLOHA

Legislativní úpravy – mateřská a rodičovská dovolená v ČR

Mateřská dovolená

Zaměstnané ženě náleží v souvislosti s porodem dítěte **mateřská dovolená** v rozsahu 28 týdnů (po případe 37 týdnů). Během této doby jí náleží **peněžitá pomoc v mateřství** (činitel 69 % předchozího platu z tzv. denního vyměřovacího základu tohoto platu).

Otcovská dovolená

V české legislativě dosud neexistuje nárok na otcovskou dovolenou.

Rodičovská dovolená

Institut rodičovské dovolené byl v ČR s účinnou platností zaveden **až od 1. 1. 2001** (§ 158 zákoníku práce), znamenal zrovnoprávnění žen a mužů v přístupu k péči o malé děti. Před tímto datem měla matka nárok na tzv. další mateřskou dovolenou, která byla otci přístupna pouze ve zcela výjimečných případech, jako např. úmrtí matky, neschopnost matky pečovat o dítě atd.

Rodičovskou dovolenou je zaměstnavatel povinen poskytnout zaměstnankyni a zaměstnanci na jejich žádost k prohloubení péče o dítě. Rodičovská dovolená se poskytuje matce dítěte po skončení mateřské dovolené a otci od narození dítěte, a to v rozsahu, o jaký požádají, ne však déle než do doby, kdy dítě dosáhne věku tří let. Částečnou náhradou mzdy v tomto období je dávka státní sociální podpory – rodičovský příspěvek.

Rodičovský příspěvek

S účinností **od 1. října 1990** nahradil předchozí „mateřský příspěvek“ náležící ženě na další mateřské dovolené (zákon 382/1990 Sb.). Nárok na rodičovský příspěvek má rodič – matka nebo otec, jestliže celodenně a řádně pečuje alespoň o jedno dítě ve věku do čtyř (v původním znění tří) let nebo do sedmi let, jestliže jde o dítě, které je dlouhodobě těžce zdravotně postižené a vyžaduje mimořádnou péči (§ 2). Nárok na získání tohoto příspěvku byl dále omezen, postupně však byla tato omezení zmírňována. Dnes může být rodič výdělečně činný (zrušení limitu možného přivýdělku platí od roku 2004), dítě však nesmí být umístěno v zařízení kolektivní péče více než pět dní v měsíci nebo více než čtyři hodiny každodenně (ve stáří 3–4 let). Příspěvek činí za kalendářní měsíc součin částky na osobní potřeby rodiče a koeficientu 1,54. Nárok na získání rodičovského příspěvku mají i osoby, které nejsou na rodičovské dovolené.

Rodičovský příspěvek a rodičovská dovolená jsou dva odlišné nástroje, které nelze zaměňovat. Zatímco na rodičovský příspěvek měli otcové při celodenní péči o děti nárok již v devadesátých letech dvacátého století, na rodičovskou dovolenou mohli zaměstnaní muži nastoupit až od počátku roku 2001. Institut rodičovské dovolené je přitom vysoce důležitý z pracovně právního hlediska, kdy chrání rodiče před ztrátou zaměstnání z důvodu péče o děti.

ZKUŠENOSTI ZE SČÍTÁNÍ 2001 JSOU DOBRÝM ZÁKLADEM PRO PŘÍPRAVU BUDOUCÍHO CENZU

Celosvětová příprava sčítání lidu je směřována na období kolem roku 2010. I *Český statistický úřad* orientuje své aktivity k tomuto termínu. Základní mantinely budoucího sčítání, kterými jsou způsob provedení cenzu, jeho obsah a metody zpracování dat, budou teprve postupně vytvářeny. Přesto již dnes se můžeme zamýšlet nad tím, které pozitivní zkušenosti z minulého sčítání využít i v budoucnu a kterým negativním se naopak snažit vyhnout.

Český cenzus v roce 2001 měl několik nových prvků. Nejvýznamnější změna byla ve způsobu pořizování a zpracování dat. Pořizování dat se realizovalo metodou OCR/OMR – optickým rozpoznáváním znaků/značek, což vyvolalo nutnost inovace formální stránky sčítacích tiskopisů. Tiskopisy měly jednotný formát A4 a podobu samostatných listů pro dům, byt a osobu. V maximální možné míře nabízely k jednotlivým otázkám výčet možných odpovědí, a to nejen u domů a bytů, kde byl tento způsob uplatňován již v předchozích cenzech, ale i v otázkách určených jednotlivým osobám. Slovní zápis se používal u územních informací (bydliště v době narození, místo pobytu rok před sčítáním, místo pracoviště, školy) a v otázkách, kde škála možných odpovědí byla rozsáhlá (státní občanství, národnost, mateřský jazyk, náboženství, obor vzdělání, zaměstnání, odvětví ekonomické činnosti). Slovní odpovědi byly před pořizováním dat ručně kódovány.

Optické snímání tiskopisů jednoznačně zrychlilo a zefektivnilo proces vytvoření vstupního souboru dat. Formální stránka tiskopisů, kdy respondent většinou volil odpověď z nabízené škály, byla veřejností přijata příznivě. Přesto zůstaly některé otázky častěji bez odpovědi než jiné.

Tab. 1 Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – základní informace o obsahu sčítacích tiskopisů (Census 2001, 1 March 2001, – basic information on the content of the census forms)

	Domovní list	Bytový list	Sčítací list osob
Počet otázek	13	19	25
Počet vstupních ukazatelů	12	20	27
Počet povinně vyplněných otázek	3	2	2
Počet otázek s podílem „nejištěno“			
< 1 %	5	10	5
1 – 5 %	4	6	12
> 5 %	-	2	5
Blokované údaje	-	-	2

V rámci některých otázek bylo zjišťováno více skutečností. Např. otázka **Plocha bytu** zahrnovala 3 samostatné ukazatele – plocha kuchyně, obytné místnosti, ostatní prostory bytu nebo naopak byly součástí tiskopisů textové informace – např. adresa domu, seznam osob v bytě, které nepatřily k pořizovaným vstupním údajům. Proto počet otázek očíslovaných na tiskopisech se lišil od počtu vstupních ukazatelů. Dva údaje ze **Sčítacího listu osob** byly z rozhodnutí *Úřadu pro ochranu osobních údajů* blokovány. Rodné číslo na Sčítacím listu osob nebylo zpracováváno, sloužilo pouze k odstraňování duplicitních záznamů ve vstupních údajích. **Domovní list** jako jediný tiskopis obsahoval více otázek než vstupních ukazatelů. První otázka – **Adresa domu** – byla pouze textová a doplňovala informačně část identifikace. Nevytvářela žádný vstupní ukazatel, ale sloužila ke kompletaci a uspořádání sčítacího materiálu.

Každý tiskopis obsahoval otázky, u kterých bylo nezodpovězení nepřípustné. V Domovním listu to byly otázky na počet bytů v domě, druh domu a jeho obydlenost, v **Bytovém listu** otázky na způsob bydlení a obydlenost bytu, ve Sčítacím listu osob otázky na pohlaví a druh pobytu osoby.

Z uvedeného přehledu úrovně nezjištěných odpovědí je zřejmé, že nejméně konfliktní byl Domovní list. Pouze u 4 ukazatelů z celkového počtu 12 zjišťovaných o domech byl podíl nezjištěných odpovědí

vyšší než 1 %, přičemž žádná otázka nepřekročila hranici 5 % nezjištěných odpovědí. Naopak v případě Sčítacího listu osob u 17 ukazatelů z celkových 27 byl podíl nezjištěných odpovědí vyšší než 1 %, přičemž u 5 otázek byl vyšší než 5 %. Otázky Sčítacího listu osob byly všeobecně vnímány jako citlivé a byly považovány ve větší míře za zásah do soukromí. Přitom však negativní reakce byly vyvolávány zejména neadekvátní mediální odezvou sčítání.

V údajích o **domech** se podíl nezjištěných odpovědí pohybovaly většinou pod hranicí 1 %. Výjimkou byly otázky na výtah, období výstavby a rekonstrukce a otázky na plyn a ústřední topení. V případě výtahu důvodem nebyla neochota odpovídat, ani citlivost otázky, ale spíše její vynechání (nevyplnění) v případech, kdy otázka byla v konkrétním typu domu nepravděpodobná nebo byla respondentem vnímána jako nelogická – např. u rodinných domků. Tuto hypotézu potvrzuje výpočet podílu nezjištěných odpovědí při vyloučení jedno a dvoupodlažních domů s nezjištěným výtahem, o kterých lze odůvodněně předpokládat, že se jedná o domy bez výtahu. Po této redukci činil podíl nezjištěných odpovědí méně než 1 %. Období výstavby a rekonstrukce mohlo být nevyplněno častěji u nejstarších domů, kdy respondent přesný údaj neznal.

Základní otázky technické vybavenosti **bytů** byly zodpovězeny ve více než 99 % případů. Vyšší podíly nezjištěných odpovědí v údajích o bytech byly u vybavenosti domácností (auto, telefon, rekreační objekt, počítač) a u otázky na plochu kuchyně a ostatních prostor bytu.

Vybavenost domácností patří dlouhodobě k údajům s vyšší mírou nezjištěných odpovědí. I když jsou údaje zjišťovány za bytové domácnosti jako celek, bez jakýchkoliv osobních vazeb a identifikací osoby, byly vždy tyto informace částí veřejnosti mylně vnímány jako shromažďování údajů o majetkových poměrech.

Otázka na plochu bytu byla členěna na tři samostatné údaje – plochu kuchyně, plochu obytných místností a plochu ostatních prostor bytu. Nejvíce nezjištěných odpovědí bylo u části týkající se kuchyně. Extrémně vysoký údaj nezjištěných odpovědí byl u počtu obytných místností 4 – 7,9 m². Příčina je jednoznačná a shodná jako v případě zjišťování výtahu v domech. Respondent otázku, která se ho netýkala nebo byla v daném případě logická, nezodpověděl (vynechal).

Tento problém lze zobecnit. Otázky, týkající se pouze části respondentů, nebyly v řadě případů zodpovídaný korektním způsobem, tj. negativním zápisem „ne“, nulou apod., ale byly často ponechány bez odpovědi. V rámci zpracování dat a odvozování ukazatelů se nevyplněný údaj modifikoval automaticky na „nezjištěno“. Pro příští sčítání bude potřeba tento problém účinně řešit a najít způsob, který by respondenta dovedl i k zaznamenání záporné odpovědi. Dopad nekorektního vyplnění otázky se může projevit zkreslením údaje, kdy míru zkreslení nebude možné kvantifikovat. Konkrétní případ počtu malých obytných místností o ploše 4 – 7,9 m² neměl závažnější dopad na interpretaci výsledků. Malé obytné místnosti jsou výjimečné a předpoklad, že většina z celkového počtu nezjištěných odpovědí znamená ve skutečnosti „nulu“, je velmi pravděpodobný. U jiných ukazatelů však takovéto hypotézy nelze formulovat. Např. nechá-li bezdětná žena otázku „počet dětí“ bez odpovědi, tj. bez zápisu nuly, nelze již údaj „nezjištěno“ žádným způsobem rozklíčovat a míru podhodnocení počtu bezdětných žen je možné pouze odhadovat. Nevyplnění znamená v tomto případě citelnou ztrátu informace.

Údaje za **osoby** vykazovaly všeobecně vyšší podíly nezjištěných odpovědí než v případě bytů a domů. V některých případech byl „bojkot“ otázky vyvolán uměle – např. počet narozených dětí. V jiných případech – např. otázky týkající se ekonomické aktivity – mohly být důvodem formulace otázek, které nemusely být na první pohled všeobecně srozumitelné. Tzv. citlivé otázky – národnost a náboženství – se neprokázaly jako výrazně problémové. Národnost nevedlo pouze 1,7 % osob, náboženství 8,8 % (zhruba polovina nezjištěného podílu z roku 1991).

Zejména v otázkách o osobách se projevila síla mediální kampaně – v případě sčítání 2001 spíše antikampaně. Otázky, které byly často prezentovány jako zásah do soukromí, byly posléze skutečně častěji bojkotovány. O silném vlivu hromadných sdělovacích prostředků svědčí konkrétní čísla. V roce 1991, kdy tisk útočil proti otázce o náboženském vyznání, činil podíl nezjištěných (nevedených) odpovědí 16,2 % z počtu osob. V roce 2001 se náboženské vyznání nemedializovalo a podíl nezjištěných odpovědí byl poloviční – jen 8,8 %. Naopak např. podíl žen, které nevedly počet narozených dětí byl v roce 1991 jen 1,5 %. Při sčítání 2001, kdy v souvislosti se zjišťováním počtu dětí narozených v posledním manželství probíhala veřejná výměna názorů mezi Úřadem na ochranu osobních údajů a Českým statistickým úřadem o oprávněnosti zjišťovat tento údaj, byl podíl žen, které nevedly celkový počet narozených dětí 6,2 %. I když tento údaj může zahrnovat i případy nesprávného vyplnění (nevedení nuly), vliv negativního ohlasu sehrál nepochybně svou roli.

Otázky o ekonomické aktivitě patřily k otázkám s vyšším podílem nezjištěných odpovědí. Výjimkou byla základní otázka **Ekonomická aktivita**, jejímž prostřednictvím se respondent zařadil do skupiny pracujících, nezaměstnaných nebo ekonomicky neaktivních. Důvody nezodpovězení otázek mohly být

různé. Jednak nedostatečné zdůraznění faktu, že i nezaměstnaní vyplňují kromě údajů o dojížděce všechny ostatní informace o ekonomické aktivitě a to podle posledního vykonávaného zaměstnání. Dalším důvodem mohla být použitá terminologie, která pro nejširší veřejnost nemusí být zcela srozumitelná. Svou roli mohla sehrát i skutečnost, že otázky na zaměstnání, odvětví i místo pracoviště (školy) vyžadovaly slovní odpověď.

Souhrnně lze hlavní příčiny nezodpovězení otázky při sčítání lidu 2001 zařadit do některého z následujících bloků:

1. Obsah otázky – některé otázky nekonfliktní, některé citlivé, u některých byla vyvolána „citlivost“ uměle negativní medializací.
2. Formální náležitosti otázky – pro správnou odpověď je důležitá formulace otázky a její srozumitelnost pro respondenta.
3. Způsob zápisu hodnot – především problém se zápisem nul.
4. Úroveň vysvětlovací kampaně.

Všem těmto oblastem bude třeba věnovat pozornost při přípravě příštího sčítání, aby vlivy působící na nezodpovězení otázky byly minimalizovány.

Štěpánka Morávková

Sociologický časopis Czech Sociological Review

ROČNÍK 42, ČÍSLO 2, DUBEN 2006

Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluv a textů, analýza diskurzu“ (Jiří Nekvapil) 263

STATI

- Martin Hájek, Jiří Kabele, Kateřina Vojtíšková: „Zázemí“ a „bojiště“ v usilování o spravedlnost: textová analýza odborářské, feministické a lidskoprávní mediální komunikace 269
- Dana Řeháčková: Konstruování maskulinity v časopisech životního stylu pro muže 291
- Tereza Pospíšilová: Odpovědnost pod tlakem: veřejná vykazatelnost během přistupování České republiky k Evropské unii v letech 1998-2000 307
- Jiří Homoláč: Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskusí 329
- Jiří Nekvapil, Ivan Leudar: Prezence událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládín a jiní v interakci 353

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

- Petr Kaderka: Reklama v neziskovém sektoru: analýza recepcí nekomerční reklamy v moderovaných skupinových diskusích 379

ESEJ

- Dušan I. Bjelić: Francouzské líbání „reálného“ a praxeologická terapie: etnometodologické vyjasňování nové francouzské teorie médií 403

RECENZE – ANOTACE – ZPRÁVY

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

Časopis je citován v *Current Contents/Social & Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute for Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a statí v plném znění (do roku 2002) jsou uveřejněny na internetu na <http://www.soc.cas.cz>. Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky). Cena jednoho výtisku je 66 Kč + DPH.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

STATISTIKA – OD HISTORIE PO SOUČASNOST

Zajímavá brožurka kapesního formátu s tímto prostým názvem je složena z několika kapitol z historie české (dř. československé) statistiky v minulých téměř 80 letech a částí, obsahujících cenné informace o současné činnosti ČSÚ a kontaktech k přístupu k datům a publikacím¹).

První kapitola je věnovaná historii statistiky v českých zemích do roku 1918 od prvních sčítání lidu až po její organizaci v polovině 19. století včetně vydání první statistické příručky v roce 1909. Druhá se zaměřuje na historii po roce 1918 a obsahuje výstižné charakteristiky předsedů tehdejšího Státního statistického úřadu (SÚS) – jména *Krejčí, Weyr, Auerhan* a *Boháč* jsou pro mnohé již zapomenuta. Škoda, že autoři publikace pominuli dlouholetého poválečného přededu *Františka Fajfry* (1945–1961), kterým končí řada nesporně výrazných postav úřadu před pohlcením ministerstvem státní kontroly. Chybí zde i stručná zmínka o „osudech“ úřadu až do konce minulého století včetně jeho rozdělení po vzniku čs. federace (Federální, Český a Slovenský statistický úřad).

Další kapitola obsahuje historii sčítání lidu od patentů císařovny Marie Terezie v roce 1753 přes rakousko-uherská sčítání 1869–1910, považovaná již za moderní, a charakteristiky technického zpracování výsledků. Tato část je neocenitelným pramenem hlavních informací o čs. sčítáních 1921 a 1930. Následující část publikace je věnována jednotlivým poválečným censům, ukazuje jejich obsah a použitou výpočetní techniku (1970 již na počítači) a končí censem 2001. Zajímavá část o sídlech úřadu má jednu chybu: provizorní budovy v Karlíně byly určeny jako dočasné pro působení poválečného Fondu národní obnovy (Fond skončil činnost, uvolněné budovy se „hodily“ po nuceném vystěhování z původního sídla).

Další část brožury se týká současných aktivit ČSÚ v různých oblastech zjišťování a zpracování dat i vzdávaných publikací s výsledky šetření, včetně působení ČSÚ při zpracování výsledků voleb. Poukazuje se v ní na internetové stránky ČSÚ, na prodej publikací i činnost knihovny (následkem povodně bylo zničeno na 140 tisíc svazků). Za cenné považují stručné charakteristiky vybraných pracovišť s uvedením telefonů a e-mailů jejich vedoucích a adresář krajských správ ČSÚ.

Publikace šťastným způsobem spojuje historii s jeho současností. Škoda, že není uvedeno, kde ji lze získat. Snad by to bylo možné v dalším aktualizovaném, doplněném a opraveném vydání, což velice doporučuji (pozn. red. – publikace je zdarma k dispozici v prodejně ČSÚ). Autorům celé publikace je třeba poděkovat i blahopřát, že v tak omezeném tiskovém rozsahu poskytli tolik zajímavých a potřebných informací, i za velmi pěknou úpravu celé publikace.

Milan Kučera

JAK JE TO S NAŠÍM VZDĚLÁVÁNÍM?

Je to²⁾ velmi užitečná kniha s mnoha cennými informacemi × je to snůška textů různé úrovně. I tak rozdílný pohled můžeme mít na tuto monografii. Není sporu o tom, že na našem trhu podobná publikace, která by shrnovala stav našeho vzdělávání a jeho perspektivy z hlediska rovných šancí, chyběla, a protože přináší řadu zajímavých pohledů, je užitečné se s ní seznámit. Zároveň je to ale nevyužitá příležitost – není to souvislý výklad, který by logicky postupně budoval, na základě historických zkušeností a současných skutečností, jasný názor (možná dokonce teorii) či paletu názorů. Sesypáním 15 studií, byt jsou řazeny podle určitého klíče, na jednu hromadu vznikne spíše jen dojem, že jsou nějaké problémy a že by je bylo dobré řešit (ani to není málo!). A takový text se přirozeně nevyhne opakování a roztržiténosti.

V první kapitole se dozvíme, jak chápat rovnost a spravedlnost (občas se to v našich překladech z angličtiny plete, protože jsou to slova podobná – equality a equity), jaká jsou jejich různá pojetí, jak hodnotit nerovnosti konkrétního vzdělávacího systému (náš z tohoto hodnocení vychází nepříznivě, jako systém udržující nerovnosti) a jaké modely popisují existující reprodukci nerovností. Dále v této

¹⁾ *Statistika, od historie po současnost*. Praha: Český statistický úřad, 2006, 42 s.

²⁾ Matějů, P. – Straková, J. (ed.). *(Ne)rovné šance na vzdělání; vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Vydání první. Academia: Praha, 2006, 411 s. ISBN 80–200–1400–4.

kapitole nalezneme analýzu nerovnosti v přístupu ke vzdělávání v období budování socialismu (po počátečním mírném snížení nerovnost opět narostla), teorie, které osvětlují vývoj vzdělanostních nerovností v socialistických státech, podrobnější popis našeho vzdělávacího systému a jeho výsledky ve světle mezinárodních výzkumů funkční gramotnosti (výsledky potvrzují, že náš systém vzdělanostní nerovnosti udržuje, pokud je přímo neprohlubuje).

Druhá kapitola (v knize se používá označení část) je věnována přechodu na střední školu. Je to soubor pěti nesouvisících statí, které studiem empirického materiálu docházejí k závěrům, jež v souhrnu dávají jakousi představu o problému přechodu na střední školu u nás. Dvě studie se věnují teoriím přenosu sociálně-ekonomického postavení (a konstatují, že celkový efekt sociálního původu zůstává silný a že pro Českou republiku začátku 21. století se zdá být přijatelný sociálně-psychologický výklad), třetí se věnuje roli víceletých gymnázií (se závěrem, že studium na víceletém gymnáziu neškodí ani neprospívá, ale možná škodí těm, kteří zůstávají na základních školách), další nesouladu mezi nabídkou a poptávkou po středoškolském vzdělávání (a ukazuje, že dnešní systém vede k nevyužití potenciálu a ke zbytečně vysokým soukromým i s polečenským nákladům) a poslední našemu systému učňovského školství (který – jak autor uzavírá – kombinuje spíše nevýhody různých systémů odborného vzdělávání).

Třetí kapitola je o přístupu k vysokoškolskému vzdělávání. Podobně jako v druhé kapitole jde o soubor tří statí, které – a můžeme doslova zopakovat formulaci z předchozího odstavce – studiem empirického materiálu docházejí k závěrům, jež v souhrnu dávají jakousi představu o problému přechodu na vysokou školu u nás. První studie se věnuje vývoji nerovností v přístupu k vysokoškolskému vzdělání od období před rokem 1948 až dodnes (a konstatuje, že rozdíly podle vzdělání rodičů a třídního původu jsou značné a prakticky se nezměnily, jen podle pohlaví se zmírnily), další přechodu ze střední na vysokou školu (se závěrem, že zatímco vyspělý svět odstraňuje bariéry a vytváří prostředí k motivaci dosáhnout maximálního vzdělání, u nás je tomu spíše naopak) a třetí sociálnímu profilu vysokoškolských studentů (a ukazuje, že jejich sociální struktura je značně vychýlená).

Autor závěru to neměl jednoduché – shrnout takové množství nezávislých studií se dost dobře nedá, takže Závěr sice některé výsledky předchozích kapitol využívá, ale je vlastně samostatnou statí počínající vymezením pojmů a uvedením historických paralel a přes analýzu současnosti pokračující až k doporučením, jak by bylo vhodné v našem školství postupovat. Stojí za to alespoň jedno doporučení a jedno varování očitovat: „Prvním krokem k nápravě je především nutnost osvětlit neudržitelnost současného stavu. ...Nepodaří-li se všechny zúčastněné přesvědčit o nutnosti komplexních změn, bude se ČR dále propadat na periferii rozvinuté části světa“. Zní to až hrozivě.

Většina studií se opírá o statistickou analýzu empirického materiálu a v této souvislosti je třeba podotknout, že jednoduchost statistických analýz, kterou zajišťují statistické pakety, svádí (logicky) k jejich nadužívání. Autoři, zpravidla statistici-laici (řekněme raději poučení laici), nemohou do podrobností znát použité sofistikované modely, proto raději do tabulek uvádějí mnohé zbytečné informace z počítačových výstupů, o kterých v textu není ani zmínka, a raději je ani nepřekládají z angličtiny. „Statistická korektura“ by asi byla na místě. Z textů jsem měl občas pocit, že sousloví „statisticky významný“ je jakýmsi synonymem pro pravdu. Když pak bývá takto interpretován například korelační koeficient s hodnotou 0,16, nepřekvapí, že sociologické studie relativně často docházejí k opačným závěrům (několikrát je v přehledech literatury konstatováno, že jedni autoři tvrdí toto a druhí opak). Proto bych některé závěry jednotlivých studií interpretoval opatrně.

Pokud by si někdo chtěl na empirických údajích závěry ověřit, případně provést vlastní analýzu, pak má možnost, protože přílohou k publikaci je kompaktní disk, na němž jsou nahrány údaje z výzkumů PISA 2003 a Studium na vysoké škole 2004 (včetně dokumentace).

Neodpustím si poznámku k češtině – ne že by tam byly gramatické chyby, ale při čtení máte občas pocit, že to není česky. Sociologové běžně užívají cizích slov více, než je obvyklé, ale nadužívání vede až ke ztrátě srozumitelnosti a obsah slov se rozmazává. Někdy to vede až k absurdnostem – na s. 80 najdeme sousloví *mobilitní pohyby* a na s. 220 nám autoři vysvětlují význam českého slova pomocí cizího: *nesoulad, tj. diskrepance*.

Na závěr už jen vysvětlení, proč se Demografie zabývá publikací o nerovnostech ve vzdělávání. Důsledkem nerovností ve vzdělávání je totiž nevyužití potenciálu společnosti, nedostatečné využití možností při budování lidského kapitálu, které je pro stárnoucí populace, v nichž ubývá produktivních, životně důležitých. Nerovnosti ve vzdělávání by tedy měly demografy zajímat.

Felix Koschin

NÁRODNÍ IDENTITA ŽIDŮ V ČECHÁCH ZA PRVNÍ REPUBLIKY¹⁾

Východiskem knihy mladé badatelky, která je založena na rozsáhlém studiu dobových pramenů a naší i cizojazyčné literatury, byla její doktorská práce obhájená na FF UK. Záměrem autorky bylo především ukázat rozhodující vlivy na formování národní identity Židů žijících v Čechách v období první republiky. V úvodu knihy autorka definuje pojmy, které užívá a vymezuje předmět svého studia, kterým je zejména analýza kulturní integrace českých Židů s populací žijící v Čechách, resp. v českých zemích ve sledované době.

V I. kapitole nazvané **Základní rysy židovské komunity v Čechách** jsou uváděny faktory, které ovlivnily povahu židovství v Čechách, důvody výrazné sekularizace Židů na našem území oproti východoevropským, ale i západoevropským zemím. Autorka konstatuje, že židovská komunita v Čechách na přelomu 19. a 20. století, která se odlišovala i od moravské, byla typickou komunitou západního typu. Židé zde většinou patřili mezi střední a vyšší vrstvy a koncentrovali se do velkých průmyslových měst. Dalším znakem byl odklon od ortodoxie a celkem rychlá integrace Židů do většinové společnosti. Zdejší sociální stratifikace Židů nebyla narušena imigrací východních Židů především na počátku 20. století. Autorka dochází k závěru, že za nízkou mírou antisemitismu v období první Československé republiky stála jednak sekularizace, ale i fakt, že národní ambice Čechů byly založením československého státu plně uspokojeny.

II. kapitola je věnována židovské menšině v nově vytvořeném státě (**Židé jako národnostní menšina Československa**). Československo jako jediný stát v tehdejší Evropě umožňoval svým občanům uvést při sčítání lidu židovskou národnost, aniž by to bylo podmíněno znalostí hebrejštiny nebo jidiš či členstvím v židovské náboženské obci. V obou prvorepublikových cenzech se tak k židovské národnosti mohl přihlásit kdokoli, záleželo na jeho subjektivním přesvědčení. Autorka se zamýšlí nad důvody, které vedly nový stát k tomuto postoji, a to v kontextu tehdejších vnitrostátních a mezinárodních událostí. Při sčítání lidu 1921 i 1930 bylo židovství pojímáno nikoliv jako náboženská, ale jako národnostní příslušnost, i přestože mateřským jazykem osoby byla čeština či němčina anebo jiný jazyk. V této kapitole jsou přiblíženy spory, ke kterým došlo právě v souvislosti s určováním národnosti při obou prvorepublikových cenzech. Hlavní problém souvisel se samotným vymezením pojmu národnost. Definice tohoto pojmu nebyla obsažena ani v saint-germainské smlouvě o menšinách ani v Ústavě 1920. Nakonec bylo, kromě právě židovské národnosti, upřednostněno určování národnosti na základě objektivního znaku, kterým byl mateřský jazyk. Toto pojetí zastávali především statistici, jejich odpůrci požadovali subjektivní určení národnosti. V závěru kapitoly se autorka zamýšlí nad vypovídací hodnotou výsledků prvorepublikových cenzů týkajících se židovské národnosti.

III. kapitola – **Němečtí Židé** – uvádí příčiny přijetí německé kultury a německého jazyka Židy žijícími v Čechách v 19. století. Dále důvody, které přispěly k tomu, že nedošlo v českých zemích k rozštěpení židovské komunity na ortodoxní a reformní, jako tomu bylo ve většině sousedních zemí. V této kapitole je sledována vzrůstající kulturní integrace Židů v Čechách do české kultury probíhající postupně od konce 19. století a hlavně za první republiky. Je poukázáno na vliv migrace židovské populace na další integraci. Až teprve v roce 1848 byl zrušen zákaz stěhování Židů, a tím začaly přesuny židovské populace v českých zemích především z venkovských oblastí do průmyslových center, která byla spíše osídlena německým obyvatelstvem. Autorka zmiňuje důvody, které vedly Židy z vyšších sociálních vrstev k přiklonění se k německému jazyku (naopak u nižších a středních sociálních vrstev židovského obyvatelstva byl zřejmý příklon k českému jazyku). Německá židovská komunita je charakterizována prostřednictvím elitní organizace B'nai B'rith. Jednalo se o elitní řád, jehož první lóže byla založena roku 1843 v USA německými židovskými přistěhovalci. Cílem zakladatelů bylo poskytování pomoci německým Židům v jejich integraci do americké společnosti. Později se stejným cílem byly založeny lóže i v Evropě, především v německy mluvících oblastech.

IV. kapitola – **Čechožidé** – mapuje činnost českožidovského hnutí v meziválečném Československu. Hlavním záměrem tohoto hnutí byla asimilace židovské populace. Mezi prvními Čechožidy převládali Židé z českého venkova, kteří se většinou po příchodu do Prahy na vysokoškolská studia setkávali jen s německými spolky židovských studentů a svoji spolkovou činnost jim tak začali vytvářet protiváhu. I když Čechožidé na rozdíl od sionistů či německých Židů vznik nového státu uvítali, došlo po roce 1918 k výraznému oslabení tohoto hnutí. Autorka se blíže věnuje hlavním příčinám, které k tomuto vývoji vedly. Zabývá se také českožidovským pojetím antisemitismu v Čechách a překážkami českožidovské asimilace po vzniku ČSR. Přibližuje jednotlivé českožidovské spolky a stěžejní náplň jejich

¹⁾ Čapková, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005, 360 s.

činnosti. V této kapitole jsou zmíněny obtíže při rozšiřování česko-židovských aktivit na Moravě a na Slovensku a proměna českožidovského hnutí v souvislosti s nástupem fašismu v sousedním Německu. Oficiální reakce Čechožidů na stěhování německo-židovské emigrace dokládá hájení pouze svých úzkých existenčních zájmů.

Protipólem českožidovského hnutí byl sionismus a právě **sionistům** je věnována poslední a nejrozsáhlejší V. kapitola knihy. Hlavní snahou sionistů, kteří chápali židovství jako národnost, bylo vytvoření židovského státu. Autorka rámcově vymezuje specifika sionistů v českých zemích oproti sousedním evropským státům. Zmiňuje sionistické spolky působící na tehdejších území republiky i rozdíly mezi nimi. Sleduje vývoj sionistického hnutí za první světové války a po vzniku ČSR v kontextu vnitrostátního i mezinárodního dění. Vysvětluje důvody většího rozšíření sionismu na Moravě oproti Čechách a přibližuje základní směry sionismu, které se v českých zemích v meziválečném období objevily a rozvíjely. Uvádí rozdíly mezi sionismem v českých zemích a v ostatních částech republiky. Po nástupu Hitlera k moci zmiňuje pomoc, kterou především sionistická hnutí poskytovala židovským uprchlíkům z Německa, ke kterým se později po anšlusu Rakouska a zabránění českého pohraničí připojili další židovští uprchlíci.

Autorce se podařilo čtivou formou ukázat problematiku národní identity Židů, pojmáanou odlišně českožidovským hnutím a sionismem, sledovanou v širších kulturních, politických a společenských souvislostech. Text knihy je doplněn tabulkami, grafy a řadou fotografií významných osobností kulturního a společenského dění a ze spolkového života.

Petra Brabcová

ÚVOD DO ŠTÚDIA DEMOGRAFIE¹⁾

V zahraničí sa považuje znalosť populačnej vedy a s ňou súvisiacich vedných odborov medzi predpoklady odbornej kvalifikácie pracovníkov v sociálnej oblasti i inde, uvádza autor v úvode a treba s ním súhlasiť. Dlhoročný pracovník rezortu štátnej štatistiky, teraz hosťujúci docent na *Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre* napísal učebný text predovšetkým pre svojich študentov. Pri zostavovaní publikácie však mal na mysli aj širší okruh čitateľov, najmä z oblasti sociálnej práce, sociálnej politiky a iných sociálnych vied, ako aj praxe, ktorí sa danou problematikou doteraz podrobnejšie nezaoberali.

V I. kapitole **Obyvateľstvo ako predmet záujmu** uvádza základné pojmy, hlavné problémy a okruhy demografie.

Historický vývoj demografie (2. kapitola) má relatívne veľký rozsah (27 s.) a prezrádza jeden z výrazných záujmov autora, historickú demografiu. Venuje pozornosť evidencii obyvateľstva od najstarších civilizácií cez významné 17. a 18. storočie, po nedávnu súčasnosť i významným osobnostiam svetovej a domácej demografie.

Demografické skúmanie (3. kapitola, 32 s.) obsahuje základné pojmy z demografickej štatistiky i aplikovanej štatistiky, vrátane triedenia, vyjadrovacích prostriedkov štatistiky (tabuľky, grafy), časových radov, výberových skúmaní a času v demografii.

Zdroje údajov (4. kapitola, 21 s.) zachytáva štátnu a rezortnú štatistiku, ako aj činnosť ostatných inštitúcií v oficiálnom informačnom systéme, výkazy, ostatné zdroje údajov.

Generácie, pokolenia, životný cyklus – 5. kapitola, 10 s. – uvádza pojmy užívané v tomto okruhu demografie.

Stav a štruktúra obyvateľstva – 6. kapitola, 41 s., kde okrem obvyklého obsahu nájdeme aj údaje zisťované pri sčítaniach ľudu 1970 a 2001, štruktúru podľa druhu pobytu, sociálnych a ekonomických znakov, priestorovú štruktúru.

Vybraté podmienky reprodukcie obyvateľstva – 7. kapitola, 14 s. – sa zaoberá domácnosťami, bývaním, domami a bytmi – i kategorizáciou a kvalitou bývania, tak ako ich poznáme z cenzov.

Populačné procesy (8. kapitola, 50 s.) obsahujú to, čo sa v minulosti nesprávne označovalo ako demografická dynamika, teda prirodzený a mechanický pohyb obyvateľstva, ako aj „*sociálnoprávny pohyb*“. Do posledne menovaného okruhu zaradil autor sobášnosť, rozvodovosť, nadobúdanie kvalifikácie. Tiež justičnú a kriminálnu štatistiku, ktorá býva obvykle zaradená do sociálnej štatistiky.

¹⁾ Brezák, Jozef. *Úvod do štúdia demografie (najmä pre sociálnu prácu a sociálnu politiku)*. Bratislava: Vydavateľstvo Lúč v spolupráci s Fakultou sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2005, 1. vydanie, 280 s. (ISBN 80-7114-496-7.)

Autor uvádza nový, doteraz nepoužívaný termín „*menlivost*“ miesto používaného „*pohyb*“. Presnejšie, kvôli zrozumiteľnosti uvádza oba súčasne, pričom starší termín je v zátvorke. V slovenčine sa užíva pohyb, dokonca i „*mena*“ (zrejme z češtiny). Prekladový slovník uvádza ako preklad štatistického termínu „*měna*“ slovenský výraz „*pohyb obyvateľstva*“. Čas ukáže, ako sa zachová prax. Na konci kapitoly je pilotný príklad s východiskovými údajmi a 25 úlohami, na ktorých si možno overiť schopnosť samostatného výpočtu mier. Na konci každej kapitoly sú tiež **Kontrolné otázky a úlohy**, ktoré sú zamerané na zopakovanie učiva.

Názov 9. kapitoly je **Prístupy k demografickému modelovaniu a projekciám** (14 s.), kde autor zaradil demografické starnutie, stacionárnu a stabilnú populáciu, úmrtnostné tabuľky a stručne všeobecné poznámky k projekciám.

Posledná 10. kapitola **Hľadanie súvislostí a potreba populačnej politiky** stručne charakterizuje prvú a druhú demografickú revolúciu a pokúša sa o klasifikáciu obsahu populačnej politiky.

Z uvedeného vyplýva, že usporiadanie obsahu textu je netradičné. Do istej miery to zrejme vyplýva z návaznosti na ďalšie učebné predmety.

Už v úvode autor upozorňuje, že zámerne použije výklad, ktorý nebude vyžadovať matematickú resp. matematicko-štatistickú prípravu u čitateľa a nebude uvádzať vzorce. Je to rozhodne neobvyklý prístup k tvorbe učebných textov, ale nepoznáme zameranie učebných odborov, pre ktoré je text určený. Nie je ťažké si predstaviť, do akej hĺbky si možno osvojiť zmysel niektorých mier (štandardizované miery, miery reprodukcie a pod.), bez znalosti postupu ich výpočtu. Jestvuje však demografická literatúra, z ktorej sa dá naštudovať príslušný okruh a autor na ňu upozorňuje.

Autor sa zameriava „*predovšetkým na otázky, pojmy a elementárne súvislosti*“ tak, aby čitateľovi uľahčil prácu s bežne dostupnými demografickými informáciami. Z rovnakého dôvodu zrejme uvádza číselné údaje o demografickom vývoji v tabuľkách a grafoch a súčasne umožňuje vytvoriť si obraz o demografickej realite Slovenska.

Zameranie textu na sociálnu prácu si vyžiadalo do istej miery interdisciplinárny prístup. To sa odrazilo v neobvyklom uhle pohľadu na niektoré problémy a okruhy, ich odlišné poňatie či usporiadanie. S novými pohľadmi nemusíme vždy súhlasiť a napriek tomu môžu obohatiť naše poznanie. Môžu pomôcť vymaniť sa z prípadného stereotypu v prístupoch k určitej problematike a tým rozšíriť naše poznanie.

Vždy možno nájsť pripomienky a námety do diskusie po stránke obsahovej či metodickej. Publikácia nebola určená znalcom demografie, ale naopak tým, ktorí s demografiou začínajú. Možno práve u začiatčníkov svojím obsahom vzbudí u nich záujem o hlbšie štúdium demografie.

Zuzana Finková

POHNUTÁ HISTORIE ÚMRTNOSTI NA UKRAJINĚ VE 20. STOLETÍ

Evropa zaznamenala ve své historii řadu nečekaných zvrátů v trendech úmrtnostních ukazatelů. Nejnověji se od sedmdesátých let 20. století začala překvapivě snižovat intenzita úmrtnosti na nemoci oběhového systému, které byly dříve pokládány za neodvratitelné. Tato změna, kterou tehdy nikdo nepredikoval, byla později nazvána kardiovaskulární revolucí. Stejně nečekaným jevem byla sanitární krize zemí bývalého Východního bloku, která začala ve stejné době a v řadě zemí přetrvává dodnes. Zatímco faktory kardiovaskulární revoluce byly studovány a popsány v mnoha publikacích, mechanismy sanitární krize a její determinanty jsou méně známé. V publikaci **Mortalité et causes de décès en Ukraine au XXe siècle** se autoři, přední odborníci v oblasti studia úmrtnosti, zaměřili na vývojové a strukturální změny úmrtnosti obyvatelstva Ukrajiny dvacátého století na pozadí dobových kontextů¹⁾. Publikace v rozsahu 396 stran je tématicky rozdělena do třech částí: v první jsou prezentovány dlouhodobé trendy střední délky života při narození se specifickým zaměřením na mortalitní krize; druhá část je věnována studiu vývojových profilů úmrtnosti podle pohlaví a věku včetně komparací s Ruskem, třetí, stěžejní, obsahuje podrobnou analýzu úmrtnosti podle pohlaví, věku a příčin včetně všech klasifikací a převodů. Je v ní analyzován průběh sanitární krize na Ukrajině v letech 1965–2000. Nutno však říci, že celé studované 20. století bylo poměrně dramatické a poznamenané existencí hladomorů, nucených migrací, obrovskými humanitárními ztrátami během druhé světové války i dlouhodobou sanitární krizí. Ukrajina je země, která měla v předvečer druhé světové války střední délku života při narození přibližně stejnou jako Japonsko (kolem 50 let), delší než Rusko (43 let), avšak o devět let kratší než Francie (59 let).

¹⁾ Meslé, France et Vallin, Jacques avec des contributions de Vladimir Shkolnikov, Serhii Pyrozhkov et Serguei Adamets. *Mortalité et causes de décès en Ukraine au XXe siècle*. Paris: Institut national d'études démographiques, 2003, 396 s.

Úmrtnostní poměry na Ukrajině se nejvíce přiblížily francouzským v roce 1964, kdy hodnota naděje dožití na Ukrajině dosáhla svého historického maxima a činila u mužů 68,1 let a u žen 74,8 let (odpovídající hodnoty byly ve Francii: 67,7 a 74,7 let). Dnešní vysoká úroveň úmrtnosti na Ukrajině souvisí s nadúmrtností na civilizační choroby (především nemoci oběhového systému). Jejich vysoká incidence je do značné míry determinována nadměrnou spotřebou alkoholu a častým kouřením. Ukrajina měla vždy nižší úroveň úmrtnosti než Rusko, nicméně vývojové trendy úmrtnostních ukazatelů byly podobné ruským a značně se odlišovaly od západoevropských. V čtenářsky napínavých prvních kapitolách je popsán vývoj naděje dožití na Ukrajině v porovnání s Francií a Ruskem již od konce 19. století (první úmrtnostní tabulky se datují z let 1896–1897). Hodnoty vybraných funkcí úmrtnostních tabulek jsou uvedeny v příloze za každý kalendářní rok v období 1927–2000. Ukrajina je zemí, která podobně jako Rusko zažila ještě ve 20. století tíživé mortalitní krize: hladomor v roce 1933, obrovské ztráty obyvatelstva (zejména mužského) během druhé světové války a další hladomor v roce 1947. Krize třicátých let vrcholící na Ukrajině hladomorem v roce 1933 se drasticky promítla do hodnoty střední délky života při narození, která se v tomto roce propadla k neuvěřitelným 7,3 roků u mužů a 10,9 roků u žen (Rusko ve stejné době: 15,2 a 19,5 let). Za druhé světové války, v nejtěžších letech 1941 a 1942, byla naděje dožití u mužů pouhých 14 let. V důsledku dalšího hladomoru v roce 1947 se hodnota střední délky života při narození propadla oproti předchozímu roku o 10 let (na 40,3 u mužů a 50,2 u žen). Nepříznivé úmrtnostní poměry ovlivňovaly početní vývoj obyvatelstva Ukrajiny. Autoři se proto pokusili vyčíslit demografické ztráty; rozlišovali přímé ztráty způsobené zhoršenými úmrtnostními poměry a nepřímé související s deficitem narozených. Ukrajina takto „ztratila“ v meziválečném období 4,6 miliónu obyvatel oproti skutečnému stavu zjištěnému při sčítání 1939 (30,9 miliónu) v tehdejších hranicích. Ještě větší ztráty 12,6 miliónu obyvatel (v přepočtu na dnešní území) utrpěla Ukrajina mezi roky 1939 a 1949 v důsledku nadúmrtnosti, nucených migrací a deficitu narozených. Vedle studia „klasických“ faktorů úmrtnosti (pohlaví, věk, příčina) je i zajímavá stať věnovaná diferenční úmrtnosti z hlediska národnostního. I národy etnicky blízké jakými jsou Ukrajinci a Rusové nežili v průměru stejně dlouho na stejném území. Rusové na Ukrajině měli delší naději dožití než v Rusku, ale kratší než Ukrajinci na Ukrajině, zatímco Ukrajinci žijící v Rusku ji měli dokonce delší než Ukrajinci na Ukrajině. Pokud hodnotíme publikaci z hlediska její koncepce, je jejím nesporným kladem, že byla v prvním kroku provedená pečlivá analýza a rekonstrukce vstupních dat zahrnující opravy ukazatelů kojenecké úmrtnosti, měr úmrtnosti seniorů i zpřesněné odhady narozených a zemřelých. Teprve profesionální evaluace pramenů se stala východiskem pro výpočet časové řady úmrtnostních tabulek (1927–2000) vypočítaných jednotnou metodikou. Stejně důkladným způsobem byla připravena data o příčinách úmrtí. Kódování příčin smrti na Ukrajině vycházelo ze sovětské klasifikace nemocí. V letech 1974–1987 se nesměly údaje o příčinách úmrtí publikovat. Některé příčiny byly tajné (např. vražda, sebevražda, cholera) a byly přiřazovány do neurčených příčin a dnes jsou tyto odtajněné údaje dostupné pouze za některé roky. Autoři tak stáli před řadou nelehkých úkolů. S důkladností a pečlivostí jim vlastní využili řady pramenů, vyhodnotili jejich kvalitu a konzistenci a vypracovali, když to bylo nutné, vlastní odhady. Vytvořili převodní tabulky nejen mezi sovětskými revizemi, ale také převod na 9. revizi. Publikace je tak nejen profesionální analýzou dlouhodobých trendů úmrtnosti na Ukrajině, ale díky přiloženému CD s daty, cenným dokumentačním materiálem. CD médium je prezentované ve francouzsko-anglické verzi a obsahuje tabulky časových řad demografických událostí, obyvatelstva i ukazatelů ve formátu xls. Publikace *Mortalité et causes de décès en Ukraine au XXe siècle* je vědecky původním, komplexním a užitečným dílem, ze kterého bude čerpat nejen demografická vědecká obec, ale řada dalších čtenářů.

Jitka Rychtaříková

Z České demografické společnosti

Ve středu 19. dubna se konal 394. diskusní večer. Přednášející *Radka Bicanová* (katedra světové ekonomiky FMV VŠE), *Eva Kačerová* (katedra demografie FIS VŠE) a *Zuzana Fígllová* (katedra ekonometrie FIS VŠE) hovořily o **mezinárodní migraci mezi vybranými novými členskými zeměmi Evropské unie (ČR, SR, Polsko, Maďarsko)**.

Z posouzení vzájemných toků migrace mezi vybranými zeměmi vyplynulo, že ačkoliv země spolu sousedí a jsou částečně ekonomicky propojeny, rozsah vzájemné migrace nepředstavuje dominantní migrační toky ve sledovaných zemích, kromě vztahů SR→ČR a ČR→SR, event. Polsko→ČR. Ve vybraných zemích sice platí, že migranti jsou především občané sousedních nebo blízkých zemí a že geografická blízkost, etnické menšiny v sousedních zemích, jazyková příbuznost a popřípadě společná minulost, hrají významnou úlohu pro vysvětlení migračních pohybů ve střední a východní Evropě, ale často jsou to „jiní sousedé“ než vybrané země. V ČR tvoří největší skupiny cizinců občané Slovenska, Ukrajiny, Vietnamu a Polska, v případě Maďarska jsou to občané Rumunska, Ukrajiny a Srbska a Černé Hory. V Polsku jsou nejvýznamnější skupinou cizinců podle státní příslušnosti občané Ukrajiny, Ruska, Německa a Běloruska. Na Slovensku, ve kterém žije nejmenší absolutní počet cizinců ze sledovaných zemí, je nejvíce cizinců občanů ČR, Ukrajiny a Polska.

Z hlediska celostátního, tedy kromě zmiňovaných důležitých toků, nehraje propojení vybraných zemí významnou roli. Závěry by pravděpodobně byly odlišné, pokud by byly k dispozici regionální data. Je možné se domnívat, že přeshraniční toky mají větší váhu a větší vliv na zaměstnanost v příhraničních regionech (Maďarsko – Slovensko, Slovensko – Polsko, ČR – Polsko). Bohužel se nepodařilo získat regionální data na úrovni krajů či okresů. Tyto informace bylo možné zhodnotit pouze v případě ČR.

Zmiňované toky migrace se referující pokusily vysvětlit pomocí ekonomických proměnných a testovaly závěry neoklasické ekonomické teorie – totiž, zda rozdíly v ekonomické úrovni (a tedy i rozdíly ve mzdách) a rozdíly v nezaměstnanosti jsou vysvětlujícím faktorem mezinárodní migrace. Pravděpodobně vzhledem k malému množství dat se nepotvrdilo, že by tyto proměnné byly důležitým faktorem přílivu migrace do vybraných zemí. V případě testování modelu push-pull na bilaterál-

ních tocích (ČR–SR) se v důsledku krátké časové řady dat jevil model jako nevýznamný.

Součástí diskusního večera bylo stručné zhodnocení vlivu vstupu těchto zemí do EU na mezinárodní migraci ve vybraných zemích. Doba od vstupu je zatím příliš krátká, aby bylo možné posoudit změny rozsahu vzájemné migrace. Vstup do EU znamenal volný pohyb pro občany vybraných zemí v nových členských státech navzájem, a tak mají snazší přístup na trhy práce, neboť odpadá povinnost žádat o pracovní povolení. Doufejme, že se nadále povedou alespoň registrace, aby bylo možné provést statistické vyhodnocení. Sledování rozsahu migrace bude pravděpodobně obtížnější.

Olomoucká pobočka České demografické společnosti uspořádala 5. dubna 2006 pátý diskusní večer na téma **Rozvody – není jich již mnoho? (Příčiny a důsledky vysoké rozvodovosti v České republice)**. Večer byl koncipován, obdobně jako předchozí akce, jako vystoupení několika referujících z různých oborů s následnými dotazy a diskusními vstupy.

Vladimír Poláček (Český statistický úřad) v úvodu do problematiky popsal vývoj počtu rozvodů v období 1919–2005. Upozornil na základní právní změny v rozvodech, které měly výraznější vliv na vývoj jejich počtu. Bylo to v roce 1918 – zrušení zákazu rozvodů pro příslušníky římskokatolické církve. Manželství bylo možno ukončit soudně, a to: „rozvodem od stolu a lože“ – mohlo být opět obnoveno, rozvedení nemohli uzavřít nový sňatek a „rozlukou“ s možností vstoupit do nového manželství. Dnešnímu pojmu rozvod odpovídají rozluky. Zákon č. 265/1949 – rozvod jediná forma právního zániku manželství. Zákon č. 91/1998 změnil rozvodovou legislativu a je patrný výrazný dopad do údajů roku 1999. Počet rozvodů vzrostl asi z 5 tis. ročně po vzniku republiky na současných více jak 30 tis. (dosavadní maximum 33 113 v roce 1996). Rozvodem končí stále větší část rozvodových řízení – v první polovině 90. let okolo 80 %, nyní téměř 90 %. Mění se struktura rozvodů podle délky trvání manželství – vzrůstá podíl delších manželství. Úhrnná rozvodovost je nejnižší v kraji Vysočina (37 % za rok 2004), největší v Ústeckém kraji (59 %).

Jiří Staněk – advokát informoval přítomné o zákoně o rodině, který upravuje podmínky, za nichž je manželství rozvedeno. Existují dva způsoby rozvodu – sporný (neschopnost dohody, soud provádí dokazování za účasti svědků), nesporný (dohodou

– za podmínky trvání manželství 1 rok, půl roku manželé nežijí ve společné domácnosti, musí být dohoda o vypořádání majetkových, vyživovacích a bytových poměrů, poté soud rozvede manžele bez zjišťování příčiny rozvratu manželství). Nespornému způsobu rozvodu v rodině s nezletilými dětmi předchází opatrovnícké řízení (úprava práv a povinností k nezletilým dětem).

Petr Hroch (poradna pro rodinu Olomouc) sdělil, že poradny dnes již neplní funkci přesvědčování a usmířování. Informoval o názorech a pohledu mladých lidí na manželství, o jejich mnohdy nereálných očekáváních od manželství a pak následných problémech vedoucích až k rozvodu. Z jeho zkušeností vyplývá, že nejméně stabilní manželství jsou ta, která jsou uzavírána jen „z velké lásky“, a z toho plynou i velká očekávání, že manželství je jen to dobré. Ne-očekávají problémy, při prvních konfliktech se manželé odcizují a prvním řešením krize je pro ně hned rozvod, nezvažují ostatní alternativy. Dále hovořil o tom, co lidé od rozvodu očekávají (preference individuality člověka, manželství je vnímáno jako oběť, dále budou moci lépe budovat kariéru), o pocitech, že nemůže fungovat dobrý vztah a zároveň se rozvíjet individualita člověka. Neuvědomují si, že právo na vlastní zájmy nemusí narušovat vztah.

František Polášek – teolog a předseda církevního soudu (Cyrilometodějská teologická fakulta UP Olomouc) vysvětlil pohled církve na rozvod. Uvedl, že církev pojem rozvod nezná, církevní sňatek je nerozlučný, byl uzavřený i pro dobro dětí. Pokud po půl roce mezi manželi nedojde k usmíření, je odloučení od stolu a lože (církevní pojem pro rozvod). Právo na odloučení je i v případě nevěry.

Manželé dávají žádost o prohlášení neplatnosti manželství, církev posuzuje, proč se manželství rozpadlo (nerozlučnost, věrnost, dobro dětí, manželů), hlavní příčina rozvodů – neschopnost vytvořit harmonické soužití. Církevní odloučení trvá nejméně 2 roky, začíná až po civilním rozvodu.

Kryštof Zeman – demograf (Český statistický úřad) objasnil závislost rozvodového chování českých žen na dalších socioekonomických faktorech pomocí analýzy dat Šetření rodiny a reprodukce z roku 1997. Bylo zjištěno, že vyšší riziko rozvodů přetrvává u žen se základním vzděláním, z Prahy, jedináček a bezdětných žen. Naopak příznivý vliv na stabilitu manželství mají děti (především v nízkém věku) a náboženské založení. Mezigenerační přenos rozvodového chování je patrný z vyšší pravděpodobnosti rozpadu manželství těch žen, které zažily v dětství rozpad svazku svých rodičů. Nejdůležitějším časovým faktorem je věk při sňatku – sňatky uzavřené v nižším věku jsou výrazně méně stabilní než sňatky zralejší. Přednášející se dále soustředil na fenomén předmanželské kohabitanace: V jednoduchém statistickém modelu sice transformovaná manželství vykazují o přibližně 60 % vyšší pravděpodobnost rozpadu než přímé sňatky, sofistikovanější statistické metody však ukazují, že jedinci, jež před svatbou žijí spolu, se a priori liší od těch, kteří se berou přímo. Předmanželská kohabitanace tak tedy rozvodovost těchto párů spíše snižuje – pokud by předmanželské soužití neproběhlo, manželství by se rozváděla ještě s větší intenzitou, zatímco takto se vzájemně nevyhovující partneri rozejdou ještě před svatbou.

EK, KZ

Generations and Gender Programme (GGP) – Survey Instruments

Na jaře letošního roku publikovala *Evropská hospodářská komise (EHK) OSN* ve spolupráci s *Populačním fondem OSN* metodický materiál vztahující se k **Generations and Gender Programme**. Tento projekt je realizován v České republice pod názvem **Ženy a muži v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy**. Publikace EHK OSN má sloužit jako metodický materiál pro národní projekty. Je rozdělena do čtyř hlavních částí. První je věnována metodice tvorby výběrového souboru, druhá se týká práce s dotazníkem, třetí vlastního dotazníku šetření a konečně čtvrtá část obsahuje dokumentaci a definice vztahující se k zápisu (kódování) v dotazníku.

Program GGP byl iniciován a je koordinován *Ekonomickou komisí Spojených národů pro Evropu (UNECE)*. Jeho cílem je hlouběji poznat faktory, včetně populačních politik, které determinují partnerské a rodinné vztahy a rozhodování. Navr-

hované šetření je mezinárodní (Evropa, Severní Amerika), komparativní a interdisciplinární. Jeho cílem je studium dynamiky vývoje rodiny a rodinných vztahů od jejího založení až po její zánik. Zahrnuje tedy období několika životních cyklů: založení rodiny, rození dětí, střední věk, až po sledování životních situací seniorů. Středem zájmu je studium vztahů děti-rodice a partner-partnerka. Tyto vztahy jsou studovány pro muže a ženy ve všech věkových kategoriích (18–79 let). Jedním z hlavních cílů šetření je studium faktorů determinujících počátek a konec vztahů děti-rodice (vlastních i nevlastních, resp. partnerských). Uvažují se přitom oba typy partnerských vztahů, legální sňatek i kohabitanace, jejich vznik a zánik, včetně jejich pevnosti a osobní satisfakce. Hlavním těžištěm programu je šetření interakcí pohlaví (genderu) a interakcí mezi rozdílnými generacemi a dopad těchto interakcí na relaci děti-rodice a partner-partnerka.

Od tohoto cíle se odvozuje název programu, resp. šetření, Generace a Gender. Šetření je provedeno v mezo- a makro-kontextu respondentů. Mezo-kontextem se rozumí domácnost, rodina a podpůrné sociální sítě, jako makro-kontext lze označit obec, sdílenou komunitu a společnost. Program ve své podstatě znamená realizaci tří výběrových šetření na panelovém souboru v rozmezí přibližně devíti let.

Všechny čtyři části **Generations and Gender Programme – Survey Instruments** jsou strukturovány. První část začíná popisem designu výběrového souboru tak, aby bylo zajištěno vytvoření panelu: provedení dalších vln šetření na stejném výběrovém souboru populace. Výběrových postupů může být pochopitelně více, klíčem je vždy zajištění reprezentativity – tomu odpovídá část věnovaná stanovení velikosti výběrového souboru a s tím spojených otázek. V druhé části je popisován způsob dotazování (šetření by se měla organizovat stylem face-to-face) s důrazem na všechny členy v dotazované domácnosti (jak vyplývá z předchozího nejen děti) a historii osob. Nezbytnou součástí jsou instrukce pro tazatele, jak se chovat v konkrétních situacích. Třetí část publikace je věnována dotazníku. Je vcelku logické, že pro úspěšné zajištění mezinárodní srovnatelnosti výsledků, musí být zajištěna srovnatelnost vstupů – přes národní odlišnosti. Krátká závěrečná, čtvrtá část je pak věnována zpřesnění definiční a dokumentační části projektu (působí jako přílepek).

V České republice se projekt, tj. šetření první vlny, realizuje pod názvem **Ženy a muži v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy**. Tento projekt byl přijat Grantovou agenturou MPSV, která zajišťuje jeho financování. Za projekt odpovídá tzv. konsorcium GGS, které tvoří *Přírodovědecká fakulta UK* (vedoucím projektu je *Jitka Rychtaříková*), *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí a Český statistický úřad*.

Závěrem několik základních informací o první vlně projektu **Ženy a muži v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy v České republice**, kterou v roce 2005 provedla agentura SC&C. Výběr, který zajistil ČSÚ, byl stratifikovaný podle NUTS 2, velikostní skupiny obce místa trvalého bydliště, pohlaví, věku a vzdělání. Stratifikace byla vytvořena na základě zpracované demografické analýzy (tj. charakteristiky rozložení populace). Výběr byl čtyřstupeňový: obce, sčítací obvod (tj. adresa), výběr domu (tj. číslo popisné), byt a osoba v domácnosti. ČSÚ poskytl podklady pro první tři stupně (tj. obce a adresa), výběr domácnosti a příslušné osoby pak samostatně zajišťovali tazatelé. Projekt se týká osob ve věku 18–79 let, které mají občanství ČR. Vlastní šetření – první vlna projektu, se uskutečnilo od února do listopadu 2005 a bylo při něm získáno 10 006 vyplněných dotazníků. Na šetření pracovalo 397 tazatelů sítě agentury SC&C. Důležité je, že 80 % respondentů souhlasilo se svou účastí na dalších vlnách – druhá a třetí vlna by se měly opakovat po třech letech.

Výsledky první vlny šetření v domácnostech byly následující: interview bylo úspěšné ve 42 % případech. Ve 36 % se tazatelé setkali s odmítnutím, ve 4 % se jednalo o prázdný byt, v 7 % se nepodařilo zastihnout potřebnou osobu (ani napotřetí) doma, v 6 % se jednalo o chybu výběru, zbývající případy se týkaly přeplnění příslušné kvóty. Poměr interview vs. odmítnutí činí 54:46. Průměrná délka dotazování byla 77 minut a nebyla zjištěna žádná korelace mezi délkou šetření a věkem nebo pohlavím či velikostní skupinou obce místa trvalého bydliště. Jediná závislost byla prokázána mezi zkušeností tazatele (měřeno počtem vyplněných dotazníků) a délkou šetření. O výsledcích šetření (projekt bude trvat přibližně deset let) budou čtenáři Demografie průběžně informováni formou analýz. Podrobné informace o projektu jsou k dispozici na adrese: <http://www.unece.org/pau/ggp/>

Jaroslav Kraus

Postoje k migraci v evropských zemích

Dne 2. března 2006 na půdě *Sociologického ústavu AV ČR* proběhl seminář *Jany Chaloupkové* nazvaný **Postoje k migraci v evropských zemích**. Seminář byl založen na prezentování dat z Evropského sociálního výzkumu (mezinárodní kvantitativně orientovaný výzkumný program zaměřený na zkoumání politicky významných postojů a hodnot v evropském prostředí), a to konkrétně dat pocházejících z modulu postojů k migraci. Výzkum, na jehož základě bylo možno získat v konečném výsledku údaje z 20 zemí, se zaměřil zejména na dvě oblasti migrace: 1. ochotu osob jednotlivých zemí přijímat migranty a 2. vnímání dopadů migrace.

Mezi země, které vykazovaly nejvyšší ochotu přijímat migranty, patřilo zejména Švédsko, dále pak Švýcarsko, Irsko a Itálie – na opačném pólu charakterizovaném formulací dovolit přistěhování malému počtu cizinců, příp. nikomu – se nacházely Řecko a Maďarsko. Obecně, ochota přijímat migranty z chudších či bohatších, evropských nebo mimoevropských zemí či migranty stejné, případně odlišné rasy spolu vzájemně vysoce korelovala. Švédsko, Švýcarsko, Norsko a Nizozemsko vyslovily o něco vyšší ochotu přijímat migranty z chudších než z bohatších zemí; naopak Řecko, Maďarsko, Dánsko, ale i ČR dávaly přednost spíše migrantům pocházejícím ze zemí bohatších.

Výzkum rovněž potvrdil vzájemnou propojenost vnímání ekonomických a kulturních dopadů migrace (migrace jako celek byla vnímána pozitivně či negativně). Mezi země, které migraci vnímaly nejvíce pozitivně, patřily opět Švédsko a Švýcarsko, ale rovněž země, které vyjadřovaly menší ochotu přijímat migranty, totiž Finsko a Lucembursko. Ze zemí, které zdůraznily negativní dopady migrace, lze jmenovat opět Řecko a Maďarsko a rovněž i ČR.

Diskuse v závěru semináře potvrdila, že výsled-

ky výzkumu je nutno interpretovat v souvislosti s migračními politikami příslušných zemí, obecným názorovým klimatem či např. počtem nelegálních migrantů a samotnou strukturou migrantů v příslušné zemi pobývajících.

Podrobnější informace o výzkumu viz *Chaloupková, J. – Šalamounová, P. Postoje k imigrantům a dopadům migrace v evropských zemích*. Sociologický časopis, 2006, 42, 1, s. 57–80.

jas

Demografické výzkumy v zemích třetího světa

International Family Planning Perspectives přinesly v č. 3/2003 přehled o výsledcích některých demografických výzkumů v rozvojových zemích.

Šetření **Ženské organizace a reprodukční chování** se zaměřilo na význam ženských organizací pro zvyšování uvědomělého rodičovství v Mali. Podle předpokladů mají tyto organizace kladný vliv na pohyb v přístupu žen a rodin k plánovanému rodičovství. Zaznamenané jsou změny u jednotlivých generací žen.

Zpracování výsledků terénního výzkumu o reprodukčním chování žen v Nepálu jako **Šetření o demografii a zdravotním stavu v Nepálu** v roce 1996 potvrdilo rozdíly ve zdravotním stavu a úmrtnosti mužů a žen a zkoumalo vliv maskulinity narozených dětí na plánování velikosti rodiny. Splní-li se rodinně plán mítí syna, má to vliv na další její reprodukci; další děti se nerodí. Pak se zmenšuje i velikost rodin v zemi.

Šetření **Vztah mezi kvalitou péče o ženské zdraví a antikoncepční praxí** provedené na Filipínách potvrzuje mimořádný význam kvality a informovanosti žen o antikoncepci na realizovanou plodnost. Čím dříve jsou ženy seznamovány s reprodukční problematikou, tím jsou výsledky příznivější.

Výzkum reprodukčního chování provedený u 880 vysokoškolských studentek **Nigerijské univerzity** zjistil, že 43 % z nich bylo sexuálně aktivních, 39 % používalo některou z antikoncepčních metod a 34 % už mělo v anamnéze potrat. 58 % znalo „nouzovou kontracepci“, ale jen 18 % z nich vědělo, dokdy musí být aplikována po nechráněném koitu.

Koncem 90. let začala **bangladéská vláda** s transformací kontracepční politiky z dosavadní praxe prováděné v domácnostech vybranými pracov-

níky ve prospěch převodu těchto služeb na veřejné kliniky. Přes určitý úspěch této inovace bylo rozhodnuto vrátit se k praxi podomáckého vzdělávání žen. Důvodem k tomu byla snížená možnost přístupu k informacím i zvýšení nákladů zejména pro chudé rodiny.

Opakovaný výzkum v **subsaharské Africe** v posledním desetiletí minulého století ukázal, že sice císařský řez jako forma ukončení těhotenství je méně častým jeho ukončením, že však v průměru znamená 5 % ukončených gravidit. Bylo konstatováno, že program **Bezpečného mateřství** nemá ve veřejnosti těchto zemí žádoucí ohlas.

Dětská úmrtnost se v **Nepálu** mezi rokem 1980 a 2000 sice snížila zhruba o třetinu, avšak nadále je extrémně vysoká. Kojeňecká úmrtnost se snížila ze 114 na 76. U dětí mladších pěti let došlo ke snížení jen o polovinu z 200 na 110 na 1000. Úhrnná plodnost se snížila ze 6,4 na 4,7. Očkování proti záškrtu, dávivému kašli a tetanu vzrostlo z 8 % na 80 % dětí. I tomu se přičítá snížení dětské a kojeňecké úmrtnosti.

Válka v Iráku v červnu 2003 způsobila, že 150 000 těhotných žen přišlo o domov a 20 000 z nich potřebovalo zvýšenou zdravotní péči. Vzhledem k tomu, že mateřská úmrtnost je několikrát vyšší než ve vyspělých zemích (370 proti 21 na 100 000 živě narozených dětí), žádaly orgány UNFPA o zvýšení pomoci iráckým ženám v případech těhotenství.

HIV je nejčastější příčinou smrti žen v **Jižní Africe**. Vyplývá to ze zprávy Statistics South Africa **Causes of Death 1997–2001**, kde se uvádí, že podíl 9 % zemřelých žen je nejvyšším podílem úmrtnosti z individuálních nosologických jednotek příčin smrti žen v Jižní Africe. U mužů je podíl zemřelých na HIV 7 %.

Vladimír Srb

ÚMRTNOSTNÍ TABULKY PODLE NEJVYŠŠÍHO UKONČENÉHO VZDĚLÁNÍ, ČESKÁ REPUBLIKA, 2001

Vypracování úmrtnostních tabulek podle nejvyššího ukončeného vzdělání je možné pouze za rok 2001, kdy je k dispozici věková struktura obyvatelstva podle jednotek věku, pohlaví a nejvyššího ukončeného vzdělání zjištěná k datu **Sčítání lidu (SLBD)** 1. 3. 2001. Z individuálních údajů ČSÚ za zemřelé lze získat počty zemřelých podle pohlaví, věku a ročníku narození (tzv. elementární soubory) a dále podle nejvyššího ukončeného vzdělání roztržiděného do čtyř základních skupin (tab. 1). Znak nejvyššího ukončeného vzdělání nebyl zjišťován v hlášeních o úmrtí v letech 1986 až 1994, není tedy možné podobné tabulky vypočítat za rok Sčítání 1991. Vztah úmrtnosti a vzdělání v období 1979–1982 byl za pomoci dat ze sčítání roku 1980 analyzován *Sobotíkem a Rychtařkovou* (1992).

Tab. 1 Vztah mezi tříděním dat ze Sčítání lidu a z individuálních souborů zemřelých (Comparison of the categorisation of data from the Census and from individual data sets on deceased persons)

Evidence zemřelých	SLBD 2001
0 Bez údaje o vzdělání	děti do 15 let
1 Základní	bez školního vzdělání neukončené základní základní neudané školní vzdělání
2 Střední bez maturity (včetně vyučení)	učňovské (bez maturity) střední (bez maturity)
3 Střední s maturitou	učební obory s maturitou úplné střední všeobecné úplné střední odborné nástavbové studium vyšší odborné
4 Vysokoškolské	vysokoškolské bakalářské vysokoškolské vědecká příprava

Tab. 2 Podíl populace podle vzdělání na počtu obyvatelstva (P) a na úhrnu zemřelých (D) (Percentage of the population by education category out of the total population (P) and out of total deceased persons (D))

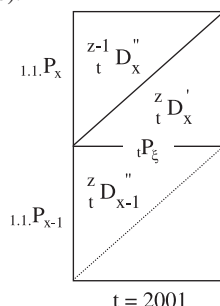
Vzdělání	Muži		Ženy	
	P	D	P	D
děti do 15 let	17,0	0,7	15,4	0,5
základní	15,3	37,5	26,0	61,3
střední bez mat. vč. vyučení	37,6	42,0	26,3	26,9
střední s maturitou	21,1	14,5	26,3	9,8
vysokoškolské	8,9	5,4	6,0	1,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

celková úmrtnostní tabulka za muže a ženy. Údaje z této souhrnné tabulky jsou použity v nejmladším věku u vzdělanostně specifických tabulek (do 14 let včetně u základního vzdělání, do 18 let u obou kategorií středního vzdělání a do 20 let u vzdělání vysokoškolského).

$$q_x = \frac{z-1}{t} \frac{D_x''}{P_x} + \frac{z}{t} \frac{D_x'}{P_x} - \frac{z-1}{t} \frac{D_x''}{P_x} - \frac{z}{t} \frac{D_x'}{P_x}$$

$${}_{1.1}P_x = {}_{1.3}P_x + \frac{D_x}{6}$$

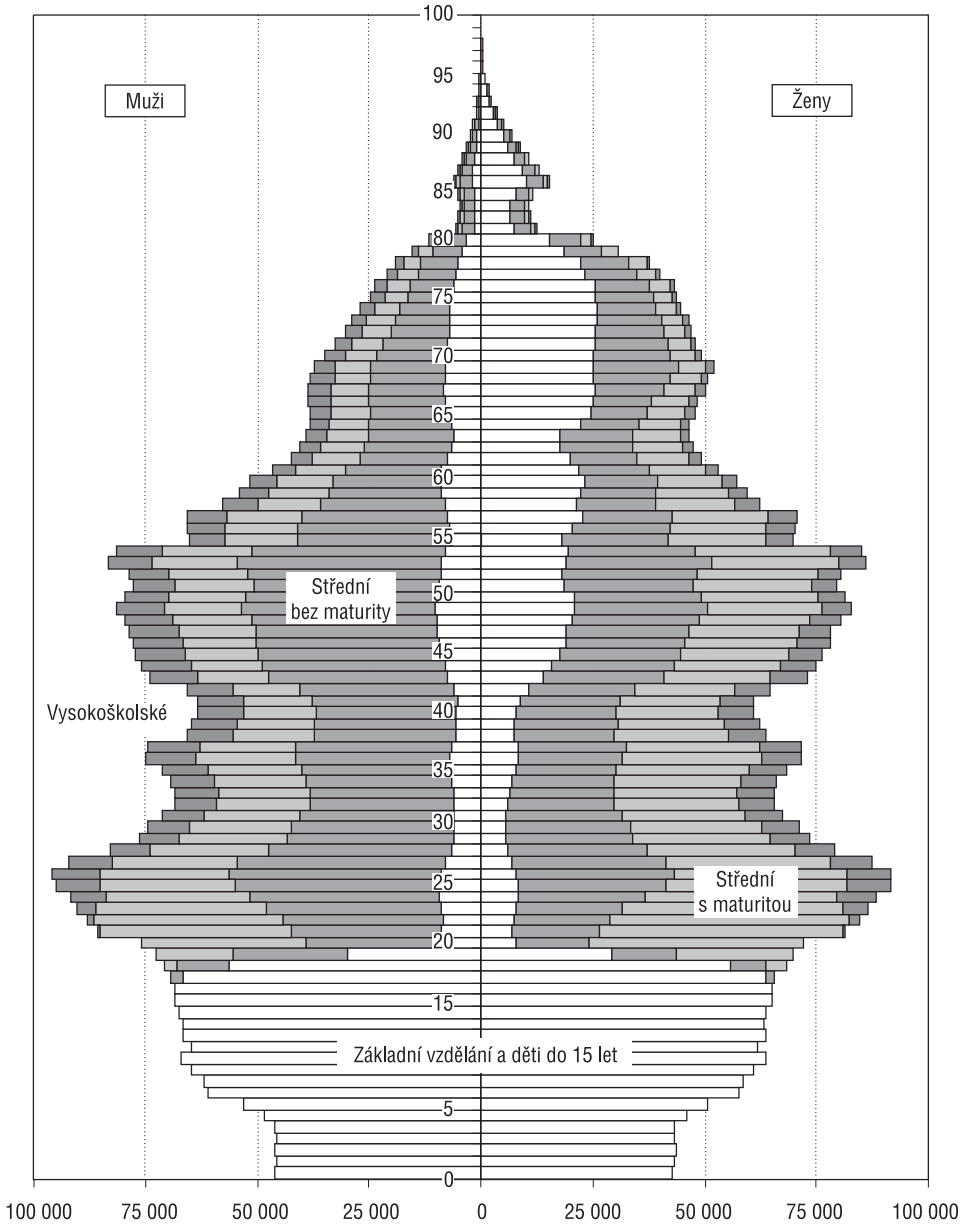
$${}_{t}P_x = {}_{1.1}P_{x-1} - \frac{z}{t} \frac{D_{x-1}''}{P_x} = {}_{1.3}P_{x-1} + \frac{D_{x-1}}{6} - \frac{z}{t} \frac{D_{x-1}''}{P_x}$$

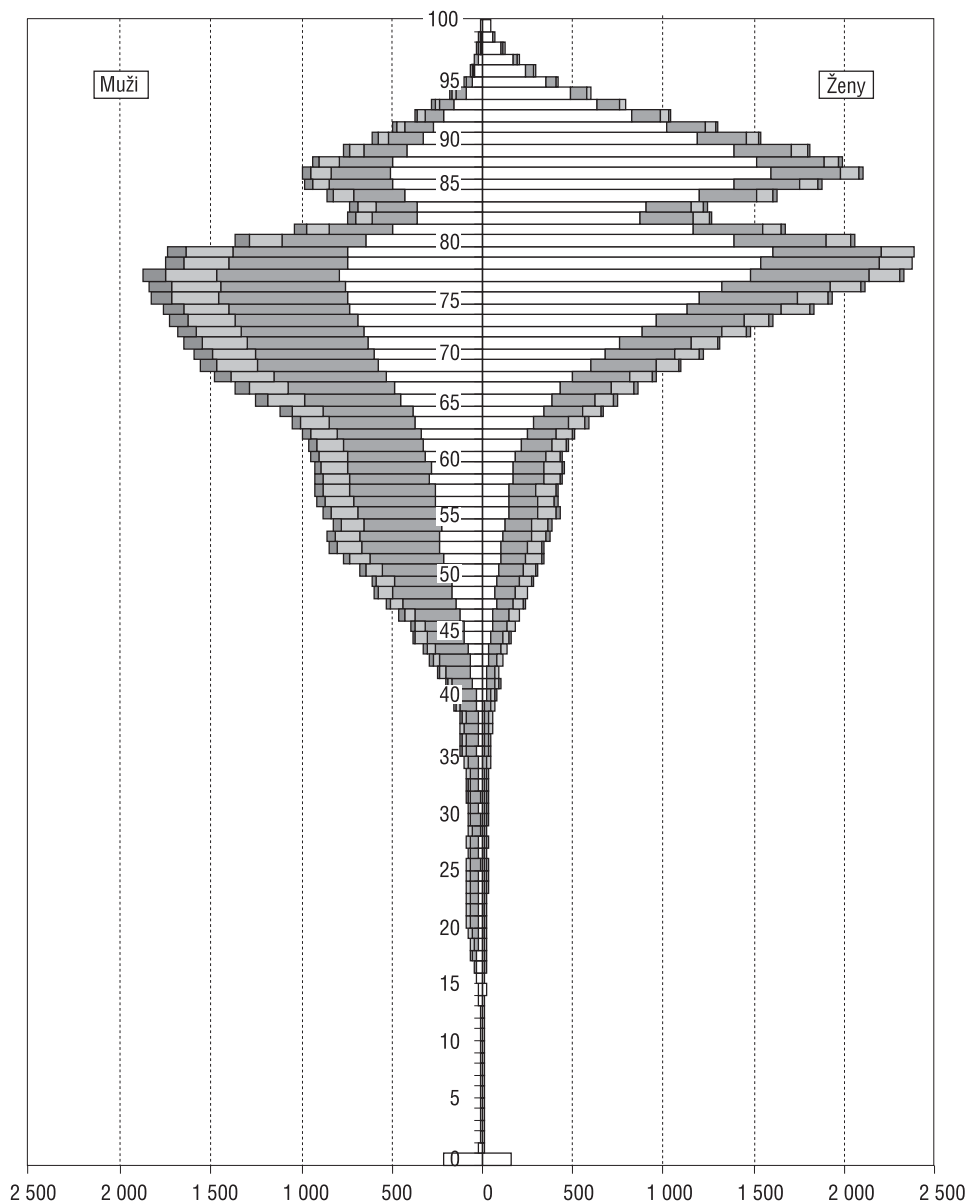
¹⁾ Přestože se z důvodu nízkých počtů zemřelých v jednotlivých kategoriích vzdělání, věku a pohlaví nabízelo použít počty zemřelých v ročním průměru za období 2000–2002, nakonec jsme k výpočtu použili z důvodu čistoty metody pouze zemřelé z roku 2001. Hodnoty tabulkových ukazatelů tím nebyly významně ovlivněny. Roční průměr za zemřelé 2000–2002 je použit pouze v grafu 2.

$$q_x = \frac{z-1}{1.3P_x + \frac{D_x}{6}} \frac{D_x''}{t} + \frac{z}{1.3P_{x-1} + \frac{D_{x-1}}{6} - \frac{z}{t} D_{x-1}''} \frac{D_x'}{t} - \frac{z-1}{1.3P_x + \frac{D_x}{6}} \frac{D_x''}{t} - \frac{z}{1.3P_{x-1} + \frac{D_{x-1}}{6} - \frac{z}{t} D_{x-1}''} \frac{D_x'}{t}$$

Graf 1 Stožení obyvatelstva ČR podle pohlaví, věku a ukončeného vzdělání, 1. 3. 2001 (Structure of the population of the Czech Republic by sex, age, and highest attained level of education, as of 1 March 2001)

Graf 2 Distribuce zemřelých podle pohlaví, věku a ukončeného vzdělání, ČR 2000-2002 (roční průměr) (Distribution of deaths by sex, age, and completed education, Czech Republic, 2000-2002 - annual average)

Nejdůležitějším ukazatelem získaným z úmrtnostních tabulek je naděje dožití, neboli střední délka života při narození. Ta dosahovala v roce 2001 podle údajů ČSÚ hodnoty 72,1 roků pro muže a 78,4 let pro ženy. Námí vypočtené hodnoty činí 72,1 let pro muže a 78,6 pro ženy, rozdíly jsou tedy minimální. Diference nižší než desetina roku u mužů a okolo dvou desetín u žen vykazuje též porovnání hodnot střední délky života ve věku 60 let.

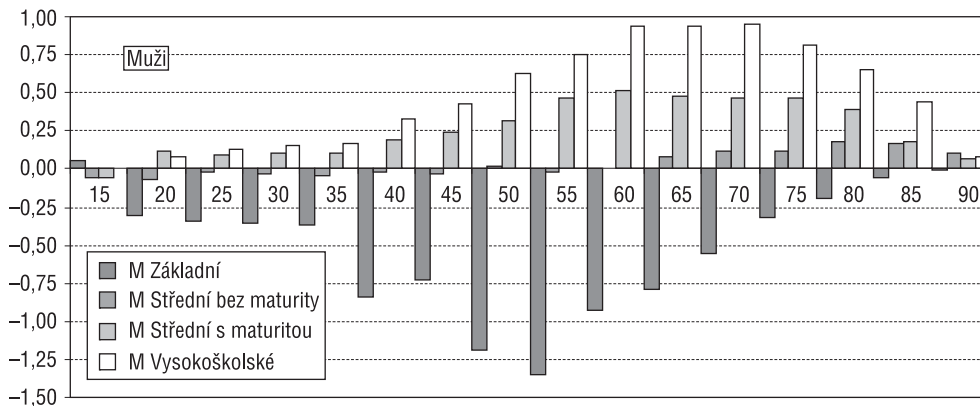
Z údajů v tabulce 3 je patrné, že nejvíce se vymyká skupina mužů se základním vzděláním. Ta má naději dožití o 8,3 roku nižší, než je průměr, oproti vysokoškolsky vzdělaným zde vzniká dokonce propast téměř 16 roků. Muži se středním vzděláním bez maturity vykazují průměrné hodnoty, maturita přidává k naději dožití asi 4 roky. Vysokoškoláci mají vyšší střední délku života při narození o 7,5 roku oproti průměru ČR. U žen nejsou rozdíly mezi vzdělanostními skupinami tak výrazné. Naděje dožití žen se základním vzděláním a se středním bez maturity odpovídá přibližně průměru ČR, vymykají se středoškolačky s maturitou (+2,5 roku) a zejména opět vysokoškolačky (+4,3 roku). Podobné vztahy platí i pro střední délku života ve věku 60 let.

Zarážející je tedy především obrovská nadúmrtnost mužů se základním vzděláním. Pokud analyzujeme rozdíly pravděpodobnosti úmrtí dané vzdělanostní kategorií (v) oproti průměru ČR podle příspěvků pětiletých věkových skupin pomocí vzorce

$$DE_{x,x+5}^v = I_x^v (e_x^v - e_x) - I_{x+5}^v (e_{x+5}^v - e_{x+5}) \quad (\text{Murthy, 2005}),$$

zjistíme, že zatímco u žen se základním vzděláním je zvýšená úmrtnost především v mladém věku okolo 20–40 let, u mužů trvá prakticky přes celé věkové spektrum, nejvýrazněji ovšem ve věku 40–70 let. Každých pět let věku zde přispívá k rozdílu přibližně 0,75–1,25 roku. Výrazně vyšší naděje dožití vysokoškolsky vzdělaných osob je dána především příznivými úmrtnostními poměry ve starším věku 60–80 let.

Graf 3 Příspěvek k rozdílu naděje dožití dané vzdělanostní kategorií oproti průměru ČR v letech, za pětileté věkové kategorie, muži, 2001 (Contribution to the difference in life expectancy of a given education category compared to the average for the Czech Republic in years, for five-year age categories - men, 2001)

Výraznou nadúmrtnost mužů se základním vzděláním dokumentovali již *Sobotík a Rychtaříková* (1992). Ve srovnání se situací na přelomu osmdesátých let se do roku 2001 míry úmrtnosti podle věku snížily u vysokoškoláků o přibližně 40 %, u maturujících asi o 15–30 %. U osob se základním vzděláním či se vzděláním středním bez maturity však ke zlepšení úmrtnostních poměrů nedošlo a úmrtnostní rozdíly podle vzdělání se tak spíše zvětšily.

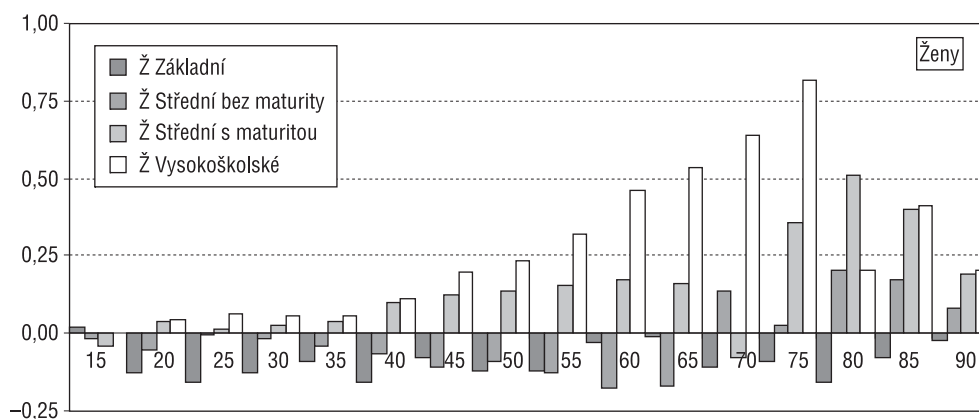
Co se týče příčin úmrtí, standardizované míry úmrtnosti (podle evropského standardu WHO – viz WHO, 2000) jsou přibližně dvakrát vyšší u mužů se základním vzděláním oproti průměru ČR ve všech třídách příčin. Naopak vysokoškoláci vykazují míru úmrtnosti zhruba poloviční. Největší rozdíl mezi muži se základním a vysokoškolským vzděláním v roce 2001 tvořily nemoci trávicí soustavy a nemoci dýchací soustavy, což ukazuje na významný vliv kouření a zneužívání alkoholu na úmrtnostní divergenci.

Tab. 3 Hodnoty střední délky života při narození a ve věku 60 let podle nejvyššího ukončeného vzdělání, Česká republika, 2001 (Life expectancy at birth and at the age of 60 by highest attained level of education, Czech Republic, 2001)

Střední délka života	ČR 2001			
	e_0^M	e_{60}^M	e_0^Z	e_{60}^Z
základní	63,8	12,9	77,2	20,9
střední bez mat. vč. vyučení	72,7	18,4	78,4	21,8
střední s maturitou	76,2	20,3	81,1	23,4
vysokoškolské	79,6	22,6	82,9	24,8
Celkem	72,1	17,4	78,6	21,4
srovnání - oficiální tabulka*	72,1	17,3	78,4	21,2

Pozn.: *Podle ČSÚ (2002).

Graf 4 Příspěvek k rozdílu naděje dožití dané vzdělanostní kategorie oproti průměru ČR v rocích, za pětileté věkové kategorie, ženy, 2001 (Contribution to the difference in life expectancy of a given education category compared to the average for the Czech Republic in years, for five-year age categories – women, 2001)

Tab. 4 Hodnoty měr úmrtnosti pro období SLBD 1980 a 2001 (Mortality rate for the Census periods in 1980 and 2001)

ČR	Muži					Ženy				
	1.	2.	3.	4.	Σ	1.	2.	3.	4.	Σ
1979-82										
15-19	0,8	1,0	0,7	-	0,9	0,4	0,3	0,3	-	0,4
20-24	3,3	1,1	0,6	0,7	1,3	0,9	0,3	0,3	0,2	0,4
25-29	3,1	1,1	0,8	0,6	1,3	0,8	0,4	0,4	0,3	0,5
30-34	4,2	1,4	0,8	0,7	1,7	1,2	0,5	0,5	0,4	0,7
35-39	5,7	2,2	1,4	1,1	2,6	1,4	0,9	0,9	0,7	1,1
40-44	8,0	3,5	2,3	1,9	4,2	2,2	1,5	1,4	1,7	1,8
45-49	12,1	5,5	4,6	3,3	6,9	3,5	2,6	3,2	2,1	3,1
50-54	18,1	9,9	8,4	6,1	11,8	5,6	3,7	6,6	4,3	5,1
55-59	24,3	17,8	15,8	10,6	19,4	8,8	6,6	8,9	5,1	8,2
60-64	36,7	30,8	27,5	20,4	32,4	16,1	12,7	13,4	11,2	15,1

Pramen: Sobotík a Rychtaříková, 1992

ČR	Muži					Ženy				
	1.	2.	3.	4.	Σ	1.	2.	3.	4.	Σ
2001										
15-19	0,4	0,9	0,9	-	0,6	0,2	0,3	0,4	-	0,3
20-24	2,3	1,4	0,6	0,8	1,1	0,8	0,5	0,2	0,2	0,3
25-29	2,5	1,1	0,6	0,4	1,0	1,0	0,4	0,3	0,1	0,4
30-34	3,0	1,4	0,7	0,4	1,2	1,0	0,5	0,4	0,2	0,4
35-39	3,9	1,9	1,1	0,7	1,7	1,2	1,0	0,6	0,5	0,8
40-44	9,0	3,3	1,9	1,0	3,1	2,3	1,8	0,9	0,9	1,5
45-49	11,5	5,5	3,4	2,0	5,3	2,9	3,0	1,5	1,1	2,3
50-54	21,7	8,5	5,7	2,9	8,7	4,7	4,5	2,8	2,1	3,8
55-59	33,8	14,2	8,7	5,5	14,0	7,1	7,2	4,6	3,1	5,9
60-64	41,6	20,6	12,9	7,4	20,7	9,5	11,0	7,1	4,0	9,1

Pozn.: Vzdělání: 1. základní, 2. střední bez maturity včetně vyučení, 3. střední s maturitou, 4. vysokoškolské

Tab. 5 Standardizovaná míra úmrtnosti na 100 000 obyvatel podle nejčastějších tříd příčin smrti (Standardised mortality rate per 100,000 by the most common chapters of causes of death)

Třída příčin – muži		1.	2.	3.	4.	Σ	srovnání*
Novotvary	2	567,7	296,5	239,1	163,2	319,8	317,5
Nemoci oběhové soustavy	9	1002,8	489,7	409,1	310,8	569,5	567,6
Nemoci dýchací soustavy	10	117,6	47,3	33,0	22,9	55,8	55,6
Nemoci trávicí soustavy	11	106,0	50,7	31,5	18,2	51,0	50,7
Vnější příčiny	19	175,7	91,4	60,0	50,6	90,5	90,4
Ostatní	0	121,3	56,5	41,3	36,3	62,0	61,7
Celkem	Σ	2091,0	1032,0	814,0	602,1	1148,6	1143,5
Třída příčin – ženy		1.	2.	3.	4.	Σ	srovnání*
Novotvary	2	182,6	192,0	178,1	132,1	180,2	179,3
Nemoci oběhové soustavy	9	431,4	350,2	262,8	224,9	382,4	381,7
Nemoci dýchací soustavy	10	33,9	24,0	19,4	20,5	26,6	26,6
Nemoci trávicí soustavy	11	30,5	29,4	16,5	13,9	25,9	25,8
Vnější příčiny	19	37,6	37,7	26,4	24,5	33,8	33,8
Ostatní	0	55,1	46,4	30,8	29,8	45,0	44,9
Celkem	Σ	771,1	679,7	534,1	445,7	694,0	692,1

Pozn.: Vzdělání: 1. základní, 2. střední bez maturity, 3. střední s maturitou, 4. vysokoškolské.

*Podle ČSÚ (2002).

Naopak nejmenší relativní rozdíl byl v úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy. Jinak je podíl jednotlivých příčin na celkové míře úmrtnosti podobný u všech vzdělanostních kategorií.

Jednou z možných interpretací velkého rozdílu v úmrtnosti mužů se základním vzděláním oproti ostatním kategoriím je zkrácení při statistickém zpracování hlášení o úmrtí. Při nezjištěné úrovni vzdělání je zemědělský obyčejně registrován jako se základním vzděláním, naopak ve Sčítání může být vzdělání nadhodnoceno samotným dotazovaným. Jak je patrné z tabulky 2, podíly obyvatel i zemědělců se základním vzděláním jsou o mnoho vyšší u žen, a to zejména u starších generací (též grafy 1 a 2), problém zkrácení je tedy závažnější u mužů. Ostatně u ženské populace je vzájemný vztah úmrtnosti a úrovně vzdělání všeobecně (nejen v ČR) méně průkazný (Sobotík – Rychtaříková, 1992), což je dáno tím, že úroveň domácnosti je více závislá na vzdělanostní úrovni otců a partnerů a také větším vlivem dětí na zdravotní chování žen bez ohledu na úroveň jejich vzdělání.

Literatura

ČSÚ. 2002. Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2001. Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ. 2005. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2004. Praha: Český statistický úřad.

Pavlík, Zdeněk – Rychtaříková, Jitka – Šubrtová, Alena. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.

Murthy, Ponnappalli, Krishna. 2005. *A comparison of different methods for decomposition of changes in expectation of life at birth and differentials in life expectancy at birth*. Demographic Research, 12, 7, s. 141–172.

Sobotík, Zdeněk – Jitka Rychtaříková. 1992. *Úmrtnost a vzdělání v České republice*. Demografie, 34, 2, s. 97–105.

WHO. 2000. *Age standardization of rates: A new WHO standard*. GPE Discussion Paper Series: No. 31, EIP/GPE/EBD, World Health Organization, <http://w3.whosea.org/healthreport/pdf/paper31.pdf>

Kryštof Zeman

PŘÍLOHA

Tab. 1 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky podle vzdělání, muži celkem, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables by highest attained level of education, total men, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,004559	0,995441	100 000	456	99 581	7 213 491	72,1
1	0,000591	0,999409	99 544	59	99 515	7 113 910	71,5
5	0,000150	0,999850	99 431	15	99 423	6 716 010	67,5
10	0,000243	0,999757	99 351	24	99 339	6 219 074	62,6
15	0,000310	0,999690	99 260	31	99 244	5 722 555	57,7
20	0,001223	0,998777	98 938	121	98 878	5 226 912	52,8
25	0,000921	0,999079	98 394	91	98 349	4 733 592	48,1
30	0,000990	0,999010	97 922	97	97 873	4 242 781	43,3
35	0,001369	0,998631	97 350	133	97 283	3 754 527	38,6
40	0,002631	0,997369	96 527	254	96 400	3 269 735	33,9
45	0,004110	0,995890	95 027	391	94 832	2 790 482	29,4
50	0,007286	0,992714	92 558	674	92 221	2 320 940	25,1
55	0,011801	0,988199	88 632	1 046	88 109	1 867 222	21,1
60	0,017004	0,982996	82 653	1 405	81 950	1 438 186	17,4
65	0,027297	0,972703	74 504	2 034	73 487	1 044 157	14,0
70	0,041740	0,958260	63 319	2 643	61 998	698 241	11,0
75	0,063101	0,936899	49 354	3 114	47 797	415 527	8,4
80	0,096655	0,903345	33 284	3 217	31 675	208 632	6,3
85	0,157782	0,842218	18 310	2 889	16 865	80 665	4,4

Tab. 2 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky podle vzdělání, ženy celkem, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables by highest attained level of education, total women, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,003367	0,996633	100 000	337	99 704	7 861 762	78,6
1	0,000303	0,999697	99 663	30	99 648	7 762 058	77,9
5	0,000177	0,999823	99 573	18	99 564	7 363 610	74,0
10	0,000160	0,999840	99 512	16	99 504	6 865 931	69,0
15	0,000217	0,999783	99 443	22	99 432	6 368 543	64,0
20	0,000282	0,999718	99 301	28	99 287	5 871 651	59,1
25	0,000335	0,999665	99 142	33	99 125	5 375 533	54,2
30	0,000471	0,999529	98 968	47	98 945	4 880 268	49,3
35	0,000715	0,999285	98 745	71	98 710	4 385 984	44,4
40	0,001311	0,998689	98 368	129	98 303	3 893 120	39,6
45	0,001515	0,998485	97 647	148	97 573	3 402 994	34,9
50	0,003086	0,996914	96 511	298	96 362	2 917 208	30,2
55	0,004882	0,995118	94 705	462	94 473	2 438 876	25,8
60	0,007791	0,992209	91 931	716	91 573	1 971 847	21,4
65	0,012028	0,987972	87 861	1 057	87 332	1 521 733	17,3
70	0,021828	0,978172	81 218	1 773	80 332	1 097 776	13,5
75	0,038773	0,961227	70 662	2 740	69 292	716 156	10,1
80	0,068670	0,931330	54 421	3 737	52 553	400 830	7,4
85	0,125363	0,874637	34 698	4 350	32 524	177 211	5,1

Tab. 3 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, základní vzdělání, muži, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Primary education, men, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,004559	0,995441	100 000	456	99 581	6 383 238	63,8
1	0,000591	0,999409	99 544	59	99 515	6 283 657	63,1
5	0,000150	0,999850	99 431	15	99 423	5 885 757	59,2
10	0,000243	0,999757	99 351	24	99 339	5 388 822	54,2
15	0,000310	0,999690	99 260	31	99 244	4 892 302	49,3
20	0,001427	0,998573	99 043	141	98 972	4 396 528	44,4
25	0,001958	0,998042	97 890	192	97 795	3 903 817	39,9
30	0,001191	0,998809	96 655	115	96 598	3 417 223	35,4
35	0,003233	0,996767	95 207	308	95 053	2 937 017	30,8
40	0,007856	0,992144	93 375	734	93 008	2 465 388	26,4
45	0,010547	0,989453	89 284	942	88 813	2 008 076	22,5
50	0,017586	0,982414	84 300	1 482	83 559	1 573 519	18,7
55	0,035467	0,964533	75 632	2 682	74 291	1 171 714	15,5
60	0,030162	0,969838	63 831	1 925	62 869	824 368	12,9
65	0,061966	0,938034	51 806	3 210	50 201	532 377	10,3
70	0,072878	0,927122	38 322	2 793	36 925	308 070	8,0
75	0,102836	0,897164	24 814	2 552	23 538	150 394	6,1
80	0,155210	0,844790	13 178	2 045	12 156	56 434	4,3
85	0,253827	0,746173	4 688	1 190	4 093	13 774	2,9

Tab. 4 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, základní vzdělání, ženy, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Primary education, women, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,003367	0,996633	100 000	337	99 704	7 716 116	77,2
1	0,000303	0,999697	99 663	30	99 648	7 616 413	76,4
5	0,000177	0,999823	99 573	18	99 564	7 217 964	72,5
10	0,000160	0,999840	99 512	16	99 504	6 720 285	67,5
15	0,000217	0,999783	99 443	22	99 432	6 222 897	62,6
20	0,000486	0,999514	99 331	48	99 307	5 725 939	57,6
25	0,000594	0,999406	98 950	59	98 920	5 230 127	52,9
30	0,001099	0,998901	98 470	108	98 416	4 736 332	48,1
35	0,001135	0,998865	97 982	111	97 926	4 245 252	43,3
40	0,002461	0,997539	97 397	240	97 277	3 756 679	38,6
45	0,001899	0,998101	96 262	183	96 170	3 272 517	34,0
50	0,003146	0,996854	94 899	299	94 749	2 794 210	29,4
55	0,006690	0,993310	92 688	620	92 378	2 324 515	25,1
60	0,007213	0,992787	89 474	645	89 151	1 869 151	20,9
65	0,013404	0,986596	85 314	1 144	84 742	1 430 856	16,8
70	0,023726	0,976274	78 813	1 870	77 878	1 019 371	12,9
75	0,041615	0,958385	67 713	2 818	66 304	651 202	9,6
80	0,075436	0,924564	51 222	3 864	49 290	351 295	6,9
85	0,142424	0,857576	30 593	4 357	28 414	146 008	4,8

Tab. 5 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, střední vzdělání bez maturity (vč. vyučení), muži, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Secondary education without graduation (incl. traineeship), men, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,004559	0,995441	100 000	456	99 581	7 266 685	72,7
1	0,000591	0,999409	99 544	59	99 515	7 167 105	72,0
5	0,000150	0,999850	99 431	15	99 423	6 769 205	68,1
10	0,000243	0,999757	99 351	24	99 339	6 272 269	63,1
15	0,000310	0,999690	99 260	31	99 244	5 775 749	58,2
20	0,001474	0,998526	98 836	146	98 763	5 280 158	53,4
25	0,001077	0,998923	98 153	106	98 100	4 787 733	48,8
30	0,001301	0,998699	97 628	127	97 565	4 298 260	44,0
35	0,001771	0,998229	96 965	172	96 880	3 811 702	39,3
40	0,002790	0,997210	96 033	268	95 899	3 329 140	34,7
45	0,004112	0,995888	94 464	388	94 270	2 852 485	30,2
50	0,007056	0,992944	91 890	648	91 566	2 385 881	26,0
55	0,011252	0,988748	88 070	991	87 574	1 935 314	22,0
60	0,017880	0,982120	82 015	1 466	81 282	1 509 098	18,4
65	0,025012	0,974988	73 976	1 850	73 051	1 118 376	15,1
70	0,038869	0,961131	63 465	2 467	62 231	773 529	12,2
75	0,056599	0,943401	50 602	2 864	49 170	487 521	9,6
80	0,083755	0,916245	35 442	2 968	33 958	271 759	7,7
85	0,122125	0,877875	22 181	2 709	20 827	128 816	5,8

Tab. 6 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, střední vzdělání bez maturity (vč. vyučení), ženy, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Secondary education without graduation (incl. traineeship), women, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,003367	0,996633	100 000	337	99 704	7 836 273	78,4
1	0,000303	0,999697	99 663	30	99 648	7 736 570	77,6
5	0,000177	0,999823	99 573	18	99 564	7 338 121	73,7
10	0,000160	0,999840	99 512	16	99 504	6 840 442	68,7
15	0,000217	0,999783	99 443	22	99 432	6 343 055	63,8
20	0,000461	0,999539	99 274	46	99 251	5 846 176	58,9
25	0,000501	0,999499	99 016	50	98 991	5 350 515	54,0
30	0,000571	0,999429	98 832	56	98 804	4 855 954	49,1
35	0,000929	0,999071	98 578	92	98 532	4 362 428	44,3
40	0,001719	0,998281	98 109	169	98 024	3 870 641	39,5
45	0,002029	0,997971	97 211	197	97 113	3 382 259	34,8
50	0,003913	0,996087	95 748	375	95 561	2 899 453	30,3
55	0,005419	0,994581	93 632	507	93 378	2 425 754	25,9
60	0,011521	0,988479	90 330	1 041	89 809	1 965 045	21,8
65	0,013181	0,986819	85 488	1 127	84 925	1 525 687	17,8
70	0,019792	0,980208	77 979	1 543	77 207	1 116 181	14,3
75	0,036975	0,963025	68 943	2 549	67 668	747 019	10,8
80	0,063796	0,936204	53 335	3 403	51 633	438 611	8,2
85	0,102636	0,897364	36 801	3 777	34 913	213 439	5,8

Tab. 7 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, střední vzdělání s maturitou, muži, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Secondary education with graduation, men, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,004559	0,995441	100 000	456	99 581	7 622 869	76,2
1	0,000591	0,999409	99 544	59	99 515	7 523 289	75,6
5	0,000150	0,999850	99 431	15	99 423	7 125 389	71,7
10	0,000243	0,999757	99 351	24	99 339	6 628 453	66,7
15	0,000310	0,999690	99 260	31	99 244	6 131 934	61,8
20	0,001064	0,998936	98 835	105	98 783	5 636 342	57,0
25	0,000454	0,999546	98 518	45	98 496	5 143 025	52,2
30	0,000757	0,999243	98 244	74	98 207	4 651 081	47,3
35	0,000725	0,999275	97 920	71	97 885	4 160 717	42,5
40	0,001752	0,998248	97 369	171	97 284	3 672 396	37,7
45	0,002255	0,997745	96 459	218	96 350	3 187 831	33,0
50	0,004466	0,995534	94 857	424	94 645	2 709 250	28,6
55	0,007281	0,992719	92 196	671	91 861	2 240 882	24,3
60	0,011598	0,988402	88 292	1 024	87 780	1 788 809	20,3
65	0,016098	0,983902	82 773	1 332	82 107	1 360 922	16,4
70	0,030393	0,969607	73 772	2 242	72 651	967 238	13,1
75	0,043967	0,956033	61 759	2 715	60 401	627 684	10,2
80	0,066031	0,933969	46 980	3 102	45 429	355 479	7,6
85	0,116769	0,883231	31 084	3 630	29 269	158 730	5,1

Tab. 8 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, střední vzdělání s maturitou, ženy, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, Secondary education with graduation, women, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,003367	0,996633	100 000	337	99 704	8 108 758	81,1
1	0,000303	0,999697	99 663	30	99 648	8 009 054	80,4
5	0,000177	0,999823	99 573	18	99 564	7 610 606	76,4
10	0,000160	0,999840	99 512	16	99 504	7 112 927	71,5
15	0,000217	0,999783	99 443	22	99 432	6 615 539	66,5
20	0,000165	0,999835	99 234	16	99 225	6 118 680	61,7
25	0,000187	0,999813	99 147	19	99 137	5 622 711	56,7
30	0,000330	0,999670	99 004	33	98 988	5 127 341	51,8
35	0,000585	0,999415	98 831	58	98 802	4 632 741	46,9
40	0,000816	0,999184	98 543	80	98 503	4 139 248	42,0
45	0,001040	0,998960	98 092	102	98 041	3 647 621	37,2
50	0,002449	0,997551	97 338	238	97 219	3 158 735	32,5
55	0,003464	0,996536	96 006	333	95 840	2 675 284	27,9
60	0,005455	0,994545	93 833	512	93 577	2 200 017	23,4
65	0,009576	0,990424	90 553	867	90 119	1 738 637	19,2
70	0,024511	0,975489	84 688	2 076	83 650	1 298 977	15,3
75	0,032575	0,967425	73 162	2 383	71 970	903 652	12,4
80	0,046288	0,953712	60 121	2 783	58 730	569 188	9,5
85	0,074144	0,925856	44 971	3 334	43 303	305 019	6,8

Tab. 9 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, vysokoškolské vzdělání, muži, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, University education, men, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,004559	0,995441	100 000	456	99 581	7 960 322	79,6
1	0,000591	0,999409	99 544	59	99 515	7 860 741	79,0
5	0,000150	0,999850	99 431	15	99 423	7 462 841	75,1
10	0,000243	0,999757	99 351	24	99 339	6 965 905	70,1
15	0,000310	0,999690	99 260	31	99 244	6 469 386	65,2
20	0,001223	0,998777	98 938	121	98 878	5 973 743	60,4
25	0,000723	0,999277	98 559	71	98 524	5 480 429	55,6
30	0,000216	0,999784	98 375	21	98 365	4 988 221	50,7
35	0,000191	0,999809	98 163	19	98 153	4 496 835	45,8
40	0,000783	0,999217	97 800	77	97 762	4 006 755	41,0
45	0,002089	0,997911	97 306	203	97 204	3 518 757	36,2
50	0,002956	0,997044	96 334	285	96 192	3 034 513	31,5
55	0,004159	0,995841	94 935	395	94 737	2 556 201	26,9
60	0,006000	0,994000	92 343	554	92 066	2 087 570	22,6
65	0,010742	0,989258	88 984	956	88 506	1 633 528	18,4
70	0,019780	0,980220	82 512	1 632	81 696	1 202 791	14,6
75	0,034830	0,965170	72 963	2 541	71 693	812 374	11,1
80	0,051032	0,948968	58 289	2 975	56 801	482 670	8,3
85	0,096894	0,903106	40 650	3 939	38 680	231 474	5,7

Tab. 10 Vybrané údaje z úplné úmrtnostní tabulky, vysokoškolské vzdělání, ženy, ČR, 2001 (Selected indicators from abridged mortality tables, University education, women, Czech Republic, 2001)

Věk	q_x	p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	0,003367	0,996633	100 000	337	99 704	8 288 786	82,9
1	0,000303	0,999697	99 663	30	99 648	8 189 083	82,2
5	0,000177	0,999823	99 573	18	99 564	7 790 634	78,2
10	0,000160	0,999840	99 512	16	99 504	7 292 955	73,3
15	0,000217	0,999783	99 443	22	99 432	6 795 567	68,3
20	0,000282	0,999718	99 301	28	99 287	6 298 675	63,4
25	0,000204	0,999796	99 219	20	99 209	5 802 324	58,5
30	0,000233	0,999767	99 167	23	99 156	5 306 385	53,5
35	0,000240	0,999760	99 059	24	99 047	4 810 841	48,6
40	0,000490	0,999510	98 820	48	98 796	4 316 034	43,7
45	0,000374	0,999626	98 388	37	98 370	3 822 869	38,9
50	0,001614	0,998386	97 841	158	97 762	3 331 843	34,1
55	0,003231	0,996769	96 838	313	96 682	2 845 055	29,4
60	0,004709	0,995291	95 360	449	95 136	2 364 708	24,8
65	0,005536	0,994464	93 484	518	93 225	1 892 454	20,2
70	0,005844	0,994156	89 751	524	89 489	1 432 984	16,0
75	0,017884	0,982116	82 905	1 483	82 163	996 559	12,0
80	0,053582	0,946418	71 953	3 855	70 025	604 766	8,4
85	0,065927	0,934073	48 030	3 166	46 446	299 677	6,2

AKULTURACE ROMSKÝCH KOMUNIT V DEMOGRAFICKÉ PERSPEKTIVĚ

Přestože z „vnějšího“ pohledu se nám, gádžům může jevit romská subpopulace jako relativně homogenní celek, nemusí tomu tak ve skutečnosti být. Během holocaustu byli vyhlazeni téměř všichni Romové žijící na území dnešního Česka a současní Romové, kteří přišli ze Slovenska, zde žijí první, druhou, maximálně však třetí generaci. Od roku 1950 lze pozorovat několik imigračních vln (často nedobrovolných), což má za následek „vlnovitý efekt“ jejich akulturace. Demografické chování Romů, kteří přišli v 50. letech bude odlišné od těch, kteří přišli např. v letech 70., atd. Celkově lze mluvit o procesu demografické revoluce, v jejichž různých stádiích se české romské komunity většinou nacházejí. O průběhu tohoto procesu však máme velice málo informací, a tak k jeho poznání musíme využívat velice nedokonalé, lokálně determinované přístupy.

V tomto případě jde o kvalitativní výzkum využívající metody focusgroup. Cílem výzkumu bylo zachytit především proměny romských komunit v demografické perspektivě. Všichni účastníci byli vybráni z jedné velkoměstské komunity (Praha – Smíchov) a je otázkou, do jaké míry lze zjištěné trendy aplikovat i na jiné lokality obývané Romy, nicméně minimálně ve většině pražských komunit lze předpokládat, že bude situace podobná.

Vyhodnocení a dílčí analýzy skupinové diskuse

Z celkového počtu účastníků focusgroup bylo stejné zastoupení mužů a žen. Mezi další faktory, na jejichž základě byl prováděn výběr, patří především tyto: typ školy (ZvŠ x ZŠ), věk, úplnost rodiny, počet sourozenců a sociopatologické projevy chování. Výsledný výběr byl proveden na základě dlouholeté znalosti tamní komunity. Bez této znalosti prostředí by nebylo možné výzkum provést, především díky nedůvěřivosti ze strany zúčastněných. Do výsledného vzorku jsem také zařadil jednu dívku a jednoho chlapce, se kterými nemám bližší vztah, abych mohl posoudit, alespoň částečně, vliv stupně známosti při probíhající diskusi.

Při kladení otázek a usměrňování diskuse jsem se řídil pěti hlavními okruhy: **porodnost, potratovost, antikoncepce, manželství a náboženství**. Tyto pojmy jsou jen orientační, nejde o podrobnou analýzu jednotlivých demografických procesů.

Diskuse se zúčastnilo osm lidí ve věku 14 až 20 let. V následujících grafech, které jsem sestavil na základě analýzy digitálního záznamu celé diskuse, jsou zaznamenána tři kontroverzní témata – potraty, sterilizace a rozvod. Každé téma je znázorněno dvěma grafy, jež představují odlišné úhly pohledu. V prvním grafu je zobrazen obecný vztah diskutujícího k dané problematice, a jak otevřeně o ní dokáže hovořit. Ve druhém grafu je pak kladen důraz na osobní vztah k tématu, resp., zda by byl tázaný ochoten podstoupit některý ze zkoumaných jevů, tedy zda by podstoupil nebo v případě muže souhlasil s potratem, sterilizací u partnerky a zda je pro něj představitelné se rozvést. Jednotliví účastníci diskuse jsou v tabulce 1 označeni počínajícími písmeny abecedy a u každého je uvedena bližší charakteristika podle výše zmíněných kritérií.

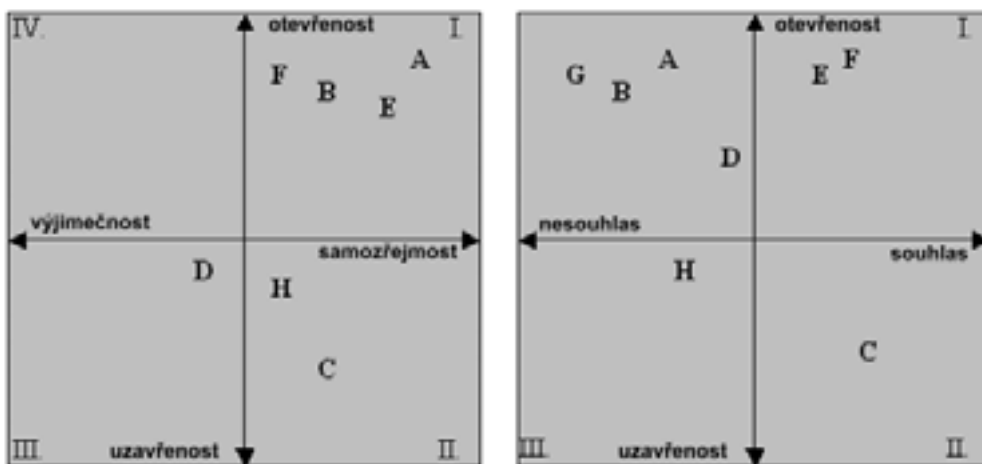
Tab. 1 Charakteristika jednotlivých účastníků diskuse (Characteristic of individual participants in the discussion)

Kód	Pohlaví		Škola		Věk		Soc. patologie		Počet sourozenců		
	muž	žena	ZvŠ	ZŠ	14-17	18-20	konflikt	bez k.*	0-3	4-8	9-x
A	X			X		X		X		X	
B	X			X	X		X		X		
C	X		X			X	X				X
D	X		X		X		X			X	
E		X		X		X		X	X		
F		X		X	X			X	X		
G		X	X		X		X			X	
H		X	X		X		X				X

Potraty

Z grafu 1, jeho 1. části je zřejmé, že pro většinu diskutujících problematika potratů je něčím naprosto běžným. S potraty se často setkávají a doma o nich otevřeně hovoří. Nejde o jakkoli tabuizované téma. Ve 2. části grafu je patrný pozitivní trend odmítání takového řešení většinou zúčastněných. Výjimku tvoří dvě dívky (E, F), které navštěvovaly ZŠ, a pro něž je toto řešení za jistých okolností přijatelné. Druhým faktorem ovlivňujícím výsledky je pravděpodobně snaha o naplnění mých očekávání z jejich strany.

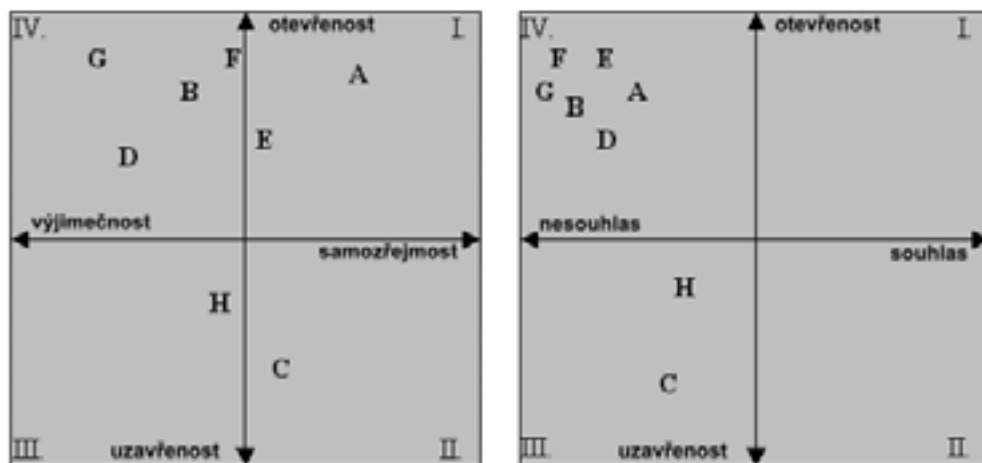
Graf 1 Vztah Romů k potratům, 1. a 2. část (Attitudes of the Roma towards abortion, parts 1 and 2)

Sterilizace

Z grafu 2 je zřejmá vyhraněnost vztahu k tomuto tématu. Zatímco v první části jsou diskutující v I. a IV. kvadrantu rozptýleni relativně rovnoměrně, ve druhé části je většina zúčastněných koncentrována ve IV. kvadrantu. To zřejmě vystihuje trend změny vnímání sterilizací jako prostředku antikoncepce mezi staršími generacemi a generací dnešní mládeže. I zde existují faktory, které tyto výsledky zkreslují, ale vysoká míra otevřenosti nasvědčuje změně, kterou by mohlo být postupné snižování počtu sterilizací. Na rozdíl od grafu 1 se zde neukazuje výraznější diference podle pohlaví ani typu navštěvované školy.

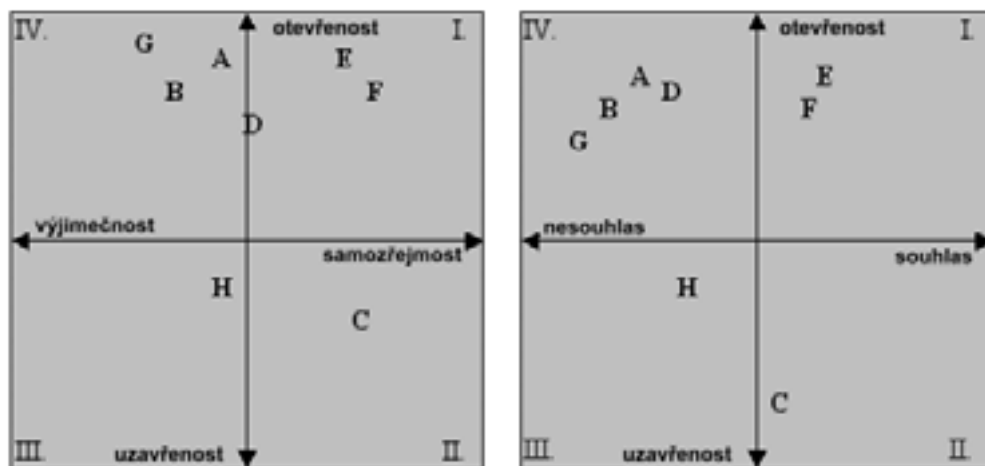
Graf 2 Vztah Romů ke sterilizaci (Attitudes of the Roma towards sterilisation)

Rozvody

Z první části grafu lze vyčíst velkou rozptýlenost mezi jednotlivými diskutujícími. Ve srovnání s reakcemi na potraty je zřejmé, že rozvod je něčím výjimečnějším. Zdaleka ne každý s ním má nezprostředkovanou zkušenost, na rozdíl od potratů. I zde se ve druhé části projevuje diferenciacie podle pohlaví a typu školy. Stejně jako u grafu 1 dívky ze ZŠ představují odlišný názorový proud.

Graf 3 Vztah Romů k rozvodům (Attitudes of the Roma towards divorce)

Ve všech třech grafech se výrazněji odlišovali informátoři označení především písmeny C a H – v úvodu zmínění dívka a chlapec, se kterými nemám bližší vztah. Přesto ve společnostech ostatních vypovídali poměrně věrohodně a jejich specifická pozice v grafu je způsobena ostychem otevřeně o některých tématech hovořit v přítomnosti cizího člověka.

Vzhledem k malému počtu diskutujících dochází k mnoha zkreslením. Ačkoli byli účastníci vybírání záměrně podle několika odlišných kritérií a při výběru jsem se řídil dlouholetými zkušenostmi s místní komunitou, má takto malý vzorek jen informativní charakter a nelze výsledky celé diskuse považovat za „tvrdá“ data. Přesto jde o jeden z mála zdrojů informací o demografickém vývoji, resp. o průběhu demografického přechodu romské subpopulace v posledních letech, kdy neexistuje centrální evidence této subpopulace, resp., kdy jsou za Romy považováni pouze ti, kteří se za ně sami prohlásí.

Porodnost

Do tohoto tématického okruhu jsem zařadil výsledky zkoumání přirozeného rodinného prostředí, nepravidelnosti v posloupnosti narozených dětí, odhad věku založení rodiny a očekávaný počet dětí.

Během diskuse se všech osm zúčastněných shodlo na pravidle, že žena nemá jít na potrat před narozením prvního dítěte. Jako důvod byl uváděn strach z poškození funkčnosti pohlavních orgánů. Romové se tím vlastně jistí, aby žena v životě měla alespoň jedno dítě. To lze objasnit částečně tradicí, kdy bezdětná žena je považována za méněcennou, a částečně také pocitem nenaplněného života. Tato okolnost může vysvětlovat i častý výskyt delšího časového období mezi prvním a druhým porodem a mezi porody následujícími. Doba mezi prvním a druhým porodem je u mladých žen často delší než 4 roky, zatímco mezi dalšími porody jsou časové intervaly podstatně kratší, výjimkou jsou porody ke konci reprodukčního období.

Narození 1. dítěte

Většina zúčastněných na otázky týkající se doby narození prvního dítěte podle jejich představ, odpovídala podobně. Nejčastěji uváděla věk mezi 22 až 24 rokem bez většího rozdílu pohlaví, přičemž odhady byly závislé na stáří odpovídajícího. Nejčastějším horizontem bylo 6 až 7 let. Jako příklad uvádím přepis záznamu mojí otázky a odpovědi Aleny (18 let): „V kolika letech bys, Aleno, chtěla mít první dítě? ...No, tak nejdřív ve čtyřadvaceti, no abych si ještě v životě něco užila“. Argument „užít si“ byl ostatně nejčastějším vysvětlením u většiny dotázaných.

Je otázkou, nakolik jsou jejich úvahy na toto téma ovlivněny blízkým kontaktem s námi, tj. jinou, většinou kulturou. Ve skutečnosti jsou ale jejich odhady pravděpodobně dosti vzdálené realitě a nadhodnocené, nicméně mohou vypovídat alespoň o jistém trendu.

Počty dětí v rodinách

Nejčastější odpovědí na očekávaný, resp. chtěný počet dětí bylo maximálně tři, ale vyskytly se i extrémní na obou stranách. Lucka (16 let), která nemá žádné sourozence, by chtěla 4 až 5 dětí, naopak Arnošt (20 let), který pochází z jedenácti dětí, by chtěl jen jednu holku. To je ukázkový příklad zákona akce a reakce, kdy oba pocházejí v rámci komunity z extrémních podmínek, což u nich vede k takto vyhroceným odpovědím.

Důvodů nízkého počtu chtěných dětí je několik. Hlavním argumentem byla finanční nákladnost, dále pak obtížnost výchovy většího počtu dětí a v neposlední řadě strach z přijetí okolím, resp. strach z propadu do nižší sociální skupiny. Poslední dva argumenty jsou pravděpodobně důsledkem ztráty sebevědomí a snahou o napodobení majoritní společnosti. Vzhledem k postupně se měnícímu vztahu Romů k různým metodám antikoncepce lze předpokládat, že bude i nadále pokračovat trend poklesu porodnosti.

Potratovost

Potraty, jako nejčastější řešení nechtěného početí, mají mezi Romy dlouhou tradici. Někteří účastníci diskuse si ještě vzpomínali na různé způsoby provádění tradičních potratů pomocí bylinek, ale i na daleko drastičtější způsoby (např. kopání do břicha těhotné ženy, atd...). Současný stav však pramení nejvíce ze 70. let, kdy se finanční podpora potratů stala součástí státní populační politiky. Od roku 1990 stát nevyplácí oficiální dávky za potraty, ty jsou však často různou formou podpor distribuovány odděleními sociální péče dodnes.

Potrat je mezi zkoumanou mládeží něčím naprosto samozřejmým. Pouze podrobným rozebíráním, co vlastně potrat představuje, bylo možné docílit jistého zaváhání při hodnocení správnosti takového řešení. Realitou ale je, že počet i více než deseti potratů u jedné ženy není ničím výjimečným.

Samovolné potraty

Při diskusi na téma samovolných potratů byla většina zúčastněných až překvapivě otevřená a často bez jakýchkoli zábran vypočítávali jednotlivé potraty. Jejich vysoký počet lze vysvětlit různými faktory. Významným je pravděpodobně nezdravý životní styl. Dívky začínají kouřit často od deseti let a v šestnácti jich kouří jistě více než 90 %. Také alkohol je každodenní součástí jejich života a u mladší generace hrají významnou roli tvrdé drogy. Dalším faktorem značně ovlivňujícím vysoký počet samovolných potratů jsou častá umělá přerušení těhotenství.

UPT

Jak již bylo řečeno v úvodu tohoto tématického okruhu, umělá přerušení těhotenství jsou v rámci zkoumané romské komunity něčím naprosto přirozeným, až všedním. Přesto při konkrétní otázce, zda by šly na potrat, se většina dotázaných dívek zarazila a zase zdůraznila, že určitě ne před prvním dítětem, ale nakonec stejně souhlasila. Naději do budoucna představuje skutečnost, že o potratech své matky neměl téměř nikdo ostych hovořit, ale o vlastní situaci se mluvit zdráhali. Nejlepší řešení spatřují v různých formách antikoncepce, o nichž bohužel nevědí téměř nic.

Antikoncepce

Z odpovědí na témata spojená s antikoncepcí jednoznačně vyplývá velmi nízký stupeň informovanosti o formách a účincích antikoncepce. Když jsem se například zeptal na spolehlivost ochrany současně hormonální antikoncepcí, dvě dívky uvedly poměr 2:1, tedy jedno otěhotnění. Když jsem se ujišťoval, zda si rozumíme, tak z nejistoty ten poměr změnila na 1:1. To vypovídá o naprosto nedostatečné znalosti současných možností ochrany. Naopak, když přišla řeč na sterilizaci, tak většina dotázaných dokázala přibližně popsat, o co ve skutečnosti jde, a jak se provádí.

Sterilizace

Sterilizace často není vnímána jako antikoncepce. Přesto mezi romskými ženami představuje jeden z nejrozšířenějších prostředků ochrany před nechtěným otěhotněním. Stejně jako potraty i sterilizace se stala před rokem 1989 nástrojem populační politiky a je podstupována v hojném počtu dodnes. Na rozdíl od potratů, sterilizace není finančně podporována ani neoficiálně ze strany oddělení sociální péče, přesto se mnoho romských žen nechává po jistém počtu dětí sterilizovat. Tento zákrok podstupují i ženy

s relativně nízkým počtem dětí. Podle výpovědi jednoho z účastníků diskuse se jeho matka nechala sterilizovat již po třetím dítěti.

Při otázce, zda by některá dívka podstoupila tento zákrok, vyzněla odpověď jednoznačně negativně. To sice nemusí nic dokazovat, ale s postupným rozšířením klasických forem antikoncepce lze předpokládat – doufat, že tuto metodu přestane většina romských žen využívat.

Hormonální antikoncepce

Tato forma antikoncepce byla pro většinu zúčastněných zcela neznámá. Je to spojeno také s tím, že mnoho romských žen nenavštěvuje gynekologa, a to ani v pokročilejším věku. Také relativní finanční nákladnost představuje jistou překážku. Ale právě osvětou a postupným rozšiřováním hormonální antikoncepce mezi dívkami je možné v širším kontextu dosáhnout pozitivních změn, především pak snížení počtu potratů a sterilizací.

Mechanická antikoncepce

Co je to kondom, samozřejmě věděl každý zúčastněný, ale právě v této oblasti se mi nepodařilo dosáhnout potřebné míry otevřenosti především proto, že o tomto tématu nejsou schopni mluvit ve větší společnosti. Z jejich reakcí ale lze usoudit, že tato forma antikoncepce není příliš oblíbená, i když jsou kondomy mezi mládež hojně distribuovány streetworkery v rámci protidrogových výměnných programů (harmreduction).

Odloučení jako antikoncepce

Nezanedbatelnou skutečností je existence vysokého počtu neúplných párů z důvodů věznění nebo umístění do výchovného ústavu. Speciálně druhý případ je pro městskou komunitu, kterou bezesporu Smíchov představuje, typický. Jelikož trvalejší páry mezi dívkami a chlapci vznikají často již v útlém věku, představují výchovné ústavy jednu ze svérázných forem antikoncepce. Důsledkem toho je často i oddalování prvního pohlavního styku.

Manželství

V názorech na instituci manželství se diskutující nejvíce rozcházejí. Výrazným faktorem byla příslušnost k pohlaví. Většina dívek byla k otázce manželství rezervovaná, naopak chlapci většinou očekávali, že se ožení. U dívek záleželo na typu školy, kterou navštěvovaly. K manželství měly nejvíce výhrad dívky ze základní školy. Naopak obě dívky ze zvláštní školy předpokládaly, že sňatek v budoucnu uzavřou. Z jednotlivých výpovědí vyplynula skutečnost, že mnoho párů žijících na Smíchově není spojeno ani církevním, ani občanským sňatkem.

Sňatky x rozvody

Právě obava z rozvodu nejvíce ovlivňuje plánování budoucího soužití. To také může vysvětlovat snižující se počet církevních sňatků, ačkoli křty se drží na podobné úrovni. Romové věří v nerozlučitelnost takového sňatku a jsou to právě dívky, které odmítají obřad v kostele ze strachu, že se v budoucnu „nepohodlného muže“ nebudou moci zbavit.

Zajímavý fenomén představují rodiny, kdy mnoho dětí má stejnou matku, ale jiného otce. Takového případy najdeme ve všech žijících generacích a jsou kupodivu velice časté. Tři děti z osmi diskutujících z takových rodin pocházely. Nikdo se příliš nediví, když v jedné rodině mají děti i čtyři různé otce. Tyto matky většinou uzavřely v životě pouze jeden sňatek a po rozvodu již žijí s dalšími muži v neformálním svazku. Přesto tato soužití mívají zdánlivě trvalý charakter.

Náboženství

Většina Romů se hlásí k nějakému náboženství, většinou k dominantnímu v dané oblasti. Obecně platí, že Romové žijící v Bosně, Albánii a jiných převážně muslimských zemích se hlásí k islámu, Romové v Srbsku, Recku, ... k pravoslaví, u nás a ve většině Evropy k římskokatolické církvi a v Anglii k anglikánské církvi. Důležitý trend představuje rozšíření některých náboženských sekt. Na Smíchově, ale samozřejmě i jinde, jde především o Svědky Jehovovy. Romové pro ně představují téměř ideální cílovou skupinu. Jejich časopis Strážná věž je pravidelně na Smíchově rozdáván u Anděla, Na knížecí, Arbesově náměstí, ale často také v blízkosti základních škol.

Romové kladou důraz na některé atributy spojené s vírou. Jejich pojetí náboženství je spíše selektivní a v mnohém se podobá praktikám víry v minulých stoletích. Až na pár výjimek nechávají všechny děti po narození pokřtít, ale do kostela docházejí jen výjimečně. Romské pojetí náboženství výstižněji charakterizuje slovo pobožnost. Romové také věří v posmrtné návštěvy zemřelých, tzv. Mulo. O těchto zkušenostech často vyprávějí i malé děti.

Dodnes se zachovaly specifické rysy tradice spojené s úmrtím. Nejtypičtějším je tzv. vartování, kdy blízci pozůstalí stráví kolem lůžka zemřelého i několik dnů se svíčkami. Tato tradice se vyskytuje častěji u Romů, kteří přišli ze Slovenska teprve nedávno. Rozšířenou tradicí však stále zůstává držení smutku. V době, která nejčastěji trvá jeden rok, se nesmějí pozůstalí účastnit jakýchkoli zábav, nesmějí poslouchat ani reprodukovanou hudbu a musí chodit tmavě oblečení. Tato tradice je nejpřísněji okolím požadována po vdovách a také dcerách.

Při diskusi o víře většinou nikdo nechápal, na co se jich ptám. Všichni dotázaní sice odpověděli, že jsou pokřtění, ale většina z nich byla v kostele pouze při příležitosti nějakých křtin nebo svatby. Při jednom křtu jsem pozoroval vztah faráře k přítomným Romům. Na první pohled bylo vidět, že má s jejich křty bohatou zkušenost. Snažil se celý obřad maximálně urychlit a ani samotný křest nebyl součástí mše, jak tomu často bývá u křesťanů z většinové společnosti.

Přes všechny tyto zkušenosti nic nenasvědčuje tomu, že by v budoucnu Romové nenechávali své děti pokřtít. Vztah k náboženství a jeho pojetí pravděpodobně v nejbližší době nečekají žádné výraznější změny.

Závěr

1. Ačkoli jsou potraty v rodinách samozřejmostí, mladá generace by raději dala přednost využití antikoncepce i s ohledem, podle vlastních slov, na její cenu. Důležitá je skutečnost, že Romové spíše jen výjimečně podstupují potrat před narozením prvního dítěte.
2. Povědomí Romů o formách antikoncepce je naprosto nedostatečné. Její popularizaci mezi mládeží by bylo pravděpodobně možné v delším časovém horizontu snížit počty potratů a sterilizací.
3. Sterilizace podobně jako potraty jsou v rodinách ještě stále samozřejmostí. Jako způsob řešení rodinného plánování jej ale současná mládež spíše odmítá.
4. Stále více dvojic dává přednost civilním sňatkům před náboženským obřadem, a to především z obavy z nerozlučitelnosti. Toto řešení častěji prosazují dívky, které si tímto nechávají „zadní vrátka“.
5. U rozvodů lze sledovat jistou stagnaci. Do budoucna je pravděpodobnější, že část partnerů zvolí nějakou formu nesezdaného soužití, a to především v důsledku větší emancipace žen.
6. Dochází pravděpodobně k odkládání prvního pohlavního styku. Tomu naznačuje skutečnost, že Romové téměř nepoužívají antikoncepci a na potrat většinou nechodí před narozením prvního dítěte, a přesto se rodí stále méně dětí dívkám ve věku 15 až 18 let.
7. Také očekávaný počet, resp. chtěný počet dětí se pravděpodobně snižuje. Podle účastníků focusgroup se tento počet pohybuje nejčastěji v intervalu 2–3 děti.
8. Vztah Romů k náboženství se téměř nemění. Je pravděpodobně, že i dnešní mladá generace nechá ve většině případů své děti pokřtít, což je vlastně také jediným výrazným náboženským projevem dnešních Romů.

Romské komunity v České republice procházejí velice složitým obdobím. Na jedné straně se začínají projevovat pozitivní důsledky „proromských“ opatření z devadesátých let, především existence přípravných ročníků. Ze základních škol již vycházejí absolventi těchto ročníků, kteří díky lepším startovním podmínkám mají větší šanci pokračovat v dalším vzdělávání se, což je nutnou podmínkou k následnému zlepšování postavení žen, atd. Na straně druhé je stále ve větší míře mnoho městských komunit zasahováno projevy sociopatologického chování. Prostituce již zdaleka není záležitostí jen příhraničních oblastí. Zvyšuje se podíl mladých matek závislých na drogách, stále častěji v médiích slyšíme o snižujícím se věku mladistvých delikventů, atd.

Jen těžko lze odhadovat budoucí vývoj. Snad jen, že vývoj základních demografických charakteristik romské subpopulace bude pravděpodobně pokračovat i nadále stejným směrem (snižující se úhrnná plodnost, zvyšování naděje dožití, atd.), což by ve výsledku mohlo vést k úspěšné integraci Romů i přes současné, zdánlivě nepřekonatelné problémy.

Literatura

Davidová, E. *Romano drom-cesty Romů*. Olomouc: UP, 1995.

Romové v ČR. Praha: Socioklub, 1999.

Zpráva o situaci romské komunity v ČR, vládní materiál. Praha, 1997.

Frštenská, H. – Víšek, P. *O Romech – na co jste se chtěli zeptat*. Praha, 2002.

Hůle, D. – Steiner, J. – Lábusová, A. – Bolf, Š. *Monitoring efektivit přípravných ročníků*. Praha: FHS UK, 2004.

Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v ČR. Praha: Socioklub, 2003.

Daniel Hůle

Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2005 podle krajů a okresů (Movement of population in the Czech Republic in 2005 / regions and districts)

Ú z e m ě	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí		Přírůstek (úbytek) stěhováním		Sňatky	Rozvody na 1 000 obyvatel	Živě narození na 1 000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek		Úmrtí novorozeněcká
					do 1 roku	do 28 dnů	přirození	celkový					koje- necká	zemecká	
Česká republika	51 829	31 288	102 211	40 023	107 938	347	206	-5 727	36 229	30 502	5,1	10,5	3,0	3,4	2,0
Hlavní město Praha	6 777	3 680	11 943	4 507	12 673	23	10	-730	11 769	11 039	5,8	10,8	9,4	1,9	0,8
Sředočeský kraj	5 989	3 692	12 113	4 518	12 860	34	15	-737	14 774	14 037	5,2	11,2	12,2	2,8	1,2
Benešov	446	264	882	382	1121	4	1	-239	454	215	4,8	9,4	2,3	4,5	1,1
Beroun	379	174	831	319	887	3	2	-56	980	924	4,9	10,7	11,4	3,6	2,4
Kladno	864	616	1 637	757	1 757	7	3	-120	824	704	5,7	11,7	4,7	4,3	1,8
Kolín	478	310	1 024	338	1 156	4	3	-132	1 265	1 133	5,0	10,6	11,8	3,9	2,9
Kutná Hora	339	213	682	245	809	-	-	-127	434	307	4,6	9,3	11,0	4,2	-
Mělník	485	324	986	466	990	1	-	-4	272	268	5,1	10,3	2,8	1,0	-
Mladá Boleslav	642	400	1 190	438	1 200	4	1	-10	1 386	1 376	5,6	10,4	11,9	3,4	0,8
Nymburk	449	258	950	314	1 021	3	-	-71	853	782	5,2	11,8	9,0	3,2	-
Praha-východ	571	386	1 240	382	1 114	2	1	126	3 793	3 919	5,4	10,6	37,2	1,6	0,8
Praha-západ	534	300	1 221	323	936	4	3	285	3 970	4 255	5,7	9,9	45,2	3,3	2,5
Příbram	538	282	986	370	1 245	1	1	-259	342	83	5,0	11,6	0,8	1,0	1,0
Rakovník	264	165	484	184	614	1	-	-130	201	71	4,9	11,3	1,3	2,1	-
Jihočeský kraj	3 075	1 886	6 137	2 294	6 399	21	13	-262	2 316	2 054	4,9	10,2	3,3	3,4	2,1
České Budějovice	934	570	1 791	741	1 732	5	2	59	1 295	1 354	5,2	9,6	7,5	2,8	1,1
Český Krumlov	333	218	669	277	561	1	1	108	456	564	5,5	9,3	9,3	1,5	1,5
Jindřichův Hradec	417	248	880	241	974	2	2	-94	188	94	4,5	10,5	1,0	2,3	2,3
Písek	330	204	662	238	715	4	2	-53	57	4	4,7	10,2	0,1	6,0	3,0
Prachatice	233	174	499	246	574	2	1	-75	17	-58	4,5	11,1	-1,1	4,0	2,0
Strakonice	308	203	666	193	806	3	2	-140	273	133	4,4	11,6	1,9	4,5	3,0
Tábor	520	269	970	358	1 037	4	3	-67	30	-37	5,1	10,1	-0,4	4,1	3,1
Vysočanský kraj	2 745	1 683	5 445	2 553	5 846	16	8	-401	2 311	1 910	5,0	10,6	3,5	2,9	1,5
Domazlice	283	173	595	231	659	2	1	-64	172	108	4,8	11,2	1,8	3,4	1,7
Klatovy	400	251	865	343	944	7	4	-79	259	180	4,6	10,8	2,1	8,1	4,6
Pízeň-město	909	541	1 673	856	1 721	2	1	-48	180	132	5,6	10,6	0,8	1,2	0,6
Pízeň-jih	319	217	646	288	741	2	1	-95	483	388	4,6	10,7	5,6	3,1	1,5
Pízeň-sever	356	179	737	347	806	2	1	-69	710	641	4,8	10,8	8,6	2,7	1,4
Rokycany	212	148	399	209	516	1	-	-117	233	116	4,6	11,3	2,5	2,5	-
Tachov	266	174	530	279	459	-	-	71	274	345	5,2	8,9	6,7	-	-

(pokračování)

Ú z e m í	Sňatky	Rozvody	Živé narození	Potraty	Zemřelí		Přírůstek (úbytek) stěhováním		Sňatky	Rozvody na 1 000 obyvatel	Živé narození na 1 000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek	Úmrtlost	
					do 1 roku	do 28 dnů	přirození	celkový						koje- nečná	novoro- zenečná
Karlovarský kraj	1 583	1 192	3 014	1 517	12	7	31	-345	52	3,9	9,9	9,8	-1,0	4,0	2,3
Cheb	406	350	944	569	3	-	46	233	4,5	3,9	10,5	10,0	3,1	3,2	-
Karlovy Vary	639	508	1 138	501	5	4	-163	-489	5,3	4,2	9,4	10,7	-5,4	4,4	3,5
Sokolov	538	334	932	447	4	3	148	-89	5,8	3,6	10,0	8,4	0,6	4,3	3,2
Ústecký kraj	4 320	2 894	8 725	4 466	65	39	-226	1 266	52	3,5	10,6	10,9	1,3	7,4	4,5
Děčín	743	434	1 450	724	8	6	5	307	5,5	3,2	10,8	10,8	2,3	5,5	4,1
Chomutov	573	469	1 336	713	13	12	48	79	4,6	3,7	10,7	10,3	1,0	9,7	9,0
Litoměřice	644	344	1 171	443	4	2	-118	-286	5,6	3,0	10,2	11,2	-3,5	3,4	1,7
Louny	416	243	840	383	5	5	-110	88	4,8	2,8	9,8	11,1	-0,3	6,0	6,0
Most	569	484	1 192	652	11	5	-69	220	4,9	4,1	10,2	10,8	1,3	9,2	4,2
Teplice	694	488	1 345	814	15	5	-127	99	5,4	3,8	10,5	11,5	-0,2	11,2	3,7
Ústí nad Labem	681	432	1 391	737	9	4	145	759	5,8	3,7	11,8	10,5	7,6	6,5	2,9
Liberecký kraj	2 278	1 394	4 271	2 030	23	14	44	1 424	5,3	3,3	10,0	9,9	3,4	5,4	3,3
Česká Lípa	540	393	1 102	552	11	5	156	-84	7,2	5,1	10,4	8,9	0,7	10,0	4,5
Jablonec nad Nisou	433	272	820	481	862	1	-42	495	4,9	3,1	9,3	9,8	5,1	1,2	1,2
Liberec	949	507	1 608	751	1 619	9	-11	1 128	6,0	3,2	10,1	10,2	7,0	5,6	4,4
Semily	356	222	741	246	800	2	-59	-115	4,8	3,0	9,9	10,7	-2,3	2,7	1,3
Královéhradecký kraj	2 706	1 716	5 405	2 277	5 708	12	9	-303	1 375	4,9	3,1	9,9	2,0	2,2	1,7
Hradec Králové	829	506	1 547	781	1 631	4	2	-84	293	5,2	3,2	9,7	10,2	1,3	2,6
Jičín	348	194	776	283	884	2	1	-108	383	4,5	2,5	11,5	3,6	2,6	1,3
Náchod	543	385	1 135	392	1 104	1	1	31	4,8	3,4	10,1	9,8	0,7	0,9	0,9
Rychnov nad Kněžnou	397	212	744	283	798	-	-	312	5,0	2,7	9,4	10,1	3,3	-	-
Trutnov	589	419	1 203	538	1 291	5	5	-88	344	4,9	3,5	10,0	10,8	2,1	4,2
Paroubický kraj	2 468	1 417	4 909	1 534	5 168	14	11	-259	998	4,9	2,8	9,7	15	2,9	2,2
Chrudim	492	285	1 027	323	1 120	5	3	-93	66	4,7	2,7	9,8	-0,3	4,9	2,9
Paroubice	810	447	1 471	403	1 654	5	5	-183	1 133	5,1	2,8	10,2	5,9	3,4	3,4
Svitavy	488	260	988	349	1 009	1	1	-21	-113	4,8	2,6	9,7	9,9	1,0	1,0
Ústí nad Orlicí	678	425	1 423	459	1 385	3	2	38	-109	4,9	3,1	10,3	-0,5	2,1	1,4
Vysočina	2 428	1 247	5 070	1 728	5 339	18	13	-269	922	4,8	2,4	9,9	1,3	3,6	2,6
Havlíčkův Brod	409	235	927	342	1 024	3	2	-97	239	4,3	2,5	9,8	1,5	3,2	2,2
Jihlava	572	294	1 109	381	1 090	4	3	19	693	5,3	2,7	10,2	6,6	3,6	2,7
Pelhřimov	331	142	673	246	842	3	2	-169	62	4,6	2,0	9,3	0,9	4,5	3,0

(dokončení)

Ú z e m í	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí		Přírůstek (úbytek)		Sítatky	Rozvody na 1 000 obyvatel	Živě narození na 1 000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek		Úmrtnost koje- necká	Úmrtnost novo- ro- zenecká
					do 1 roku	do 28 dnů	přirození	stěhováním					koje- necká	novoro- zenecká		
					celkem	dnů		celkový								
Třebíč	592	290	1 160	392	5	4	-170	-237	5,1	2,5	10,0	10,5	-2,0	4,3	3,4	
Žďár nad Sázavou	524	286	1 201	367	3	2	-71	-26	4,4	2,4	10,2	9,8	-0,2	2,5	1,7	
Jihomoravský kraj	5 693	3 154	11 149	3 893	33	24	1 028	118	5,0	2,8	9,9	10,7	0,1	3,0	2,2	
Blansko	509	297	1 013	388	-	-	654	551	4,7	2,8	9,4	10,3	5,1	-	-	
Brno-město	2 146	1 307	3 906	1 345	14	10	-104	-868	5,8	3,6	10,6	10,9	-2,6	3,6	2,6	
Brno-venkov	817	401	1 796	537	8	6	-21	869	4,7	2,3	10,4	10,5	4,9	4,5	3,3	
Břeclav	580	258	1 129	396	1	1	-160	171	11	2,1	9,2	10,5	0,1	0,9	0,9	
Hodonín	713	361	1 385	513	7	4	-265	-131	4,5	2,3	8,8	10,5	-2,5	5,1	2,9	
Vyškov	373	238	825	270	1	1	-109	141	3,2	4,3	9,5	10,7	0,4	1,2	1,2	
Znojmo	555	292	1 095	444	2	2	-148	192	4,4	2,6	9,6	10,9	0,4	1,8	1,8	
Olomoucký kraj	3 063	1 926	6 183	2 208	20	10	-296	34	4,8	3,0	9,7	10,1	-0,4	3,2	1,6	
Jeseník	201	141	394	131	3	2	-21	-102	4,8	3,4	9,4	9,9	-2,9	7,6	5,1	
Olomouc	1 197	747	2 260	776	9	4	33	-16	17	5,2	3,3	9,9	9,7	0,1	4,0	
Prostějov	470	261	1 055	378	3	2	-208	270	4,3	2,4	9,7	11,6	0,6	2,8	1,9	
Prerov	636	406	1 288	492	1	1	-63	147	4,7	3,0	9,6	10,1	0,6	0,8	0,8	
Šumperk	559	371	1 186	431	1	1	-37	-265	-302	4,5	3,0	9,5	9,8	-2,4	3,4	
Zlínský kraj	2 804	1 420	5 670	1 869	17	9	-595	31	4,7	2,4	9,6	10,6	-1,0	3,0	1,6	
Kroměříž	507	285	975	339	3	2	-175	94	4,7	2,6	9,0	10,7	-0,8	3,1	2,1	
Uherské Hradiště	695	310	1 355	471	4	3	-213	229	16	4,8	2,2	9,4	10,9	0,1	3,0	
Vsetín	641	353	1 454	415	4	2	-59	-128	4,4	2,4	10,0	10,4	-1,3	2,8	1,4	
Zlín	961	472	1 886	644	6	2	-148	-164	-312	5,0	2,4	9,8	10,5	-1,6	3,2	
Moravskoslezský kraj	5 900	3 987	12 177	4 629	39	24	-814	-1 674	4,7	3,2	9,7	10,4	-2,0	3,2	2,0	
Brunšál	425	268	978	410	2	2	-14	-409	4,3	2,7	9,9	10,0	-4,3	2,0	2,0	
Frydek-Místek	1 060	562	2 110	731	4	2	-222	488	266	4,7	2,5	9,3	10,3	1,2	1,9	
Karviná	1 261	911	2 429	1 118	6	3	-420	-472	4,6	3,3	8,8	10,3	-3,2	2,5	1,2	
Nový Jičín	717	475	1 608	522	8	4	54	55	4,3	3,0	10,1	10,1	0,3	5,0	2,5	
Opava	784	547	1 783	623	3	3	-35	-135	4,5	3,0	9,9	10,1	-0,9	1,7	1,7	
Ostrava-město	1 653	1 224	3 269	1 225	16	10	-124	-1 200	5,3	3,9	10,5	10,9	-4,3	4,9	3,1	

Pohyb obyvatelstva v České republice ve městech nad 20 000 obyvatel v roce 2005 (Movement of population in the Czech Republic in towns with population above 20 thous. in 2005)

Název města	Střední stav obyvatel	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí		Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody na 1 000 narození	Živě narození na 1 000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek	Kojenecká úmrtnost	
						celkem	do 1 roku	přirozený	stěhováním							celkový
Praha	1 176 116	6 777	3 680	11 943	4 507	12 673	23	-730	11 769	11 039	5,8	3,1	10,2	10,8	9,4	1,9
Brno	366 904	2 146	1 307	3 906	1 345	4 010	14	-104	-868	-972	5,8	3,6	10,6	10,9	-2,6	3,6
Ostrava	310 681	1 653	1 224	3 269	1 225	3 393	16	-124	-1 200	-1 324	5,3	3,9	10,5	10,9	-4,3	4,9
Pízeň	162 659	909	541	1 673	856	1 721	2	-48	180	132	5,6	3,3	10,3	10,6	0,8	1,2
Olomouc	100 491	588	394	1 017	362	962	2	55	-426	-371	5,9	3,9	10,1	9,6	-3,7	2,0
Liberec	97 596	633	323	997	472	907	3	90	460	550	6,5	3,3	10,2	9,3	5,6	3,0
České Budějovice	94 635	524	339	941	455	893	4	48	-17	31	5,5	3,6	9,9	9,4	0,3	4,3
Hradec Králové	94 436	510	315	839	528	933	1	-94	-169	-263	5,4	3,3	8,9	9,9	-2,8	1,2
Ústí nad Labem	94 021	552	368	1 118	629	990	7	128	311	439	5,9	3,9	11,9	10,5	4,7	6,3
Pardubice	87 947	473	292	771	229	879	1	-108	187	79	5,4	3,3	8,8	10,0	0,9	1,3
Havířov	84 662	437	281	730	347	840	1	-110	-247	-357	5,2	3,3	8,6	9,9	-4,2	1,4
Zlín	78 428	406	231	752	310	772	2	-90	-224	-314	5,2	2,9	9,6	10,7	-4,0	2,7
Kladno	69 245	444	300	753	420	772	3	-19	-7	-26	6,4	4,3	10,9	11,1	-0,4	4,0
Most	67 891	348	295	695	402	674	9	21	-31	-10	5,1	4,3	10,2	9,9	-0,1	12,9
Karviná	63 439	246	228	559	312	677	3	-118	36	-82	3,9	3,6	8,8	10,7	-1,3	5,4
Frydek-Místek	59 759	294	204	604	277	534	2	70	-285	-215	4,9	3,4	10,1	8,9	-3,6	3,3
Opava	59 681	285	241	625	245	617	1	8	-425	-417	4,8	4,0	10,5	10,3	-7,0	1,6
Děčín	51 963	309	181	566	315	544	3	22	33	55	5,9	3,5	10,9	10,5	1,1	5,3
Karlovy Vary	51 241	290	243	396	178	580	3	-184	-460	-644	5,7	4,7	7,7	11,3	-12,6	7,6
Teplice	51 083	295	194	522	323	565	7	-43	-140	-183	5,8	3,8	10,2	11,1	-3,6	13,4
Chomutov	50 118	223	191	521	303	505	3	16	-165	-149	4,4	3,8	10,4	10,1	-3,0	5,8
Jihlava	49 849	287	164	487	208	501	2	-14	1 008	994	5,8	3,3	9,8	10,1	19,9	4,1
Prostějov	47 121	219	135	453	200	553	1	-100	-7	-107	4,6	2,9	9,6	11,7	-2,3	2,2
Přerov	46 837	246	172	416	181	434	1	-18	-62	-80	5,3	3,7	8,9	9,3	-1,7	2,4
Jablonec nad Nisou	44 653	218	164	429	282	398	-	31	146	177	4,9	3,7	9,6	8,9	4,0	-
Mladá Boleslav	42 886	260	185	409	186	400	1	9	181	190	6,1	4,3	9,5	9,3	4,4	2,4
Třebíč	38 699	219	124	408	168	365	2	43	-104	-61	5,7	3,2	10,5	9,4	-1,6	4,9
Česká Lípa	38 674	218	166	405	229	292	5	113	-454	-341	5,6	4,3	10,5	7,6	-8,8	12,3
Třinec	38 002	175	92	328	120	432	2	-104	-273	-377	4,6	2,4	8,6	11,4	-9,9	6,1
Tábor	35 957	205	124	348	158	335	2	13	-128	-115	5,7	3,4	9,7	9,3	-3,2	5,7
Znojmo	35 134	189	103	317	189	358	-	-41	-104	-145	5,4	2,9	9,0	10,2	-4,1	-
Příbram	35 001	208	119	325	139	355	-	-30	-233	-263	5,9	3,4	9,3	10,1	-7,5	-
Orlová	33 910	146	136	308	148	251	-	57	-366	-309	4,3	4,0	9,1	7,4	-9,1	-

(dokončení)

Název města	Střední stav obyvatel	Sňatky	Rozvody	Živé narození	Potraty	Zemřelí		Přirůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody na 1 000 narození	Živé narození na 1 000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek	Kojenecká úmrtnost
						celkem	do 1 roku	přirozený	stěhováním						
Cheb	33 605	151	150	389	256	300	1	89	130	219	4,5	4,5	8,9	6,5	2,6
Trutnov	31 216	176	126	305	178	299	3	6	-50	-44	5,6	4,0	9,8	-1,4	9,8
Písek	29 829	149	99	313	131	261	3	52	24	76	5,0	3,3	10,5	2,5	9,6
Kolín	29 561	150	154	298	137	337	1	-39	725	686	5,1	5,2	10,1	23,2	3,4
Kroměříž	28 996	159	96	244	119	334	-	-90	73	-17	5,5	3,3	8,4	-0,6	-
Vsetín	28 332	133	94	309	98	299	-	10	-99	-89	4,7	3,3	10,9	10,6	-3,1
Šumperk	28 279	138	111	265	112	282	2	-17	-262	-279	4,9	3,9	9,4	-9,9	7,5
Valešské Meziříčí	27 362	106	65	281	95	297	2	-16	-32	-48	3,9	2,4	10,3	-1,8	7,1
Litvínov	26 968	124	109	258	139	333	1	-75	104	29	4,6	4,0	9,6	12,3	1,1
Nový Jičín	26 286	137	95	279	139	281	3	-2	-58	-60	5,2	3,6	10,6	-2,3	10,8
Hodonín	26 242	140	76	229	117	278	-	-49	-15	-64	5,3	2,9	8,7	10,6	-2,4
Uherské Hradiště	26 183	144	67	254	103	243	1	11	-160	-149	5,5	2,6	9,7	-5,7	3,9
Český Těšín	25 980	136	73	276	94	257	-	19	-165	-146	5,2	2,8	10,6	-5,6	-
Břeclav	25 679	124	69	233	102	295	-	-62	-2	-64	4,8	2,7	9,1	-2,5	-
Krnov	25 340	119	85	252	99	259	1	-7	-153	-160	4,7	3,4	9,9	-6,3	4,0
Sokolov	24 681	137	93	208	132	191	-	17	-162	-145	5,6	3,8	8,4	7,7	-5,9
Havičkův Brod	24 273	132	63	243	149	230	1	13	-13	-	5,4	2,6	10,0	9,5	0,0
Litoměřice	24 221	142	85	245	120	232	1	13	-493	-480	5,9	3,5	10,1	-19,8	4,1
Žďár nad Sázavou	23 949	113	81	230	105	195	1	35	-170	-135	4,7	3,4	9,6	-5,6	4,3
Chrudim	23 461	128	81	263	104	228	-	35	-148	-113	5,5	3,5	11,2	9,7	-
Kopřivnice	23 399	116	92	230	69	182	1	48	-123	-75	5,0	3,9	9,8	7,8	-3,2
Strakonice	23 300	95	78	238	73	260	1	-22	-69	-91	4,1	3,3	10,2	-3,9	4,2
Bohumín	23 052	131	74	217	90	284	1	-67	17	-50	5,7	3,2	9,4	-2,2	4,6
Klatovy	22 866	105	102	236	96	239	3	-3	8	5	4,6	4,5	10,3	10,5	0,2
Jindřichův Hradec	22 659	105	76	238	67	224	1	14	-37	-23	4,6	3,4	10,5	9,9	-1,0
Vyškov	22 096	109	78	194	61	213	-	-19	-227	-246	4,9	3,5	8,8	9,6	-11,1
Jirkov	21 170	96	80	249	154	223	1	26	-136	-110	4,5	3,8	11,8	-5,2	4,0
Náchod	21 139	106	84	191	100	239	-	-48	-70	-118	5,0	4,0	9,0	-5,6	-
Kutná Hora	21 079	89	64	200	88	193	-	7	26	33	4,2	3,0	9,5	9,2	1,6
Blansko	20 447	100	73	186	97	173	-	13	254	267	4,9	3,6	9,1	8,5	-

Miroslav Šimek